

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK

3'97(14)

**CENTRUM DORADZTWA
I EDUKACJI W ROLNICTWIE**

Wydawca:

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu,
ul. Winogrody 63

Zespół redakcyjny:

A.P. Wiatrak (redaktor naczelny),
J. Kania, E. Kmita, W. Kujawiński, E. Matuszak,
N. Sakson, A. Swulińska-Katulska, Z. Szalczyk,
D. Pruss Głowacka (sekretarz redakcji)

Druk:

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrody 63
tel: (0-61) 823 20 81, 820 19 71, fax 820 19 71

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmankowska

Nakład: 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ K.CHYŁEK: Rola placówek naukowo-badawczych we wspieraniu polityki państwa w gospodarce żywnościowej	5
EUGENIUSZ K.CHYŁEK: Zadania doradztwa rolniczego w kontekście zrzeszania się Polski z Unią Europejską	16
ROMAN LUSAWA: Ekosocjalna polityka rolna w Unii Europejskiej.....	24
ANDRZEJ P.WIATRAK: Komunikowanie w doradztwie	29
SŁAWOMIR ZAWISZA: Sposoby prowadzenia pracy doradczej w rolnictwie	41
KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK: Etyka i zagadnienia gospodarcze.....	49
JÓZEF RYZNAR: Udział kobiet i mężczyzn w podejmowaniu działalności przedsiębiorczej w produkcji zwierzęcej.....	60
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Kobiety - mężczyźni - pieniądze w partnerskich stosunkach rodzinnych	75
ANTONI KOŻUCH: Analiza finansowa gospodarstwa rodzinnego	82
LECH OSTROWSKI: Placówki skupu produktów rolniczych.....	95

Z PRACY DORADCZEJ

GRZEGORZ CETNER: Tworzenie koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce z wykorzystaniem doświadczeń niemieckich. Część I.....	104
TOMASZ BIAŁY: Polsko-duński projekt doradczy „Rolnictwo środowiskowe”. Etap III	113
ANNA MUZYKA: Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy o marketingu w praktyce przez doradców rolniczych z WODR w Ostrołęce.....	120

INFORMACJE

NATALIA KOLASIŃSKA: Edukacja ekologiczna.....	127
NOWOŚCI WYDAWNICZE.....	134

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

EUGENIUSZ K. CHYŁEK: The role of scientific and research institutions in support of state in food economy.....	5
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Tasks of agricultural extension service in the context of integration of Poland with EU	16
ROMAN LUSAWA: Ecosocial agriculture policy in EU	24
ANDRZEJ P. WIATRĄK: Communication in extension service	29
SŁAWOMIR ZAWISZA: Ways of advisory service realization in agriculture	41
KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK: Ethics and economic problems	49
JÓZEF RYZNAR: Women and men contribution in economic activity undertaking in animal production	60
ALEKSANDRA SWULIŃSKA-KATULSKA, KATARZYNA KUCZYŃSKA: Women - men - money in partner family relations	75
ANTONI KOŻUCH: Financial analysis of family farms	82
LECH OSTROWSKI: Purchase institutions of farm products	95

FROM EXTENSION SERVICE WORK

GRZEGORZ CETNER: Conception creation social and economic extension service in Poland with use German experiences - phase I	104
TOMASZ BIAŁY: Polish - Danish advisory project: Environmental agriculture - phase III	113
ANNA MUZYKA: Skill and readiness of agricultural advisors from WODR in Ostrołęka in marketing knowledge application in practice.....	120

INFORMATION

NATALIA KOLASIŃSKA: Ecological education.....	127
PUBLISHING NEWS	134

ARTYKUŁY

EUGENIUSZ KAROL CHYLEK

*Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie*

ROLA PLACÓWEK NAUKOWO-BADAWCZYCH WE WSPIERANIU POLITYKI PAŃSTWA W GOSPODARCE ŻYWNOŚCIOWEJ

Wstęp

O pozycji Polski w procesie integracji z gospodarką światową, a zwłaszcza z gospodarką Unii Europejskiej, w dużym stopniu decydować będzie poziom przygotowania społeczeństwa do działań innowacyjnych w poszczególnych ogniwach gospodarki państwa poprzez właściwy system edukacji i rozwój nauki. W realiach gospodarki rynkowej, bez postępu naukowo-technicznego i nowoczesnych technologii nie można liczyć na zasadnicze zmniejszenie kosztów produkcji i poprawę konkurencyjności naszych wyrobów na rynkach zagranicznych.

Na forum Społecznej Rady Planowania, pod koniec 1996 roku, odbyło się w Centralnym Urzędzie Planowania seminarium poświęcone strategii dla sektora rolno-żywnościowego. Dyskusja na seminarium wskazała jednoznacznie, że w perspektywie najbliższych kilkunastu lat strategicznym celem sektora rolno-żywnościowego w Polsce powinno być zwiększenie konkurencyjności i obniżenie kosztów produkcji, zaś jego problemy modernizacyjne i rozwojowe muszą być rozwiązywane przy pomocy instrumentów wykraczających poza zagadnienia związane z polityką rolną. Tezę przedstawioną na tym seminarium przez pana prof. Józefa Zegara, że najefektywniejszą formą wspierania modernizacji rolnictwa i zwiększenia jego efektywności na drodze obniżenie kosztów jest inwestowanie w infrastrukturę wiejską oraz oświatę i postęp rolniczy, moim zdaniem należałoby rozszerzyć o konieczność inwestowania w rozwój wszystkich ogniw agrobiznesu, ze szczególnym uwzględnieniem przemysłu rolno-spożywczego.

Dlatego tak ważne jest stworzenie rynku innowacji, we wszystkich ogniwach agrobiznesu oraz wprowadzenie stosownych rozwiązań systemowych dotyczących zachęt i ułatwień przy wdrażaniu wyników badań. Zachodzi także pilna potrzeba dokonania zmian strukturalnych działania podmiotów biorących udział we wdrażaniu i upowszechnianiu wyników prac badawczo-rozwojowych w praktyce gospodarczej.

Działania te i to na szeroką skalę podjęte zostały w resorcie rolnictwa i objęły przede wszystkim:

- restrukturyzację szkolnictwa średniego w kierunku dostosowania programów kształcenia do współczesnych oczekiwań wielofunkcyjnego rozwoju wsi oraz rolnictwa i gospodarki żywnościowej,
- restrukturyzację zaplecza naukowo-badawczego dostosowując jego system funkcjonowania do oczekiwań wszystkich odbiorców wyników badań,
- przygotowanie projektu ustawy o doradztwie na rzecz wsi i rolnictwa, dostosowując zasady działania tego instrumentu interwencjonizmu państwa do oczekiwań mieszkańców obszarów wiejskich i realizowanej polityki państwa na tym obszarze,
- prywatyzację podmiotów działających zarówno w rolnictwie jak i przemyśle rolno-spożywczym,
- rozszerzenie zakresu możliwości kredytowania, przy wsparciu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i jego otoczenia, ze szczególnym uwzględnieniem przemysłu rolno-spożywczego, tworzenia nowych miejsc pracy, w ramach alternatywnych form zarobkowania ludzi odchodzących od rolnictwa.

Nowe rozwiązania systemowe powinny sprzyjać realizacji największego wyzwania jakie stoi przed polskim rolnictwem i gospodarką żywnościową, tj. „szansy obniżenia kosztów poprzez zastosowanie innowacji”, wyzwania związanego z zaakceptowaniem nowego podejścia do sposobu gospodarowania w warunkach gospodarki rynkowej. Ta idea powinna być wyznacznikiem działań wszystkich podmiotów działających w warunkach nowego systemu gospodarowania, w tym również działalności jednostek badawczo-rozwojowych resortu rolnictwa i gospodarki żywnościowej, wyższych uczelni, a także placówek Polskiej Akademii Nauk.

Nauka i jej możliwości

Z punktu widzenia gospodarki państwa nauka spełnia tylko wtedy swoją misję stymulatora rozwoju, gdy wyniki badań zostaną zastosowane w praktyce.

- Czy tak jest obecnie?

- Czy aktualnie występujące w gospodarce rynkowej problemy mogą być efektywnie i w odpowiednim czasie rozwiązane poprzez wdrożenie zakończonych prac badawczych?
- Czy koszty realizowanych badań nie są zbyt wysokie w stosunku do efektów badań?
- Czy zapewnione są warunki rozwoju kadry naukowej?
- Czy system zarządzania i finansowania w nauce jest poprawny?

Odpowiedzi na te i wiele innych pytań związanych z organizacją systemu nauki nie są łatwe. Dotyczą jednak istoty zmian w tym również zagadnienia restrukturyzacji, która staje się koniecznością i powinna tak dostosować system organizacji by spełniał on oczekiwania odbiorców.

Polski system organizacji badań naukowych jest nie spójny. Inny urząd jest odpowiedzialny za finansowanie nauki, inne urzędy za realizowaną politykę gospodarczą, kulturalną, czy oświatową, a jeszcze inne za wykorzystanie wyników prac naukowców. Ponadto faktyczna odpowiedzialność za efektywność wykorzystania środków budżetowych jest poza ogólnymi warunkami prawno-finansowymi, pozostawiona etyce zawodowej kadry naukowej. Ten stan rzeczy nie spełnia niczyich oczekiwań, a więc zarówno kadry naukowej jak i odbiorców do których zaliczyć należy całe społeczeństwo, w tym także poszczególnych przedsiębiorców, branże gospodarki narodowej, ale również administrację państwową, samorządową oraz społeczności lokalne. W ramach naszego systemu występuje również specyficzne zjawisko różnej podległości jednostek naukowo-badawczych, realizujących działalność naukową w obszarze tej samej dziedziny wiedzy. Taka sytuacja mimo działalności Komitetu Badań Naukowych, nie sprzyja kompleksowej koordynacji realizowanych prac naukowo-badawczych, których efekty powinny być służebne w rozwiązywaniu problemów naukowych, społecznych i gospodarczych wobec przekształcającego się systemu organizacji państwa. Skala finansowania nauki, jak i aktualny jej stan organizacyjny wpływają poza tym nie tylko na wartość naukową czy użyteczność otrzymywanych wyników prac badawczych, ale również na niezadowalający system przepływu informacji o wynikach prac badawczych, co ma swoje konsekwencje w efektach i możliwościach ich racjonalnego wykorzystania w praktyce.

Przyjęcie Polski jako 28 członka do OECD - Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, która skupia najbardziej rozwinięte gospodarczo kraje świata stawia przed naszym krajem nowe wyzwania również między innymi w sferze dostosowywania funkcjonowania nauki polskiej do standardów światowych. Na tę kwestię zwrócono uwagę na spotkaniu poświęconym omówieniu raportów o stanie nauki w Polsce, które to spotkanie odbyło się w Komitecie Badań Naukowych, z udziałem przedstawicieli Komitetu d/s Polityki Naukowej

i Technologicznej OECD. Problemy często nieracjonalnego wykorzystania szczupłych funduszy budżetowych przeznaczanych na naukę, w wyniku niewłaściwej organizacji nauki, nieefektywnego wykorzystania unikalnej i drogiej aparatury badawczej, są w Polsce przedmiotem częstych dyskusji nie tylko w środowisku naukowym czy Komitecie Badań Naukowych, ale również wśród ludzi odpowiedzialnych za funkcjonowanie tego obszaru działalności.

W tak zorganizowanym systemie funkcjonuje również nauka obejmująca swoim zakresem niezwykle ważny zarówno z politycznego, jak i z gospodarczego, a także społecznego punktu widzenia obszar gospodarki żywnościowej naszego państwa. Spodziewać się należy, że w przypadku wejścia Polski do Unii Europejskiej, będziemy mieć do czynienia ze wspólnotową polityką rolną, ukształtowaną wg kryteriów stawiających przed naszymi strukturami gospodarczymi i organizacjami naukowymi wysokie wymagania.

Zachodzące w Polsce przemiany strukturalne i społeczno-gospodarcze, jak i perspektywa integracji z krajami Unii Europejskiej wymusiły wprowadzanie w życie nowych strategii rozwoju, zarówno gospodarki żywnościowej jak i obszarów wiejskich. Strategie te zostały opracowane i przedstawione przez Rząd Rzeczypospolitej Polski w dwóch dokumentach pt.: „Założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000”, a także w „Strategii dla Polski”. Problematyka badań, roli nauki i inwestowania w kapitał ludzki ujęta w tych dokumentach określa kierunki działań wszystkich instytucji odpowiedzialnych za właściwą realizację tych zagadnień. Jednostki naukowe, które mają do wypełnienia niezwykle ważną rolę stymulatora przemian i których wyniki prac badawczych są specyficznym towarem, muszą także włączyć się w realizację tej polityki, między innymi poprzez sprostanie konkurencji w stosunku do instytutów naukowych krajów wysoko rozwiniętych. Realizacja tych celów wydaje się być możliwa tylko poprzez określenie strategicznych celów dla nauki polskiej w tym również nauk związanych z rolnictwem, przemysłem rolno-spożywczym, kompleksowym rozwojem obszarów wiejskich oraz dostosowania kierunków badań realizowanych przez jednostki naukowe do potrzeb gospodarki i rynku. Działania te nierozdzielnie powiązane są z koniecznością dostosowania struktur organizacji naukowych do konkretnych celów badawczych i gospodarczych oraz do oczekiwań odbiorców, dla których wyniki badań stanowią jedyne źródło wiedzy i innowacji, a w konsekwencji i pozycji na rynku.

Należy liczyć się, że w trakcie procesu integracji Polski z krajami Unii Europejskiej działalność części jednostek naukowo-badawczych będzie ograniczana. Już obecnie odnotowywane są przypadki, że przodujący polscy producenci kontaktują się bezpośrednio z firmami na zachodzie i wprowadzają w swoich przedsiębiorstwach, także rolnych, nowe technologie i techniki produkcji z pominięciem polskiej myśli naukowo-technicznej. Konieczna jest zatem zmiana sposobu funkcjonowania badań i nauki w Polsce, w kierunku pozwalającym na

szybkie podejmowanie zadań wynikających z potrzeb gospodarczych kraju, podniesienia jej konkurencyjności i otwarcia na współpracę zarówno z odbiorcami krajowymi, jak i z zagranicą oraz ze szkolnictwem i instytucjami doradczymi działającymi na rzecz rolnictwa, przemysłu rolno-spożywczego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Potencjał badawczy pracujący na rzecz rolnictwa i gospodarki żywnościowej

Obecnie w Polsce badania na rzecz sektora rolno-spożywczego prowadzi 38 jednostek badawczo-rozwojowych (instytuty, centralne laboratoria, ośrodki badawczo-rozwojowe, zakłady badawcze), w tym 23 jednostki nadzorowane przez Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz 10 placówek naukowych Polskiej Akademii Nauk i 9 akademii rolniczych (na 45 wydziałach).

Potencjał naukowy pracujący na rzecz rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego liczy w wyżej wymienionych placówkach około 7800 pracowników naukowych, w tym około 1700 posiada uprawnienia samodzielnego pracownika nauki. Z wymienionej liczby pracowników nauki około 6100 pracowników pracuje w szkołach wyższych na stanowiskach naukowo-dydaktycznych, łącząc funkcje dydaktyczne, na które szacunkowo przeznaczają około 40-50% swojego czasu pracy, z działalnością naukową, na którą przeznaczają szacunkowo około 50-60% czasu.

Omawiając zaplecze naukowo-badawcze pracujące na rzecz rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego, mimo, że niezwykle trudno jest określić, z uwagi na złożoność realizowanej tematyki badawczej, nawet przybliżonych wartości liczbowych, nie wolno pominąć faktu, że niektóre wydziały oraz ich pracownicy naukowo-dydaktyczni na wyższych uczelniach technicznych, w tym zwłaszcza politechnikach, a także wyższych szkołach ekonomicznych, są współrealizatorami rozwoju tej gałęzi gospodarki państwa.

Środki finansowe na działalność naukową jednostki badawczo-rozwojowej, a także uczelnie wyższe mogą pozyskać z dotacji budżetowej z działu 77 - nauka za pośrednictwem Komitetu Badań Naukowych, z dotacji budżetowej działu 40 - rolnictwo z przeznaczeniem na postęp biologiczny, za pośrednictwem Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, z tytułu uczestnictwa w programach współpracy z zagranicą, za usługi od podmiotów naukowych i gospodarczych na prowadzenie działalności normalizacyjnej oraz z innych źródeł, przede wszystkim ze zleceń na prace badawcze i usługi od podmiotów gospodarczych, a także z dzierżawy, oprocentowania kapitału itp. Źródła i wielkości pozyskanych środków budżetowych uwarunkowane są wieloma zależnościami, do których za najistotniejsze zaliczyć należy:

- udział środków finansowych przeznaczonych na naukę w budżecie państwa,
- kryteria podziału budżetu ustanawiane przez Komitet Badań Naukowych,
- ocena poszczególnych podmiotów naukowych starających się o finansowanie,
- ocena wniosków na projekty badawcze - granty, projekty celowe, projekty badawcze zamawiane

oraz w stosunku do podmiotów naukowych realizujących prace hodowlane również:

- udział środków finansowych przeznaczonych na postęp biologiczny w budżecie państwa,
- kryteria podziału funduszu na postęp biologiczny ustanawiane przez Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Kryteria podziału jak i dokonywane oceny wywołują wiele kontrowersji, gdyż w stosunku do większości z nich istnieją znaczne różnice poglądów, zresztą nie tylko wśród samych członków Komitetu, ale również i w innych gremiach zarówno naukowych jak i administracyjnych. Jednak najistotniejszy wpływ na funkcjonowanie nauki ma w dzisiejszych uwarunkowaniach organizacyjnych budżet państwa.

Priorytety badawcze

W celu lepszego wykorzystania środków budżetowych na badania w Departamencie Nauki Oświaty i Doradztwa, we współpracy ze wszystkimi departamentami merytorycznymi Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - w 1995 r. ustalono preferowane kierunki badań naukowych i prac rozwojowych, dla zwiększenia innowacyjności polskiej gospodarki w obszarze społecznych przemian wsi, modernizacji rolnictwa i przemysłu spożywczego. Są one następujące:

1. Badania naukowe dotyczące społeczno-gospodarczych i infrastrukturalnych przemian wsi i rolnictwa.
2. Badania naukowe i prace rozwojowe nad postępow biologicznym i technicznym w rolnictwie i przetwórstwie rolno-spożywczym, dotyczące:
 - wykorzystania genetyki i biotechnologii w doskonaleniu roślin uprawnych, w tym roślin przemysłowych,
 - wykorzystania biotechnologii w produkcji zwierzęcej i genetycznego doskonalenia organizmów zwierzęcych,
 - nowoczesnych metod diagnostyki i profilaktyki w ochronie zdrowia zwierząt gospodarskich,

- energo i materiałooszczędnych technologii i maszyn w produkcji rolniczej i przetwórstwie rolno-spożywczym,
 - przetwórstwa rolno-spożywczego, a w szczególności rozwoju i wykorzystania nowych technologii i biotechnologii, uwzględniających prozdrowotny model wyżywienia społeczeństwa (w tym produkty specjalnego przeznaczenia) oraz proekologiczne metody produkcji,
 - nowoczesnych technik i technologii, procesów chemizacji rolnictwa (głównie z nastawieniem na racjonalność stosowania nawozów sztucznych i środków ochrony roślin).
3. Badania naukowe i prace rozwojowe dotyczące wykorzystania bazy surowcowej rybołówstwa poprzez określenie uwarunkowań biologicznych, rozwoju techniki połowów i technologii przetwórstwa.
 4. Badania naukowe nad ekonomiczno-organizacyjnymi uwarunkowaniami rozwoju produkcji rolniczej i przetwórstwa rolno-spożywczego.
 5. Badania naukowe dotyczące wykorzystania i ochrony przyrodniczych zasobów wsi i rolnictwa, z uwzględnieniem proekologicznych kierunków ich rozwoju.

Przedstawione powyżej „Preferowane kierunki badań ...” są uzupełnieniem do „Założeń polityki naukowej i naukowo-technicznej państwa”. Zakłada się, że będą one weryfikowane nie rzadziej niż co 3 lata.

Oferta wdrożeniowa nauki

Uwzględniając zadania określone w „Założeniach polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do roku 2000” oraz biorąc pod uwagę dominujące znaczenie zagadnień związanych z zapewnieniem, by polskie wyroby uczynić konkurencyjnymi (jakościowo, technicznie i cenowo) w stosunku do zagranicznych - jednostki badawczo-rozwojowe i akademie rolnicze co roku oferują do wdrożenia i upowszechnienia około 500 - 600 zakończonych prac badawczo-rozwojowych z zakresu postępu biologicznego, technologicznego i technicznego. W celu usprawnienia przepływu informacji od nauki do praktyki - co roku opracowywana jest, przez jednostki badawczo-rozwojowe MRiGŻ i niektóre akademie rolnicze, oferta w zakresie tematyki wdrożeniowej, upowszechnieniowej i szkoleniowej, obejmująca około 300 - 350 zadań, która kierowana jest przede wszystkim do specjalistów Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz do pozostałych doradczych służb rolnych i surowcowych, a także do specjalistów pracujących w różnych instytucjach i gospodarstwach rolnych. Oferta obejmuje całokształt problematyki będącej przedmiotem badań tych jednostek w ostatnich latach z zakresu produkcji roślinnej, produkcji zwierzęcej, ogrodnictwa, ekonomiki rolnictwa i socjologii wsi oraz przetwórstwa rolno-spożywczego. Propozycje w niej zawarte w dużej mierze uwzględniają

sugestie specjalistów Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Jednostki badawczo-rozwojowe dążą to tego, by specjaliści i służby doradcze dysponowali wcześniej materiałami, zawierającymi podstawową treść kierowanych do praktyki opracowań.

Część z oferowanych praktyce rozwiązań naukowo-technicznych kierowana jest z coraz większym powodzeniem pod adresem firm zagranicznych. Na część niżej wymienionych zadań podpisane zostały umowy licencyjne z firmami zagranicznymi. Przykładami takiego działania mogą być:

- wyhodowane w Instytucie Hodowli i Aklimatyzacji Roślin w Radzikowie nowe odmiany: pszenicy ozimej: Elena, Tercja, Almari, Olcha i Maltanka; pszenżyta jarego: Migo i Gabo; pszenżyta ozimego: Bogo, Ugo i Malno; żyta: Wibro; jęczmienia jarego: Boss, Rambo, Orlik, Polo, Rodos; jęczmienia ozimego: Kos i Gil; owsa: Kwant, Sławko i German; maku bezmorfinowego: Przemko oraz nowe odmiany kukurydzy, soi, bobiku, grochu, łubinów, rzepaku i traw;
- wyhodowane w Instytucie Roślin i Przetworów Zielarskich w Poznaniu nowe odmiany: kminku zwyczajnego, dziurawca zwyczajnego, glistnika jaskółcze ziele, czy rumianku pospolitego;
- opracowane przez Centralne Laboratorium Przemysłu Ziemniaczanego w Poznaniu technologie produkcji fosforanu dwuskrobiowego E 1412, acetylowanego fosforanu dwuskrobiowego E 1414, skrobi acetylowanej E 1420 oraz acetylowanego adypinianu dwuskrobiowego E 1422;
- opracowane przez Centralne Laboratorium Technologii Przetwórstwa i Przechowywania Zboż w Warszawie technologie dla zakładów młynarskich, w tym specjalistyczne urządzenia jak: parnik pionowy KP 750 do obróbki hydrotermicznej ziarna gryki i owsa, intensywny nawilżacz zboża FMN-5, entoleter FME-1/P i FME-3A/P;
- opracowany przez Instytut Przemysłu Mięsnego i Tłuszczowego oszala miacz trzody chlewnej EOT-1;
- opracowana przez Państwowy Instytut Weterynaryjny w Puławach szczepionka Pleurovac - przeciw pleuropneumonii świń;
- opracowana przez Instytut Zootechniki w Krakowie metoda określania stopnia czystości wód otwartych i ścieków przy pomocy testów biologicznych,
- opracowana przez Instytut Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa w Warszawie metoda ochrony wyparek przed osadami kamienia wapiennego
- i wiele innych atrakcyjnych opracowań nowych czy ulepszonych technologii wytwarzania wyrobów rolno-spożywczych, a także rozwiązań technicznych, technologicznych czy organizacyjnych dla sektora żywnościowego.

Ogniwa pośrednie pomiędzy sferą badań naukowych a sferą produkcji

Rolnictwo, mimo ogromnego rozproszenia odbiorców wyników prac badawczych (wg danych GUS z 1996 r. około 2 041,4 tys. gospodarstw rolnych), a także przemysł rolno-spożywczy, dysponuje jak żadna inna gałąź gospodarki, szeroko rozbudowaną siecią upowszechnieniową, którą tworzą coraz lepiej ze sobą współpracujące jednostki zaplecza badawczo-rozwojowego, akademie rolnicze i ośrodki doradztwa rolniczego.

Od 1991 roku działa nowy, stale dostosowujący się do warunków transformacji ustrojowej system doradztwa rolniczego. W każdym województwie funkcjonuje Ośrodek Doradztwa Rolniczego, którego głównym zadaniem jest pomoc rolnikom i ich rodzinom, ale również i przedstawicielom przedsiębiorców branży przetwórstwa rolno-spożywczego, między innymi we wzroście poziomu dochodów uzyskiwanych z działalności w sektorze rolno-spożywczym. Zadania te ośrodki wypełniają realizując następujące główne funkcje:

- doradczą - pomoc rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich w rozwiązywaniu ich problemów zawodowych, organizacyjnych i społecznych,
- wdrożeniową i upowszechnieniową - wdrażanie i upowszechnianie wyników badań oraz nowych środków produkcji i technologii produkcji w sektorze rolno-spożywczym,
- informacyjną - dostarczanie informacji o rynkach rolnych, sytuacji w rolnictwie i przetwórstwie rolno-spożywczym oraz sytuacji w otoczeniu sektora żywnościowego,
- oświatową - pomoc rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich w uzupełnianiu kwalifikacji zawodowych, doskonaleniu zawodowym.

Działalność wdrożeniowo-upowszechnieniowa, a szczególnie realizowane przez ośrodki programy doradcze, uwzględniają aktualne potrzeby zgłaszane przez odbiorców. Roczne plany pracy ODR są opiniowane przez Społeczne Rady Doradztwa Rolniczego, które jako organy przedstawicielskie odbiorców usług doradczych mają realny wpływ na kierunki pracy Ośrodków Doradztwa Rolniczego. Ścisła współpraca specjalistów ośrodków doradztwa rolniczego z jednostkami naukowo-badawczymi pracującymi dla potrzeb gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich zapewnia ciągły dopływ do nich najnowszych wyników badań i informacji dla potrzeb prac wdrożeniowo-upowszechnieniowych i doradczych (oferty wdrożeniowo-upowszechnieniowe i szkoleniowe oraz inne materiały).

Należy oczekiwać w najbliższym czasie istotnego wsparcia działalności ośrodków doradztwa rolniczego przez powstające:

- regionalne, specjalistyczne centra kształcenia praktycznego, dostępne dla młodzieży i nauczycieli szkół i uczelni pracujących na rzecz sektora rolno-żywnościowego, a także dla doradców,
- izby rolnicze, których zadaniem, w ramach samorządowej działalności tej organizacji, będzie wspieranie wszystkich, w tym i ustawowych, inicjatyw na rzecz rozwoju polskiego rolnictwa.

Bezpośrednie i pośrednie oddziaływanie sfery nauki na podmioty gospodarcze oraz konkurencyjność na rynku rolno-żywnościowym powodują, że zainteresowanie wdrażaniem nowych rozwiązań technologicznych i organizacyjnych stopniowo wzrasta. Ostatnio obserwuje się, że firmy posiadające zdolność do inwestowania coraz częściej sięgają - po dokładnym rozeznaniu marketingowym - po nowe lub zmodernizowane technologie, które umożliwiają produkcję wyrobów o standardzie co najmniej europejskim. Wzrosło również zainteresowanie ze strony małej i średniej wielkości firm stosunkowo prostymi technologiami, które można wdrożyć do produkcji przy zastosowaniu możliwie prostego i taniego wyposażenia technicznego.

Bariery innowacji

Mimo zmian systemowych i ich istotnego wpływu na zachowanie się wszystkich podmiotów, na rynku gospodarki funkcjonującej według reguł wolnorynkowych, w dalszym ciągu występują pewne uwarunkowania utrudniające procesy innowacyjne. Zasadniczymi barierami hamującymi proces wdrażania wyników prac badawczych do praktyki są:

- brak zdolności gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw do finansowania inwestycji rozwojowych z własnej akumulacji finansowej,
- ograniczony dostęp do środków z budżetu państwa (obecnie poza dostępnymi w ograniczonym zakresie tzw. projektami celowymi dofinansowywanymi wdrożenia nie można zgodnie z obowiązującymi zasadami prawa budżetowego, ze środków budżetu nauki bezpośrednio wspierać wdrażanie wyników naukowych do praktyki),
- przestarzałe struktury gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw,
- moralne i techniczne zużycie środków produkcji (odpisy amortyzacyjne ustalone są w Polsce średnio na 10 lat amortyzacji dla maszyn i urządzeń, podczas gdy w krajach Unii Europejskiej okres ten wynosi tylko 3-7 lat),
- zaniedbania w rozwoju infrastruktury wsi i rolnictwa, a także
- prawno-organizacyjne aspekty procesu prywatyzacji.

Oznacza to, że najbliższym okresie będzie trzeba pokonać jeszcze wiele barier hamujących wdrażanie postępu. Stworzenie możliwości odliczania od

dochodu do opodatkowania wydatków inwestycyjnych związanych z wdrażaniem wyników krajowych prac naukowych i badawczo-rozwojowych, do wysokości 50 % tego dochodu oraz zaliczenia do kosztów uzyskania przychodów wydatków na zakup wyników prac naukowych lub badawczo-rozwojowych, jak również finansowe wspieranie unowocześniania rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, a także fundusze celowe, np. postępu biologicznego, pozwoliło tylko częściowo usprawnić i przyspieszyć wprowadzanie postępu do praktyki. Nadal jednak istnieje potrzeba instytucjonalnego wsparcia przez państwo procesu transferu technologii do rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego. Niezbędne jest powołanie w sektorze rolno-spożywczym wyspecjalizowanej instytucji o charakterze agencji, na wzór Agencji Techniki i Technologii, bądź wydziału działającego w strukturze już działającej organizacji, którego zadaniem byłoby wspieranie wdrożeń innowacyjnych technologii i wzorów produkcyjnych. Bardzo ważną funkcję w realizacji oddziaływania placówek naukowo-badawczych, przy wspieraniu polityki państwa na rzecz rozwoju gospodarki żywnościowej, spełniają również wszelkie formy wystawiennicze i promocyjne najnowszych rozwiązań technologicznych, technicznych i organizacyjnych. Zakres i liczba wystawców biorących udział w specjalistycznych wystawach, konkursach czy targach, których zadaniem jest promocja najciekawszych i najlepszych produktów spożywczych jak również najnowocześniejszych rozwiązań w konstrukcjach maszyn, urządzeń czy indywidualnego wyposażenia dla rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego, jest dowodem coraz aktywniejszych działań w sferze promocji i poprawiającej się współpracy nauki z doradztwem na rzecz udrożnienia procesu innowacji rozwiązań naukowych w praktyce.

LITERATURA

1. Chyłek E.K. 1997 r. - „Podstawowe kierunki działań”. Biuletyn informacyjny nr 2, s. 13-14, MRiGŻ i ARiMR - Warszawa,
2. Chyłek E.K. 1997 r. - „Restrukturyzacja zaplecza naukowo-badawczego - przyczyny i oczekiwane efekty”. Przemysł Spożywczy, t. 51, Sigma - NOT - Warszawa. nr 2 s. 36-38,
3. Chyłek E.K. 1997 r. - „Statystyka i jej powiązania z badaniami i analizą w rolnictwie i gospodarce żywnościowej”. Materiały Sympozjum Międzynarodowego nt. „Metody i analizy stosowane w statystyce rolnictwa”. Główny Urząd Statystyczny - Warszawa 12 - 13 maja 1997r.
4. Materiały źródłowe Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej - 1996 i 1997 r.
5. Materiały źródłowe Zespołu Zadaniowego d/s Polityki Strukturalnej w Polsce - 1997 r.

EUGENIUSZ KAROL CHYLEK
Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
Warszawa

ZADANIA DORADZTWA ROLNICZEGO W KONTEKŚCIE ZRZESZANIA SIĘ POLSKI Z UNIĄ EUROPEJSKĄ

Wprowadzone na początku lat 90-tych reformy gospodarcze objęły również sektor gospodarki żywnościowej. Zmieniła się sytuacja w sektorze żywnościowym, w części obejmującej gospodarstwa rolne, nastąpił po chwilowym wzroście, spadek opłacalności produkcji, a w konsekwencji bardzo często utrata płynności finansowej poszczególnych podmiotów. Nastąpiło rozbieżenie struktur marketingowych, utrata rynków zbytu, a także zjawisko wymuszenia przez rynek efektywności ekonomicznej, przy jednoczesnym wzroście wymagań w stosunku do jakości technologicznej. **Warunki te sprawiły, że wzrosło zapotrzebowanie uczestników rynku żywnościowego na szybką, wiarygodną i kosztowo-efektywną informację o metodach produkcji, warunkach zbytu, niszach rynkowych, o kredytach i zaopatrzeniu w środki produkcji, jak również i o konkurencji itp.**

W gospodarce rynkowej, tej którą wprowadzamy wg reguł stosowanych w Unii Europejskiej, istotną rolę odgrywa informacja. W skali makro - tworzy ona bazę do funkcjonowania rynku. W skali mikro - zapewnia indywidualnemu podmiotowi możliwość efektywnego prowadzenia swojego przedsięwzięcia. Wiążąc informację z celami działalności gospodarczej wyróżnić należy trzy podstawowe obszary wzajemnego oddziaływania tych dwu funkcji:

- na efektywność wykorzystania czynników produkcji,
- na zakres władania podstawowymi środkami produkcji oraz formy organizacji,
- na warunki pracy i życia ludzi związanych z realizacją danego celu gospodarczego.

W warunkach funkcjonowania gospodarki rynkowej, można dokonać klasyfikacji najistotniejszych obszarów informacji mającej znaczenie zarówno w dzia-

łałości gospodarczej jak i doradczej. Do strategicznie ważnych zaliczyć należy informacje z obszaru:

- *ekonomicznego* - w tym zwłaszcza o cenach:
 - surowców i przetworzonych produktów rolniczych,
 - środków produkcji,
 - usług.
- i kosztach:
 - produkcji,
 - kredytów obrotowych, inwestycyjnych, skupowych itp,
- *prawno-administracyjnego* - w tym zwłaszcza o nakazach, dyrektywach, normach, standardach, poleceniach i zakazach zobowiązujących producentów do przestrzegania odpowiednich przepisów, z reguły obwarowanych administracyjnym rygorem wykonalności,
- *techniczno-technologicznego* - w tym zwłaszcza o:
 - nowych odmianach i rasach materiału hodowlanego,
 - nowych technologiach uprawy i hodowli,
 - nowych rozwiązaniach technicznych,
- *organizacyjno-oświatowego* - w tym zwłaszcza o:
 - nowych rozwiązaniach organizacji produkcji i rozwoju obszarów wiejskich oraz
 - kursach, szkoleniach, konferencjach, seminariach, sympozjach, pokazach, prezentacjach, demonstracjach itp. pozwalających na lepsze wykorzystanie istniejących zasobów produkcyjnych i warunków rozwoju.

Przedstawione obszary informacji stanowią źródło danych, a jednocześnie baze funkcjonowania wszystkich podmiotów gospodarczych na rynku. Informacja pozwala na dostosowanie się do warunków i mechanizmów określających reguły działalności produkcyjnej. Dodatkowymi istotnymi czynnikami warunkującymi działalność w gospodarce, w tym zwłaszcza w gospodarce żywnościowej, są ukierunkowane działania państwa. Do najważniejszych z nich zaliczyć należy:

- subsydia, dotacje i dopłaty,
- wysokość stosowanych opłat celnych i wyrównawczych,
- polityka finansowa i fiskalna państwa,
- polityka ubezpieczeń,
- polityka strukturalna,
- prywatyzacja,
- międzynarodowa promocja,

- harmonizacja prawa, norm, standardów,
- uczestnictwo w organizacjach międzynarodowych.

Rynek gospodarki żywnościowej podlega tym samym, mechanizmom co cała sfera gospodarki narodowej, jednak uwzględniając fakt, że ten obszar działalności gospodarczej zabezpiecza pod względem żywnościowym byt społeczeństwa, może on i w szczególnych przypadkach powinien być w rozsądnych granicach chroniony decyzjami administracyjnymi rządu. Właściwe stosowanie mechanizmów protekcjonizmu i interwencjonizmu łagodzi występujące na rynku nadmierne wahania podaży, popytu, a w konsekwencji i ceny. Istotną rolę, w realizacji polityki zarówno protekcjonizmu jak i interwencjonizmu w sferze rolnictwa, spełniał w okresie rozwoju gospodarczego w krajach zarówno OECD jak i UE, system państwowego doradztwa rolniczego. System ten wraz z rozwojem gospodarki, ulegał w tych krajach stopniowemu procesowi przekształceń, rynkowych zasad realizacji usług doradczych. W państwach tych, a zwłaszcza w krajach Unii Europejskiej zadbano by system doradztwa rolniczego i status pracujących służb doradczych był umocowany prawnie.

Zakres i organizacja doradztwa wynikają z Dyrektyw Rady Europy nr 72/161/EWG z dnia 17 kwietnia 1972 roku, z późniejszymi zmianami 797/85/EEC oraz Dyrektywy nr 72/159/EEC, nr 160/72/EEC, nr 161/72/EEC dotyczących państw członkowskich tych organizacji. Dotychczasowe doświadczenia krajów, które ubiegały się o członkostwa w Unii Europejskiej w kwestiach dostosowywania gospodarki do rozwiązań systemowych Wspólnot Europejskich wskazują iż najefektywniejsze zmiany w rolnictwie dokonują się głównie poprzez intensywne przemiany w sferze pozarolniczej. Doradztwo rolnicze w procesach tych zawsze uczestniczy, jako jeden z instrumentów interwencji państwa, mający charakter powszechny i ogólnodostępny, a wszelkie formy doradztwa zajmujące się upowszechnianiem postępu, informacją i przyuczaniem do zawodu traktowane są jako niezbędny warunek modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju wsi.

W krajach Unii Europejskiej służby doradcze, działając w okresie rozwoju gospodarki rynkowej, doradzały poprzez przekazywanie właściwie przygotowanej informacji rolnikom-producentom. Informacje te dotyczyły przede wszystkim takich zagadnień jak:

- zasady zachowań na rynku konsumenta,
- rozwiązań prowadzących do obniżenia kosztów jednostkowych w działalności gospodarczej,
- efektów wykorzystywania zespołowych form działania i współpracy (integracja pozioma),

- korzyści jakie mogą uzyskać producenci rolni z powiązań z przemysłem przetwórczym i sferą obrotu żywnością (integracja pionowa),
- konsekwencji podporządkowania się Wspólnotowej Polityce Rolnej (CAP),
- występowania potencjalnych nisz rynkowych,
- korzyści z dostępu do know-how krajów Wspólnot Europejskich.

Szczególne znaczenia nabiera w tej sytuacji rola Ośrodków Doradztwa Rolniczego, także wszystkich innych instytucji działających na rzecz obszarów wiejskich. Dotarcie z wiedzą, pomocą i informacją do producentów rolnych, przedsiębiorców jak również pracowników otoczenia rolnictwa jest nakazem chwili. W funkcjonującym w Polsce systemie przekazu informacji i pomocy mieszkańcom obszarów wiejskich największe osiągnięcia mają służby doradcze pracujące w ODR. Ta instytucja wpisała się pozytywnie i na trwałe w obraz życia na wsi i w jej otoczeniu. Jako rzetelna organizacja jest w stanie skutecznie pomóc nie tylko rolnikom ale wszystkim mieszkańcom obszarów wiejskich i wykorzystać dla ich potrzeb istniejący system informacji oraz współuczestniczyć w przygotowywaniu informacji pod zgłaszane potrzeby.

Inną rolę nie mniej ważną mają do spełnienia powstałe Izby Rolnicze. Fakt umocowania ustawowego Izb Rolniczych zapewnia tej organizacji samorządowej delegację do aktywnego współdecydowania o rolnictwie. Jako organizacja samorządowa powinna ona dołożyć wszelkich starań by zachodzące procesy modernizacji rolnictwa i wielofunkcyjnego rozwoju wsi, były właściwie rozumiane przez jej członków oraz by rolnicy rozumiejąc konieczność zachodzących przemian podejmowali inicjatywy łagodzące konsekwencje jakie będą towarzyszyły rolnictwu w procesach dostosowawczych do wspólnotowej polityki rolnej Unii Europejskiej.

Istnienie ODR i Izb Rolniczych powinno przyczynić się do poprawy warunków pracy zarówno producentów w sferze gospodarki żywnościowej jak i wszystkich innych mieszkańców obszarów wiejskich. Podpisanie stosownego porozumienia między służbami państwowego doradztwa rolniczego, a samorządem rolniczym, byłoby rozwiązaniem niezwykle korzystnym dla wszystkich mieszkańców żyjących i pracujących na obszarach wiejskich. Pozwoliłoby to na bardzo efektywną realizację w ODR przez państwową służbę doradczą takich zadań doradczych, które z punktu widzenia organizacji samorządowej powinny być szczególnie aktywnie i profesjonalnie realizowane. Ponadto porozumienie to przyczyniłoby się, do aktywizacji wspólnych działań związanych z łagodzeniem jawnego i ukrytego bezrobocia, tworzeniem nowych miejsc pracy poza gospodarstwem rolnym, ale na wsi i znajdowaniem źródeł zarobkowania dla rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich. Konieczność adaptacji polskiego rolnictwa do wyzwań związanych z okresem transformacji gospodarki i zrzesza-

nia się ze Wspólnotami Europejskimi, wskazuje na konieczność współpracy wszystkich instytucji pracujących na rzecz rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich. Badania naukowe, doradztwo rolnicze i oświata wspólnie stanowić powinny główne instrumenty służące modernizacji rolnictwa i wspomagające rozwój wsi.

Proces przemian w pracy służb doradczych realizowany w Polsce od początku lat 90-tych miał na celu wprowadzenie reguł dynamizujących efektywność usług doradczych. Fakt uspołecznienia doradztwa poprzez powołanie we wszystkich województwach społecznych rad doradztwa rolniczego (SRDR) polepszył skuteczność tych usług zgodną z oczekiwaniami odbiorców. SRDR w 80% składają się z rolników i posiadają kompetencje opiniotawczo-doradcze w zakresie działalności ODR. Rady, których podstawowym zadaniem jest identyfikowanie i wskazywanie organizacjom doradczym głównych problemów i potrzeb społeczności wiejskiej, mają realny wpływ na kierunki pracy ośrodków doradztwa rolniczego. W ostatnich latach, jako efekt zapotrzebowania na konsultację programów doradczych z lokalnymi środowiskami, w większości województw powstały tzw. Rejonowe Rady Doradztwa Rolniczego. Przewodniczący 49 Społecznych Rad Doradztwa Rolniczego tworzą, powołaną zarządzeniem Ministra, Krajową Radę Doradztwa Rolniczego - organ opiniotawczo-doradczy Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Brak uregulowania prawnego statusu państwowego doradztwa rolniczego w Polsce jest sprzeczny z zaleceniami UE dla jej członków. Stan ten wprowadza niepewność w zakresie sposobu realizacji funkcji interwencjonizmu państwa wobec wszystkich ogniw gospodarki żywnościowej, problemów rozwoju obszarów wiejskich, a także stwarza warunki zagrożenia bytu i funkcjonowania ODR-ów w zależności od aktualnych trendów politycznych. Ponadto mamy do czynienia ze stanem w którym występuje permanentna niepewność w stosunku do następujących kwestii:

- istnienia ODR-ów i ich miejsca w systemie wiedzy rolniczej,
- majątku ODR-ów i braku strategii co do jego wykorzystania,
- kadry doradczej ODR-ów i trybu podnoszenia kwalifikacji przez doradców,
- sposobu finansowania ODR-ów, a zwłaszcza dysproporcji między rosnącymi oczekiwaniami i zadaniami a możliwościami ich finansowania,
- płaszczyzny współpracy z innymi instytucjami działającymi w gospodarce rolnej i na rzecz rozwoju obszarów wiejskich.

Głównymi celami statutowymi doradztwa rolniczego w Polsce poza podnoszeniem kwalifikacji zawodowych rolników są:

- prowadzenie doradztwa z zakresu technologii produkcji, ekonomiki, organizacji i zarządzania gospodarstwem rolnym,

- prowadzenie doradztwa z zakresu organizacji rynku i marketingu dla potrzeb rolnictwa i gospodarki rolno-spożywczej,
- prowadzenie informacji rynkowej,
- opracowywanie analiz, prognoz i programów,
- upowszechnianie wyników badań naukowych i określanie potrzeb praktyki w stosunku do nauki,
- upowszechnianie możliwości uzyskiwania dodatkowych źródeł dochodów ludności wiejskiej,
- działalność na rzecz rozwoju przedsiębiorczości i jej promocja.

Jednak poza działalnością statutową odbiorcy usług doradczych zainteresowani są informacjami o:

- rynku tanich kredytów obrotowych, modernizacyjnych i inwestycyjnych,
 - rynku ubezpieczeń kredytowych, majątkowych i społecznych,
 - rynku eksportowo-importowym,
 - podatkach i cłach,
 - gwarancjach i ubezpieczeniach handlowych,
 - zmianach koniunktury podaży i popytu w kraju i za granicą,
 - subwencjach i preferencjach,
 - standaryzacji towarów i produktów,
 - rynku opakowań,
 - konkurencji i dynamice jej działalności,
 - preferencjach konsumenckich,
 - ochronie środowiska i wpływie tych działań na procesy wytwórcze,
 - programach rozwoju lokalnego i regionalnego
- oraz wielu innych zagadnieniach ważnych dla mieszkańców obszarów wiejskich.

By sprostać tym zadaniom współczesne służby doradcze muszą bezustannie kontaktować się z bazą, którą stanowi rolnik, producent, przetwórcza oraz każdy inny odbiorca usług doradczych. Doradcy muszą być wśród odbiorców swoich usług i wsłuchiwać się w ich potrzeby. Tylko taki układ zapewni trwałą i efektywną więź między doradztwem a odbiorcami usług.

Aby spełnić oczekiwania odbiorców, ODR powinny posiadać dobrze przygotowaną kadrę specjalistów oraz wiarygodną informację z wielu ośrodków naukowych i informacyjnych, a także decyzyjnych. Szczególne znaczenie mają informacje z resortu rolnictwa, finansów, Skarbu Państwa, gospodarki narodowej jak również z Agencji Rynku Rolnego, Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, urzędów wojewódzkich i gminnych, banków, urzędów skarbowych, celnych itp. Ponadto służby dorad-

cze powinny na co dzień śledzić zmiany zachodzące w rolnictwie, w jego otoczeniu zarówno na rynku wewnętrznym jak i zewnętrznym - międzynarodowym.

Przedstawione powyżej uwarunkowania, w świetle procesu integracji naszego kraju ze Wspólnotami Europejskimi, stawiają przed państwową służbą doradczą oraz instytucją ODR olbrzymi wachlarz i skalę zadań, by sprostać oczekiwaniom ze strony wszystkich potencjalnych odbiorców, w tym zwłaszcza rolników oraz przedsiębiorców pracujących na rzecz rolnictwa i jego otoczenia. Z drugiej strony ODR-y muszą spełnić oczekiwania jakie ma w stosunku do tej instytucji rząd i administracja państwowa, odpowiedzialna za realizację państwowej polityki w zakresie rolnictwa, gospodarki żywnościowej i rozwoju obszarów wiejskich, którą to politykę rząd będzie musiał realizować przed przystąpieniem naszego kraju do Unii Europejskiej.

Sądzę, że sukces jakim jest rozwój ośrodków doradztwa rolniczego i służb doradczych w Polsce, a także powstanie społecznych rad doradztwa rolniczego, mimo pewnych mankamentów, zwłaszcza braku uruchomienia procesu legislacyjnego przygotowanej w Departamencie Nauki i Oświaty i Doradztwa MRiGŻ ustawy o państwowym doradztwie na rzecz wsi i rolnictwa, będzie miał swoją dalszą korzystną dla doradztwa kontynuację.

LITERATURA

1. Chyłek E.K. 1996: „Rola systemu doradztwa rolniczego w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich”. Praca doktorska - ss. 194. Akademia Rolniczo-Techniczna im. M.Opaczewskiego w Olsztynie.
2. Chyłek E.K. 1996: „Ocena funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w Polsce”. Zeszyty problemowe postępów nauk rolniczych. Polska Akademia Nauk - Wydział Nauk Rolniczych i Leśnych. Warszawa. Zeszyt 433, s. 263-280.
3. Chyłek E.K. 1996: „Rolnictwo i przedsiębiorczość w działalności organizacji doradczych w krajach Unii Europejskiej i organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju - OECD”. Biuletyn informacyjny Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. MRiGŻ, ARiMR - Warszawa, nr 5, s. 7-8.
4. Chyłek E.K., Duczkowska-Małysz K., Duczkowska-Piasecka M. 1996: „Doradztwo w rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich - Rola doradztwa w kreowaniu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich”. Konferencja naukowa, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego Warszawa, s. 50-59.
5. Chyłek E.K., Lewczuk A., 1996: „Obecnie realizowane cele działalności doradczej a potrzeba i problemy reformy doradztwa na rzecz transformacji wiejskich gospodarstw domowych do warunków rynkowych”. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej - Wrocław nt.: „Problemy aktywizacji społeczno-gospodarczej kobiet wiejskich”. Centrum Rozwoju Obszarów Wiejskich - Olsztyn, s. 154-166.

6. Lewczuk A., Stajszczak M., Brodziński Z., 1995: „Procesy adaptacyjne doradztwa rolniczego do warunków gospodarki rynkowej”. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych. Polska Akademia Nauk - Wydział Nauk Rolniczych i Leśnych. Warszawa, z. 420, s. 41-62.
7. Małyś J., 1990: „Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości”. Szkoła Główna Handlowa - maszynopis.
8. Woś A. 1996: Agrobiznes - makroekonomika, tom 1, Agrobiznes - mikroekonomika, tom 2, Key Text - Warszawa.
9. Materiały źródłowe Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, 1996 i 1997.

ROMAN LUSAWA
*Ośrodek Doradztwa Rolniczego „Poświętne”
w Płońsku*

EKOSOCJALNA POLITYKA ROLNA W UNII EUROPEJSKIEJ

Jedną z ciekawszych koncepcji rozwoju Wspólnej Polityki Rolnej, jaka pojawia się w wypowiedziach polityków Unii Europejskiej, jest tzw. polityka ekosocjalna. Wydaje się, że ze względu na ogólne tendencje rozwojowe występujące w gospodarce światowej (zanieczyszczenie i dewastacja środowiska, kurczenie się zasobów naturalnych, dążenie konsumentów do spożywania produktów o specjalnej jakości itp.) wiele jej elementów okaże się w przyszłości przydatnymi przy tworzeniu makroekonomicznych warunków funkcjonowania rolnictwa. Dlatego jest słuszne zapoznanie się z tą koncepcją już dzisiaj, by mieć czas na przeanalizowanie proponowanych rozwiązań i ewentualne wykorzystanie niektórych elementów w narodowej strategii rozwoju rolnictwa i jego otoczenia.

Podstawowym zadaniem i najwyższym zobowiązaniem polityki Unii Europejskiej jest zabezpieczenie dobrobytu ludności między innymi poprzez wykorzystanie różnorodnych funkcji rolnictwa i leśnictwa. W szczególności chodzi o zapewnienie produkcji zdrowej żywności, odnawialnych surowców i nośników energii, utrzymanie i pielęgnację krajobrazu, ochronę gleb, wód, zbiorowisk roślinnych i zwierzęcych, ożywienie regionów wiejskich, zachowanie dla przyszłych pokoleń rolniczego etosu i dóbr kultury. Dlatego też w interesie społecznym muszą jak najszybciej zostać przygotowane określone rozwiązania polityczne. Różnorodne świadczenia rolnictwa na rzecz społeczeństwa muszą być gratyfikowane częściowo poprzez dochód rolniczy, a częściowo za pośrednictwem dopłat bezpośrednich. Marsz Europy w kierunku gospodarki ekosocjalnej musi ubezpieczać prowadzona celowo ochrona zewnętrzna.

Przydatne tu będą następujące instrumenty i przedsięwzięcia ekonomiczne:

- A. Ujednolicenie we wszystkich krajach członkowskich warunków produkcji i ukierunkowanie ich na podniesienie zdrowotności ludności i ochronę środowiska naturalnego, poprzez ochronę wody i gleb, przepisy z zakresu zoohigieny i ochrony roślin. Zakazanie stosowania technik genetycznych przy

produkcji żywności, wykorzystywania hormonów w celu podniesienia wydajności oraz napromieniowywania artykułów spożywczych.

- B. Wprowadzenie dokładnego, zrozumiałego i przyjaznego dla klientów oznakowania żywności. Właśnie to rozwiązanie w czasach globalizacji handlu żywnością, stosowania przeróżnych metod wytwarzania, dodatków, technologii przetwórstwa, standardów jakościowych stwarza warunki dla uczciwej konkurencji i zachowania uczciwości wobec konsumentów.
- C. Wprowadzenie ograniczeń ilościowych produkcji wszędzie tam, gdzie wzrost podaży niekorzystnie wpływałby na kształtowanie się cen na rynku światowym i rynku wewnętrznym Unii. Kontyngenty produkcyjne powinny być rozdzielane pomiędzy państwa członkowskie, przy wykorzystaniu instrumentów możliwie odbiurokratyzowanych i dopasowanych do oszczędnych metod wytwarzania.
- D. Uczynienie z produkcji odnawialnych surowców i nośników energii jednego z priorytetów Wspólnej Polityki Rolnej, co w sytuacji ograniczania produkcji żywności zapobieże powstawaniu odłogów. Cel ten należy forsować poprzez wspieranie inwestycji, za pomocą instrumentów fiskalnych (podatek ekologiczny), oraz uprzywilejowanie produktów biogenicznych (obowiązkowe stosowanie w terenach ochrony wód, krajobrazu i na lodowcach).
- E. Wprowadzenie sprawnej ochrony zewnętrznej rynku, która stanie się nieodzowna w sytuacji wprowadzenia proekologicznych i prozdrowotnych warunków funkcjonowania rolnictwa na terenie Unii. Ochrona taka będzie konieczna tak długo, jak długo we wszystkich państwach nie zostaną wprowadzone analogiczne wymagania wobec producentów rolnych. Instrumenty stosowane w ochronie zewnętrznej powinny być celowo ukierunkowane (np.: kontrola spełnienia wymogów jakościowych).
- F. Wypracowanie polityki cenowej i dochodowej uwzględniającej wielofunkcyjny charakter rolnictwa, z tym, że funkcja produkcyjna także w przyszłości musi odgrywać decydującą rolę. Ceny uzyskiwane przez producentów muszą uwzględniać zarówno uwarunkowania handlu, powstałe w wyniku zawarcia porozumienia GATT oraz umów bilateralnych, jak i koszty produkcji wynikające z ustanowionych praw, mających na celu wymuszenie odpowiedniej jakości produkcji. O rozdzieleniu polityki cenowej od dochodowej nie może być mowy.

Stabilizacja cen obowiązywałaby jedynie na ściśle określonej wielkości produkcji. Gdyby ktoś zechciał eksportować po cenach światowych musiałby to robić poza systemem stabilizacji i bez jakiegokolwiek wsparcia.

Konkretnie oznacza to:

1. Osiąganie celów unijnej polityki rynkowej i cenowej przede wszystkim poprzez rozumne sterowanie rozmiarami produkcji. Zarzucenie zbiu-

rokratyzowanych i mało efektywnych z ekonomicznego punktu widzenia działań interwencyjnych, podejmowanych wobec ogromnych nadwyżek produktów rolnych.

2. Impulsy i wsparcie dla optymalnych organizacji i struktur w zakresie przetwórstwa i obrotu produktami rolniczymi (zespoły producenckie, spółdzielczość, zespoły partnerskie).
3. Różnorodność kombinacji źródeł dochodu jako główny instrument polityki dochodowej w stosunku do wielofunkcyjnego rolnictwa. Szeroką ofertę kształcenia, doskonalenia zawodowego, przekwalifikowań, wsparcie dla wykwalifikowanego i mobilnego pośrednictwa pracy, uboczne źródła dochodów rolniczych w postaci agroturystyki, bezpośredniej sprzedaży produktów rolnych, świadczenia pracy poza gospodarstwem itp.
4. Rozszerzenie dopłat bezpośrednich dla wielofunkcyjnych gospodarstw o mieszanej strukturze produkcji. Oznacza to różnorodne podstawy i rozwiązania.
 - Dopłaty dla gospodarstw działających na terenach upośledzonych powinny być kształtowane i naliczane z uwzględnieniem indywidualnych utrudnień gospodarowania poszczególnych gospodarstw, ich powierzchni oraz liczby osób w nich żyjących. Dlatego obok odpowiednio podzielonych w czasie dopłat wyrównawczych przyznawanych na hektar powinno obowiązywać „kieszonkowe” wypłacane każdemu pracującemu, pod warunkiem, że cały rok mieszka on w gospodarstwie. Rozwiązanie takie odpowiada założeniom polityki ekosocjalnej.
 - Dopłaty wyrównawcze z tytułu spadku cen zbytu produktów rolnych wprowadzone w ramach reformy Wspólnej Polityki Rolnej w 1992 r. zostaną utrzymane na przyszłość. W przypadku dalszego spadku cen muszą zostać wprowadzone kolejne długofalowe mechanizmy kompensujące.
 - Dopłaty bezpośrednie za wkład na rzecz ochrony środowiska. Typowym przykładem tego typu działań są różnorodne programy zawarte w rozporządzeniu 2078/92. Te dopłaty wyrównawcze zgodnie z prawem europejskim powinny zostać uzupełnione w poszczególnych państwach członkowskich i regionach stosownie do specyficznych potrzeb. Wykluczone są naturalnie rozwiązania ograniczające konkurencję.
5. Wysokie dochody ludności rolniczej dzięki specyficznej jakości produkcji (rolnictwo biologiczne lub ekologiczne) oraz prowadzeniu przetwórstwa żywności w gospodarstwie.
6. Specjalne ceny i możliwości zbytu uzyskiwane dzięki partnerstwu pomiędzy poszczególnymi gospodarstwami rolnymi a hotelami, gastronomią, przedsiębiorstwami handlowymi lub zakładami przetwórstwa rolnego.

- G. Wynagrodzenia za świadczenia na rzecz środowiska naturalnego, spełniające obecnie jedynie rolę uzupełniającą, powinny stać się podstawowym instrumentem Wspólnej Polityki Rolnej. Prace te muszą być konkretnie wycenione i w sposób długofalowo finansowane. Koszty tych działań powinna ponosić Unia europejska przy współuczestnictwie państw członkowskich i bezpośrednich użytkowników środowiska (gminy, spółki wodne, stowarzyszenia turystyczne, organizacje zajmujące się ochroną środowiska).
- H. Rozwijanie wsparcia regionalnego jako głównego instrumentu wsparcia wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i leśnictwa, funkcjonującego w „żyjących” obszarach wiejskich. Pożądane jest bardziej elastyczne wyodrębnianie regionów uwzględniające ich naturalne uwarunkowania. Zasadnicze znaczenie ma utrzymanie odpowiedniej liczby gospodarstw, funkcjonujących i przez cały rok zamieszkanymi, jako kręgosłupa działalności gospodarczej na terenach wiejskich. Z tego względu powinno być możliwe stosowanie dopłat bezpośrednich, także dla gospodarstw będących ubocznym źródłem dochodu dla ich właścicieli. Wspólna odpowiedzialność za tworzenie, rozwijanie i finansowanie programów regionalnych odpowiada zarówno zasadzie posilkowości, jak i zasadzie solidarności, które obowiązują w Unii Europejskiej.
- I. Rozwiązania w zakresie polityki rynkowej, cenowej i dochodowej nie mogą być blokowane poprzez różnice stanowisk pomiędzy krajami członkowskimi. Dopóki unia walutowa nie obejmie wszystkich państw członkowskich równowaga powinna być uzyskiwana poprzez odpowiednią kompensację.
- J. Uwzględnienie w polityce rolnej i regionalnej szczególnego znaczenia jakie w skali ogólnoeuropejskiej mają tereny naturalne (np. masyw Alp, wybrzeża morskie, tereny arktyczne) jako czynnik niezbędny dla utrzymania równowagi ekologicznej, źródła zasobów naturalnych, miejsca wypoczynku.
- K. Zachowanie zasady posilkowości, i zasady solidarności w procesie kształtowania Wspólnej Polityki Rolnej. Odpowiedzialność za wielofunkcyjny rozwój terenów wiejskich musi zostać podstawowym zadaniem Unii Europejskiej. Zdecydowanie odrzucić należy idee „renacjonalizacji” i „wolnej gry sił”. Jednocześnie następować powinna decentralizacja i odbiurokratyzowanie procesu tworzenia Wspólnej Polityki Rolnej w miarę jak zwiększa się obszar Unii i pogłębia jej różnorodność. Chodzi tu o uzyskanie nowego stanu równowagi pomiędzy regułami ustalonymi w skali wspólnoty, a autonomicznymi rozwiązaniami prawnymi obowiązującymi w poszczególnych państwach i regionach. Nadużywania uprawnień można uniknąć dzięki otwartemu zwalczaniu praktyk protekcyjnych i finansowej współodpowiedzialności wyodrębnionych jednostek terytorialnych. Autonomiczne regulacje w zakresie dopłat bezpośrednich, programów regionalnych wsparcia inwestycji, odbiurokratyzują Wspólną Politykę Rolną, zbliżą do praktyki, uczynią bardziej efektywną.

Kraje członkowskie oraz mniejsze jednostki organizacyjne mają zadanie stworzenia niezbędnych warunków w zakresie: szkolnictwa i oświaty, polityki socjalnej, polityki rodzinnej, podatkowej, polityki własnościowej, zatrudnienia, infrastruktury, polityki kulturalnej, infrastruktury informacyjnej, które są niezbędne dla powstania w pełni funkcjonalnych regionów wiejskich i wielofunkcyjnej gospodarki rolnej i leśnej.

Tyle o samej koncepcji polityki ekosocjalnej. Analizując ją pamiętać należy, że Zjednoczona Europa jest już obecnie organizmem niezwykle zróżnicowanym. W przypadku akcesu nowych państw zróżnicowanie to pogłębi się jeszcze. Dlatego też przy rozwiązywaniu pojawiających się tu problemów w każdym przypadku będzie uwzględniać się miejscowe uwarunkowania naturalne, socjalne i kulturowe. Wzrośnie zatem odpowiedzialność poszczególnych regionów. Instytucje europejskie w przyszłości będą raczej koncentrować się na zapewnieniu bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, praworządności, równości w konkurencji i uzasadnionej ochronie zewnętrznej. Wspólna Polityka Rolna w dzisiejszym kształcie kładzie podwaliny pod trwałe rolnictwo ukierunkowane na ochronę zasobów naturalnych poprzez premiowanie stosowania obiegów zamkniętych z odzyskiem surowców i energii, ekologiczne akcenty przejawiające się w nakładach i działaniach na rzecz korzystniejszego kształtowania się cen rynkowych. Niemniej jednak należy przypuszczać, że w przyszłości znaczenia nabiorą strategie tworzone w poszczególnych państwach lub wydzielonych regionach, dostosowane do lokalnych warunków i pojawiających się problemów. Dlatego i nasz kraj, jako kandydat do członkostwa, powinien być przygotowany do tworzenia takich programów, by nie wchodzić do Unii z pustymi rękami.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie

KOMUNIKOWANIE W DORADZTWIE

1. Uwagi wstępne

Każdy człowiek w celu porozumienia się przekazuje informacje, które są mu potrzebne w codziennym życiu (rodzinnym, społecznym itp.) lub też w jego pracy zawodowej. Informacje te przekazywane są w różny sposób (ustny, pisemny, werbalny, niewerbalny itp.), ale ich celem jest skuteczne porozumienie się. Podkreślić przy tym należy, że są one zwykle skierowane do odpowiednich osób, dla których mają duże znaczenie, natomiast dla innych mogą być bezużyteczne. W związku istnieje potrzeba określenia przydatności informacji i jej jakości w zależności od sposobu jej przekazywania, co nazywamy komunikowaniem.

Komunikowanie się jest to proces przekazywania informacji od jednej osoby do drugiej (tj. komunikacja interpersonalna) i dotyczy - jak wspomniano - wszelkich kontaktów między ludźmi. W miarę rozwoju społeczno-gospodarczego rosną zasoby informacji, a wraz z tym istnieje potrzeba sprawnego ich przekazywania. Dotyczy to m.in. procesu gospodarowania i organizowania produkcji. Z badań amerykańskich wynika, że sukces firmy zależy⁽¹⁾:

- w 15% od wiedzy fachowej,
- w 85% od umiejętności komunikowania się.

Z danych tych wynika, że nie wystarcza wiedzieć, a trzeba umieć przekazać wiedzę i właściwie ją wykorzystać. Dotyczy to również procesu doradztwa, które nastawione jest na rozwiązywanie problemów lub uświadamianie występowania sytuacji problemowej. Właściwa ocena istniejącej sytuacji zależy od istniejących informacji, przekazanych i zrozumianych. Tak samo uświadomienie klientowi instytucji doradczej jego sytuacji oraz sposobu lub sposobów gwarantujących

(1) K.Balawajder: Umiejętności interpersonalne w pracy menadżera. [w:] *Psychologia w pracy menadżera*. Wyd. UŚ, Katowice 1994, s. 78.

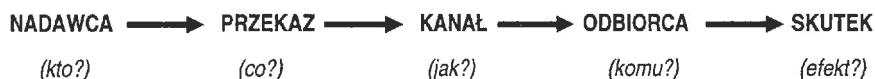
sukces zależy od umiejętności komunikowania się. Sukces w doradztwie - według H.Bolanda - zależy⁽²⁾:

- w 51% od umiejętności komunikowania się,
- w 49% od wiedzy fachowej.

Przytoczone liczby, niezależnie od ich wielkości, wskazują na ogromną wagę właściwego sposobu przekazania informacji dla porozumiewania się, a w ostateczności do podjęcia decyzji. Biorąc pod uwagę znaczenie komunikowania się w procesie gospodarowania i nawiązywania kontaktów w niniejszym artykule nasświetlono podstawowe pojęcia w komunikowaniu się, uwarunkowania skutecznego porozumiewania się oraz związki między doradztwem i komunikowaniem się.

2. Komunikacja, jej przebieg i rodzaje

Proces komunikowania rozpoczyna się wtedy, gdy jedna osoba (nadawca) pragnie przekazać wiadomość innej osobie (odbiorcy). Przebieg komunikacji interpersonalnej przedstawia się następująco⁽³⁾:

Pięć elementów łańcucha przekazu informacji jest jednocześnie czynnikami, które określają skuteczność procesu komunikowania. W związku z tym należy dokładnie określić każdy czynnik i elementy wpływające na sposób i jakość przekazu. Nadawcą i odbiorcą informacji (komunikatów) jest człowiek. Informacją (komunikatem) jest to wszystko, co zostaje przez niego przekazane, łącznie z „całością zachowań, jakie dana osoba przejawia i wrażeń, jakie wywiera na innych”⁽⁴⁾.

Kanał informacji jest środkiem jej przekazywania, które mogą być różnorodne (komunikaty ustne, pocztowe, telefoniczne, piśmiennicze itp.). I tak jeśli informacje są przekazywane ustnie, kanałem jest powietrze, a ściślej rozchodząca w nim fala dźwiękowa, a jeśli z kolei kanałem jest poczta elektroniczna, przekaz jest możliwy dzięki - odpowiednio do niej przystosowanym - urządzeniom elektronicznym⁽⁵⁾.

(2) H.Boland: Podstawy komunikowania w doradztwie. CDiEwR, Poznań 1995, s. 65-66.

(3) Z.Necki: Negocjacje w biznesie. Wyd. Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 1991, s. 54.

(4) G.Bartkowiak, H.Januszek: Umiejętności kierownicze. Wyd. AE, Poznań 1996, s. 50.

(5) T.Oleksyn: Sztuka kierowania. Wyd. Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. B. Jańskiego, Warszawa 1997, s. 152.

Dobór odpowiedniego kanału informacji zależy przede wszystkim od:

- rodzaju informacji i jej objętości,
- odległości nadawcy od odbiorcy,
- zapotrzebowania na szybkość jej przekazu.

Wymienione czynniki, jak i wiele innych, określają zarówno kanał przekazu, jak i efektywność przekazywanych informacji. W związku z tym najlepsza forma komunikowania się jest taka, która zapewnia *sprzężenia zwrotne* między nadawcą i odbiorcą, co w praktyce sprowadza się do potwierdzenia, upewnienia się lub wyjaśnienia wiarygodności i zrozumienia otrzymanych danych.

Sposób przekazu informacji zależy przy tym od rodzaju kanału i jego właściwości, tzn. w jakiej postaci przyjmuje informacje oraz w jakiej je przekazuje. Mając na uwadze powyższe w procesie komunikacji należy wyróżnić jeszcze:

- kodowanie,
- dekodowanie,
- zakłócenia (szum).

Kodowanie informacji polega na jej przekształceniu w zbiór czytelnych obrazów lub symboli oraz wyjaśnieniu sposobów interpretacji. Celem kodowania - polegającym na zdefiniowaniu i wyjaśnieniu terminów oraz ustaleniu znaczenia poszczególnych symboli - jest porozumienie się i odbiór informacji zgodny z treścią jej nadania. Znajomość kodu, na podstawie którego jest ona odkodowana umożliwia prawidłowy odbiór informacji. **Dekodowanie** informacji polega na jej przetworzeniu w zbiór danych oraz na interpretacji i zrozumieniu otrzymanego komunikatu. W procesie kodowania i dekodowania może nastąpić zniekształcenie informacji i niezgodność z nadanym komunikatem. Powoduje to powstanie **zakłócenia** (*szumu*), które przeszkadza w prawidłowej komunikacji, co w konsekwencji utrudnia podejmowanie decyzji i racjonalność wyboru.

Sposoby komunikowania się ludzi są różnorodne w zależności od kanałów przekazu, kontaktu z odbiorcami, liczebności odbiorców itp. *Ze względu na kontakt z odbiorcami* można wyodrębnić następujące formy komunikacji:

1. **Dwustronna**, gdy bierą udział dwie osoby (np. rolnik i doradca);
2. **Grupowa**, gdy bierą udział więcej niż 2 osoby (np. rolnik i grupa rolników pracująca wspólnie nad określonym projektem);
3. **Masowa**, skierowana do grup i większych społeczności lokalnych (np. określonej gminy lub regionu);
4. **Instytucjonalna**, gdy przekaz dokonuje się za pośrednictwem instytucji (np. ODR).

Z wymienionymi formami komunikowania się spotykamy się w pracy doradczej; są one stosowane samodzielnie lub łącznie w zależności od rodzaju dora-

dzstwa, jego formy, metod pracy doradczej oraz sposobu przekazania posiadanej informacji i wiedzy. W pracy doradczej na ogół korzystamy z różnych form komunikowania się, przy czym najczęściej są one łączone (dając w sumie większy efekt), ze skazaniem - jak obecnie - na formy doradztwa grupowego i komunikacji grupowej, w ramach kółek doradczych (np. przy wykorzystaniu metody globalno-zarządzającej - GMA).

Z kolei ze względu na sposób przekazu wyróżnia się komunikację:

- werbalną,
- niewerbalną.

Tabela 1.

Komunikacja interpersonalna

Forma	Korzyści	Wady
Ustna	1. Sprzyja zwrotnej reakcji i wymianie poglądów. 2. Łatwa w użyciu.	1. Może być niedokładna. 2. Nie zostawia trwałego zapisu.
Pisemna	1. Przeważnie jest dokładniejsza. 2. Zostawia zapis.	1. Nie sprzyja zwrotnej reakcji i wymianie poglądów. 2. Trudniejsza i bardziej pracochłonna.

Źródło: R.W.Griffin: Podstawy zarządzania organizacjami. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 558.

Komunikacja werbalna może mieć charakter ustny lub pisemny. *Komunikacja ustna* odbywa się w toku bezpośredniej rozmowy, dyskusji grupowej, rozmowy telefonicznej, a także w innych okolicznościach, gdy słowo mówione jest używane do wyrażania treści. Z kolei *komunikacja pisemna* odbywa się poprzez przekazywanie informacji za pomocą pism, notatek, list, sprawozdań itp. Obydwie formy komunikowania mają swoje zalety i wady (por. tab. 1), które rzutują na sposób przyswojenia informacji, ich wykorzystania i możliwości odwołania się lub też reakcji zwrotnej, w zależności od formy przekazu. Używając poszczególnych form komunikowania należy uwzględnić przede wszystkim dla jakich celów informacje te są wykorzystywane i w jakim okresie. I tak dla celów strategicznych główne znaczenie odgrywają informacje pisemne, natomiast dla bieżących decyzji wzrasta znaczenie informacji ustnych. Z kolei w ustaleniach, negocjacjach lub też w przygotowaniu decyzji używane są obydwie formy przekazu. Podkreślić przy tym należy, że nawet w sytuacjach, gdy informacja pisemna jest narzędziem podstawowym komunikowania, przekaz ustny jest uzupełnieniem albo też czynnikiem decydującym skorzystania z niej.

Na **komunikację niewerbalną** (mowę ciała) składają się⁽⁶⁾:

- gestykulacja,
- mimika, wyraz twarzy,
- pozycja ciała,

(6) Z.Nęcki: Negocjacje w biznesie..., j.w., s. 88 i następne.

- spojrzenia i spoglądania jednostronne,
- intonacja głosu i jakość wypowiedzi,
- dystans fizyczny między rozmówcami,
- dźwięki paralingwistyczne (śmiech, płacz, ziewanie, pomrukiwanie, gwizdanie, westchnienia itp.),
- wygląd fizyczny i ubranie.

Wszystkie wymienione czynniki, jak i wiele innych tutaj nie wymienionych, mają wpływ na odbiór informacji i wzajemne porozumiewanie się. Ludzie komunikują się, nadając i odbierając informacje poprzez zmysły. Ocenia się, że w procesie komunikowania poszczególne zmysły mają następujący udział⁽⁷⁾:

- wzrok w 83%,
- słuch w 11%,
- węch w 3,5%,
- dotyk w 1,5%,
- smak w 1%.

Z kolei sposób zapamiętywania, związany z własną aktywnością i zaangażowaniem człowieka (odbiorcy), odbywa się poprzez⁽⁸⁾:

- czytanie - 10%,
- słuchanie - 20%,
- patrzenie - 30%,
- słuchanie i patrzenie - 50%,
- mówienie - 70%,
- mówienie i wykonywanie - 90%.

Z przedstawionych danych wynika, że zasobów przyswajanych wiadomości wzrasta wraz z zaangażowaniem słuchaczy i uczestnictwem w realizacji danego projektu. Ma to duże znaczenie dla pracy doradczej i wskazuje na konieczność stosowania metod aktywizujących i integrujących, które wymagają aktywnego uczestnictwa, myślenia, działania itp. Oznacza to, że dobrą formą pracy doradcy z rolnikami jest doradztwo grupowe (grupy producenckie, kółka doradcze itp.), gdzie wymagana jest wymiana myśli, ich powtarzanie, dyskusowanie na nimi itp., a w ten sposób ich utrwalanie i zapamiętywanie.

3. Bariery w komunikowaniu się:

Skuteczne komunikowanie się oparte jest na zrozumieniu treści i zgodności treści. Jednakże nie zawsze można zapewnić taką zgodność. Przyczyną są różne

(7) L.Giblin: Umiejętność postępowania z innymi. Kraków 1993, s. 4.

(8) Techniki nauczania. Fundacja Edukacyjna 4-H w Polsce. Warszawa 1996, „Materiały dla Liderów-Woluntariuszy 4-H”, z. 5, s. 4-5.

czynniki, zarówno ze strony nadawcy, jak i odbiorcy, w zależności od charakteru i ścisłości związków między nimi, a także otoczenia, w którym przekaz ten odbywa się.

Główne czynniki powodujące zakłócenia w komunikacji, w zależności od miejsca powstania, to:

Cechy nadawcy:

- sprzeczne lub niespójne sygnały,
- niewiarygodność w przedmiocie wiadomości,
- niechęć do komunikowania się;

Cechy odbiorcy:

- brak nawyku słuchania,
- uprzedzenia w przedmiocie wiadomości;

Charakter więzi interpersonalnej:

- różnice językowe (semantyka),
- różnice w postrzeganiu (percepcja),
- różnica statusu lub władzy;

Otoczenie:

- szумы,
- przeciążenia.

Wymienione czynniki powodują, że odbiór komunikatów jest niezgodny z zamierzeniami. Proces taki może być potęgowany również przez dotychczasowe doświadczenia (np. negatywną ocenę źródła informacji, ignorowanie informacji pozostającej w konflikcie z doświadczeniem itp.), stosunek nadawcy do odbiorcy i odwrotnie, ich stan emocjonalny, niezgodność komunikatów werbalnych z niewerbalnymi oraz brak sprzężenia zwrotnego między nadawcą komunikatu i jego odbiorcą. Wszystko to utrudnia skuteczne porozumienie się. W pracy doradczej niezrozumienie nadanych komunikatów prowadzić może do utraty wiarygodności przez doradcę, nieufności do niego oraz do przekazywanych przez niego porad i zaleceń. W związku z tym istnieje potrzeba przeciwdziałania istniejącym przeszkodom, oddziaływania na proces komunikowania się.

Przewycięzanie barier w komunikowaniu się polega na rozwiązaniu różnorodnych problemów, które stoją u źródeł mało skutecznej komunikacji. W związku tym należy w pierwszej kolejności poznać wszystkie bariery powodujące istniejący stan (*analiza przyczyn*), a następnie przystąpić do ich przewycięzania (*określania sposobów rozwiązania*). Wymaga to dobrej woli uczestników procesu komunikowania się oraz chęci do współpracy, gdyż w przeciwnym razie istniejące bariery będzie trudno wyeliminować.

Przewyciężenie barier w komunikowaniu się odbywa się poprzez doskonalenie sposobu nadawania i odbioru komunikatów oraz relacji między nimi. W tym celu stosuje się różnorodne techniki, zróżnicowane w zależności od charakteru istniejących zakłóceń oraz stosunku między nadawcą i odbiorcą. Podstawowe techniki wzmacniające skuteczność komunikowania się sprowadzić można do następujących⁽⁹⁾:

Techniki dla nadawcy:

- sprzężenie zwrotne,
- świadomość języka i jego znaczenia,
- zachowanie wiarygodności,
- wrażliwość na potrzeby odbiorcy.

Techniki dla odbiorcy:

- rozwijanie umiejętności słuchania,
- wrażliwość na potrzeby nadawcy.

Techniki dla nadawcy i odbiorcy:

- przewyciężanie emocji,
- uwzględnianie różnych środków przekazu i komunikowania się,
- śledzenie losów informacji,
- regulowanie przepływu informacji,
- przewyciężanie szumu.

Poszczególne techniki przewyciężania barier skutecznego komunikowania się wymagają doskonalenia sposobów przekazywania i odbioru informacji. I tak przekazując informację trzeba upewnić się, czy są one prawdziwe i odzwierciedlają istniejący świat realny. Jeśli tak jest, to należy je jasno i precyzyjnie przedstawić, aby nie było zakłóceń w ich odbiorze. Nadawca (np. doradca) powinien starać się wzbudzać zaufanie odbiorców, być wiarygodnym wobec nich oraz zainteresowanym chęcią przekazania informacji. Informacje te powinny być przy tym użyteczne dla odbiorcy, dla którego są kierowane, aby był nimi zainteresowany i starał się je przyswoić. Uwzględnić bowiem należy, że poprawa skuteczności komunikowania łączy się niejednokrotnie z koniecznością dodatkowych kosztów, które będą ponoszone tylko wówczas, gdy istnieje możliwość ich zwrotu (np. poprzez właściwie podjętą decyzję). Podkreślić przy tym należy, że stosowanymi technikami przewyciężania barier w komunikowaniu są również odpowiednie, skuteczne sposoby i zasady komunikowania się.

(9) R.W.Griffin: Podstawy zarządzania..., j.w., s. 574-575.

4. Sposoby i zasady komunikowania się

Doradca zdając sobie sprawę z występujących czynników zakłócających sprawny przebieg procesu komunikowania powinien starać, aby jego porady były dobrze zrozumiane. W tym celu powinien być maksymalnie skoncentrowany na treści przekazu, znać odbiorców porad (rolników) i starać się dobrać sposoby pracy z nimi (metody pracy doradczej) do ich możliwości i zainteresowania. Skuteczne słuchanie i mówienie przez doradcę powinno być oparte na następujących *sposobach komunikowania się*⁽¹⁰⁾:

1. **Dostrojenie się** - przekazanie sygnału (np. *tak, rozumiem, skiniecie głową itp.*) drugiej osobie (lub grupie), potwierdzenie uważnego słuchania i zainteresowania treścią rozmowy;
2. **Aprobata** - zasygnalizowanie rozmówcy, że aprobujemy to, co powiedział i zgadzamy się z jego sposobem myślenia (np.: *„Jest to rozsądne”, „Podobnie myślę”*);
3. **Echo** - okresowe powtarzanie słów rozmówcy i upewnienie się, że dobrze rozumiemy go oraz uważnie słuchamy;
4. **Streszczanie i zągęszczanie** - okresowe zestawianie usłyszanych wiadomości, ich uporządkowanie według sensu i wagi oraz przedstawienie konkluzji, co do zachowań w przyszłości (np.: *„Z przedstawionych informacji wynika, że dobrze byłoby powołać zrzeszenie producentów papryki, które miałyby większą siłę przetargową, np. dla większego powiązania ceny detalicznej z wyjściową ceną sprzedaży”*).
5. **Redagowanie** - wyrażanie własnymi słowami usłyszanych treści i wskazanie rozmówcy, czy to miał na myśli;
6. **Angażowanie** - polega na zaangażowaniu siebie i rozmówcy w natychmiastową debatę (np. *Załatwmy to od razu, „Zbierzmy wszystkie informacje i wrócimy do sprawy za trzy dni”*);
7. **Testowanie** - polega na zasugerowaniu rozmówcy własnych opinii i innych rozwiązań, co pozwala rozszerzyć listę dotychczas analizowanych sposobów i możliwości postępowania z istniejącymi problemami;
8. **Ujawnianie emocji** - wskazanie, że rozmówca do sprawy podchodzi zbyt emocjonalnie i nie widzi wszystkich czynników ją określających (np.: *„Widzę, że cała sprawa bardzo Pana irytuje”, „Niech Pan spróbuje ochłodzić i wziąć pod uwagę argumentację <drugiej strony>”*);
9. **Kwestionowanie** - stwierdzeń rozmówcy i jego sposobu rozumowania (np.: *„To nie jest wina zakładu przetwórczego, tylko surowca tam dostar-*

(10) K.Obłój: Mikroszkółka zarządzania. PWE, Warszawa 1997, s. 206 i następne.

czanego”), co powinno prowadzić do ponownego zastanowienia się nad wypowiedzianymi kwestiami i uwzględnienia również innych przesłanek.

- 10. Kontropozycja** - przedstawienie rozmówcy przeciwnej propozycji w stosunku do zaproponowanej i zasugerowanie zmian w stosunku do dotychczasowych rozwiązań.

Znajomość przedstawionych sposobów komunikowania pozwala sprawniej przeprowadzać rozmowę, zrozumieć odbiorcę i zdobyć jego zaufanie. Rola doradcy sprowadzać powinna się do takiego postępowania, aby rolnik widział zainteresowanie z jego strony oraz pełną gotowość do pomocy, do wspólnego uzgadniania zaistniałych problemów. Doradca zaś powinien postępować tak, by być dobrze zrozumianym i odbieranym przez swoich partnerów. W związku z tym, przekazując wiadomość powinien starać się przestrzegać następujących **reguł organizowania wypowiedzi**⁽¹¹⁾:

- 1. Reguła zrozumiałości i poprawności gramatycznej** - zwraca uwagę na jasność, jednoznaczność i komunikatywność wypowiedzi oraz jej poprawność stylistyczną i gramatyczną;
- 2. Reguła spójności** - zakłada, że proces komunikowania się oparty jest na zachowaniu ciągłości logicznej tematu, odwoływaniu się do niego oraz podporządkowaniu mu całej rozmowy;
- 3. Reguła ekonomiczności** - przyjmuje, że każdy z rozmówców będzie starał się ograniczyć przekaz do rzeczy istotnych, bez uwzględniania zagadnień mniej istotnych i mało powiązanych z omawianym tematem, tak aby nie marnować czasu na informacje bez znaczenia.
- 4. Reguła ekspresyjności** - przyjmuje, że rozmówcy przekazując wypowiedzi, wyrażają swoje postawy i uczucia wobec przekazywanych treści.

Przedstawione reguły organizowania wypowiedzi odnoszą się do sposobu wyrażania i przedstawiania informacji z punktu widzenia nadawanych komunikatów w formie określonego tekstu. Jakkolwiek ważne znaczenie ma zrozumienie komunikatów, podkreślić trzeba, że niezrozumienie poruszanych zagadnień nie powoduje zwykle zadrzań i nieporozumień. Natomiast stosunki interpersonalne i związane z tym zasady prowadzenia rozmów mają istotny wpływ na sposób porozumienia się i stosunek wzajemny rozmówców. Są one często decydującym czynnikiem o przebiegu rozmowy i jej wynikach.

Do głównych **zasad interpersonalnych**, które należy uwzględnić w komunikowaniu się doradcy z rolnikami należą⁽¹²⁾:

(11) Z.Nęcki: *Negocjacje w biznesie...*, j.w., s. 85 i następne oraz G.Bartkowiak, H.Januszek: *Umiejętności kierownicze...*, j.w., s. 71 i następne.

(12) Tamże.

1. **Zasada grzeczności**, która wymaga przestrzegania kultury, uprzejmości, wyczucia i taktu we wzajemnych kontaktach oraz podejmowania tematów ważnych dla rozmówcy;
2. **Zasada aprobaty** - wymaga poszanowania rozmówców, szczególnie rolników przez doradcę, ich uznania i szacunku oraz zakazuje brutalnej krytyki lub też ich poniżenia.
3. **Zasada skromności**, która wymaga od doradcy nie przechwalania się własnymi umiejętnościami i wiedzą, ale chęcią pomocy oraz wskazaniem również własnych braków i niedociągnięć;
4. **Zasada zgodności** - wynikająca z dążenia do wypracowania wspólnego stanowiska lub też - co najmniej - zmniejszenia różnic w poglądach oraz wykazania się postawą negocjacyjną wobec innych;
5. **Zasada współpracy** - nakładająca na doradcę współpracę z rolnikami, wyjaśnianie spornych spraw i wspólne ich rozwiązywanie;
6. **Zasada ciekawości** - wymaga zainteresowania doradcy problemami rolników oraz proponowania zagadnień, które są istotne dla partnera (partnerów);
7. **Zasada ironii** - pozwala na podjęcie tematów rozmów na wesoło w konwencji żartu, kpiny itp., ale pod warunkiem, że pozwoli to rozdzielić sprawy mniej istotne od spraw żywotnych.

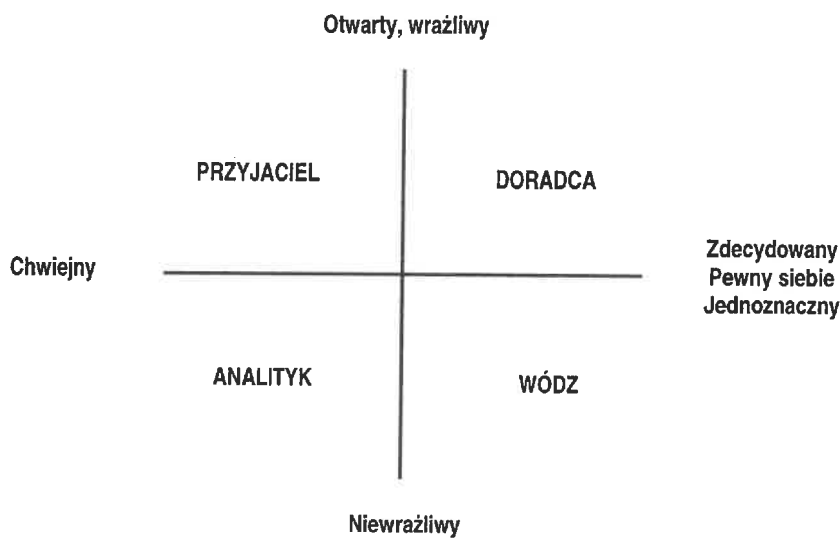
Reguły interpersonalne odnoszą się głównie do utrzymania lub pogłębiania kontaktu. Ich łamanie powoduje niezadowolenie, gniew, napięcie i może prowadzić do zerwania wymiany informacji. Zapobieganiem takiej sytuacji jest otwarcie się doradcy na klientów oraz dążenie do tego, aby podawane informacje były prawdziwe i wynikały z istniejącej sytuacji przedsiębiorstwa, odzwierciedlając jego stan i problemy do rozwiązania.

Biorąc pod uwagę stopień otwartości doradcy na potrzeby innych i komunikowania oraz stopień pewności siebie można wyróżnić cztery style komunikacji (wykres)⁽¹³⁾:

1. **Doradca** - słucha wybiórczo i oceniająco, polegając na technikach dostrojenia, streszczenia i zageśzczenia oraz kontrpropozycji.
2. **Analityk** - będzie szukał faktów i konkretnych, widząc w polu widzenia całość zagadnienia.
3. **Przyjaciół** - jest subtelny i zgodny do współpracy, słucha innych i zachęca do rozmowy stosując techniki dostrojenia, aprobaty i echa.
4. **Wódz** - niechętnie słucha, a w pracy polega na konkretności, stosując techniki podsumowania, kwestionowania i kontrpropozycji.

(13) K.Obłój: Mikroszkółka zarządzania..., j.w., s. 198 i następne.

Główne style komunikacji

Źródło: K.Obłój: Mikroszkółka zarządzania..., j.w., s. 199.

Style komunikacji stosowane w doradztwie zależą od konkretnej sytuacji, istniejącego problemu oraz klientów instytucji doradczej. W związku z tym mogą one być zróżnicowane, ale podstawą pracy doradczej i komunikowania się powinien być styl określony dla doradcy, a następnie przyjaciela. Należy - w mojej opinii - unikać stylu analityka i wodza, gdyż utrudniają one porozumienie się i znalezienia wspólnego języka dla rozwiązania problemów. W tym przypadku trudno jest zastosować reguły interpersonalne, które - o czym była już mowa - odnoszą się do pogłębienia kontaktu, co nie jest możliwe w przypadku komunikacji prowadzonej w sposób chłodny, oficjalny i zadaniowy. Doradca musi wykazać się zaangażowaniem i „włożyć serce” do wzajemnych kontaktów, aby wzbudzić zaufanie i chęć do rozmowy.

5. Uwagi końcowe

Istotą procesu doradczego jest działanie wspólne, a doradcy działanie na rzecz klienta, z którym pracuje. W związku z tym powinnością doradcy jest dążenie do przekazywania wiadomości w sposób zrozumiały, a jednocześnie dbanie o to, aby były one właściwie odebrane. W tym celu powinien stosować różnorodne metody, zróżnicowane w zależności od sytuacji, ale wzajemnie ze sobą powiązane. Komunikowanie bowiem ma ułatwiać rolnikowi rozwiązanie

problemu i podjęcie decyzji, a nie utrudniać lub też prowadzić do działań, które okażą się nieracjonalne lub sprzeczne z zasadą pracy doradczej. Aby unikać takich sytuacji doradca musi posiadać umiejętności metodyczne; same wiadomości nie wystarczą, a także umiejętności ich przekazania. Umiejętności tych doradca uczy się w czasie pracy, dostosowując je do istniejących warunków, posługując się właściwymi metodami pracy z rolnikami.

ŚLAWOMIR ZAWISZA
*Akademia Techniczno-Rolnicza
w Bydgoszczy*

SPOSOBY PROWADZENIA PRACY DORADCZEJ W ROLNICTWIE

Nieodłącznym elementem doradztwa rolniczego jest bezpośrednie spotkanie pomiędzy doradcą i rolnikiem. Jakkolwiek wyobrazimy sobie funkcjonowanie systemu doradztwa rolniczego, zawsze musi w końcu dojść do rozmowy twarzą w twarz. Podczas owego spotkania następuje wymiana informacji pomiędzy partnerami. Rolnik formułuje problemy, stawia pytania, opisuje swą sytuację i oczekuje pomocy. Doradca zaś dostarcza informacji niezbędnych dla zaspokojenia oczekiwań swego klienta. Warunkiem uzyskania efektów w pracy doradniczej jest jednak nie tylko przekazanie określonych procedur pozwalających rozwiązać problemy trapiące radzącego się rolnika, ale sprawna komunikacja interpersonalna pomiędzy doradcą a jego klientem. Brak umiejętności metodycznych doradcy czyni jego kontakty zawodowe mało skutecznymi z punktu widzenia zakładanych celów doradczych. Dla rolników jest to także niekorzystne, bowiem pozwala na łatwe podważenie oceny kompetencji i zaufania do doradcy, co może prowadzić wprost do negatywnej oceny oraz niechęci do dalszych spotkań z doradcą. Znacząca rola w usprawnianiu wzajemnej komunikacji przypada doradcy jako osobie, która w procedurach sprawnego udzielania pomocy powinna być bardziej kompetentna od radzącego się rolnika. Komunikacja interpersonalna stanowi bowiem tę dziedzinę znawstwa, która jest niezbędna dla sprawnego postępowania w procesie doradczym, dla stymulowania postaw i decyzji radzącego się, dla utrzymywania kontaktu w interakcji z osobą poszukującą porady na takim poziomie, który zapewni rolnikowi komfort oraz poczucie spełnienia oczekiwań związanych z podjęciem współpracy z doradcą.

1. Sposoby pracy doradcy

Doradca w swym zawodowym instrumentarium posiada zestaw form, metod, typów i rodzajów poradnictwa, które umożliwiają sprawne przekazywanie informacji podczas spotkań z rolnikami. Teoria i praktyka doradztwa rolniczego

uksztaltowały w ciągu wielu lat skuteczne procedury w zakresie metod postępowania. W literaturze wielokrotnie opisywano różne sposoby postępowania podczas przekazywania wiedzy i umiejętności rolnikom. Niektóre z nich posiadają długą historię, bowiem wywodzą się z okresu agronomii społecznej z lat międzywojennych czy też nawet z drugiej połowy XIX wieku (np. stosowanie obiektów wzorcowych dla propagowania nowoczesnego gospodarowania). Wśród metod doradztwa rolniczego stosowanych obecnie znajdujemy zatem takie, które spełniają funkcję prezentacji nowych rozwiązań (np. wystawy, aukcje, targi) lub sposobów gospodarowania (np. pomoc w prowadzeniu obiektów wzorcowego i przykładowego gospodarowania). Znane są też metody prezentacji i szkolenia rolników w zakresie wykonywania różnych zabiegów i czynności gospodarczych (np. pokazy, demonstracje, kursy), które spełniają także funkcje dydaktyczne, bowiem oprócz przedstawienia rozwiązań innowacyjnych umożliwiają nauczanie rolników praktycznego wykorzystania prezentowanych propozycji.

Wśród form pracy w dyspozycji doradcy pozostają w praktyce dwie podstawowe: indywidualny kontakt z jednym rolnikiem lub spotkania z grupami rolników. Doradztwo grupowe tak jak i indywidualne może przyjmować różne odmiany. Może to być spotkanie jednorazowe z doraźnie zebranymi osobami lub też cykl spotkań z tą samą grupą rolników dla systematycznego rozwiązywania różnych, pojawiających się na bieżąco spraw oraz zaplanowana sekwencja kolejnych rozmów na z góry ustalony temat. Cykliczne spotkania grupowe są bardziej skuteczne z punktu widzenia wykorzystania czasu pracy doradcy. Praca doradcy w tym systemie jest bardziej efektywna, ponieważ jednocześnie umożliwia służenie radą kilku osobom oraz pozwala na zwiększenie zasobu wiedzy rolników, dzięki wzajemnemu przekazywaniu informacji i porad przez uczestniczących w spotkaniu rolników. Trzecia forma doradztwa, masowe komunikowanie, spełnia funkcje informacyjne i może być uzupełnieniem terenowej pracy doradcy (np. poprzez materiały informacyjne w postaci drukowanej, lub audycji TV i radiowych).

Wśród rodzajów doradztwa rolniczego, w którym współpraca pomiędzy partnerami wykracza poza jednorazowe doraźne spotkanie, można wymienić, zależnie od sposobu zaangażowania doradcy w proces poradniczy, ekspertyzę specjalistyczną, doradztwo operacyjne i doradztwo substytucyjne. W najmniejszym stopniu doradca jest zaangażowany podczas sporządzania na zlecenie radzącego się rolnika opisu stanu gospodarstwa ze wskazaniem możliwości i sposobów usprawnienia jego funkcjonowania. Najbardziej popularną, zwłaszcza w ostatnim okresie, odmianą tego rodzaju poradnictwa jest sporządzanie planu biznesu. Jeśli zaś ekspertyza stanowi wstępną fazę do dalszej współpracy pomiędzy doradcą i rolnikiem, to wtedy mamy do czynienia z doradztwem operacyjnym. W tym przypadku udział doradcy nie kończy się na sporządzeniu biznes planu, lecz trwa nadal, bowiem doradca uczestniczy w realizacji założonego programu dla gospodarstwa. Kolejnym rodzajem jest doradztwo substytucyjne, w którym

podobnie jak poprzednio może wystąpić wstępna faza w postaci ekspertyzy, a następnie doradca bierze udział w wykonywaniu zaleceń zawartych w przygotowanym programie naprawczym dla gospodarstwa. Doradztwo substytucyjne odróżnia się od operacyjnego sposobem zaangażowania doradcy w realizację ustalonych w ekspertyzie zaleceń. W doradztwie operacyjnym doradca występuje w roli osoby rekomendującej różne sposoby realizacji zaleceń, zaś w poradnictwie substytucyjnym przekracza tę rolę i zastępuje w niektórych funkcjach właściciela i osobę podejmującą decyzje gospodarcze.

Doradztwo substytucyjne jest mniej popularnym rodzajem współpracy w rozwiązywaniu problemów w rodzinnych gospodarstwach rolniczych, może być wszakże stosowane w gospodarstwach o innych formach własności np. spółkach czy spółdzielniach. Jest także wykorzystywane w doradztwie i konsultingu dla firm przemysłowych, gdzie czasami wynajmuje się eksperta lub grupę specjalistów dla usprawnienia funkcjonowania firmy lub jej określonego działu, poprzez czasowe zastąpienie dotychczasowego kierownictwa przez wynajętych doradców. Kierownictwo firmy może przejmować stosowane sposoby pracy ekspertów poprzez bezpośrednią ich obserwację. Doradztwo substytucyjne może być korzystnym sposobem na rozwiązywanie incydentalnych problemów, dla których nie ma wykonawcy w przedsiębiorstwie lub gospodarstwie potrzebującym pomocy a nie jest uzasadnione szkolenie własnych pracowników dla rozstrzygnięcia jednorazowych problemów. Podobna sytuacja miała miejsce podczas sporządzania wyceny majątku państwowych gospodarstw rolnych celem zmiany formy własności. Tego rodzaju doradztwo może być coraz częściej spotykane, zwłaszcza jeśli przedsiębiorstwa, firmy oraz gospodarstwa rolnicze będą coraz bardziej rozwinięte gospodarczo, będą miały coraz więcej problemów organizacyjnych i ekonomicznych.

Oprócz form, metod i rodzajów doradztwa można także określić typ stosowanego doradztwa. Należy tu wyróżnić przynajmniej dwa typy poradnictwa możliwe do zastosowania przez doradców. Jest to doradztwo typu dyrektywnego oraz dialogowego (problemowego). Jako trzecią wersję można wymienić typ mieszany zawierający zarówno elementy prowadzenia dialogu i rozmowy z klientem, jak też instrukcje i zalecenia obligatoryjne. Wybór metody poradnictwa jest w największym stopniu uzależniony od przekazywanych treści porady, natomiast dobór formy a zwłaszcza typu poradnictwa w większym już stopniu zależy od samego doradcy. Duże znaczenie mają indywidualne predyspozycje i umiejętności doradcy zwłaszcza przy wyborze typu prowadzonego poradnictwa. To czy doradca posiada zdolności negocjacyjne czy też ma skłonności do narzucania swoich opinii i poglądów w znacznym stopniu jest uwarunkowane jego strukturą osobowościową. Owa struktura jest ciągle modyfikowana poprzez doświadczenia w życiu prywatnym i zawodowym. Nabywane w trakcie pracy zawodowej umiejętności sprawnego komunikowania się z rolnikami mogą być

ważnym elementem skutecznej pracy doradczej. Wydaje się zatem, że oprócz tak elementarnych spraw, jak dobór szczegółowych sposobów prowadzenia pracy doradczej niezbędne jest jeszcze zastanowienie się samego doradcy nad nieco szerszym zagadnieniem - nad rolą i pozycją radzącego się oraz doradcy podczas interakcji doradczej. Jaką strategię postępowania powinien przyjąć doradca podczas kontaktów osobistych z rolnikami? Jaki typ relacji powinien łączyć obu uczestników procesu doradczego? Jakie czynniki mogą wpływać na wybór określonego typu doradzania?

2. Problemy wyboru typu doradztwa rolniczego

Rozważania dotyczące sposobu prowadzenia doradztwa sprowadzają nieuchronnie myśli w stronę dylematu: wykorzystać procedury doradztwa typu dyrektywnego czy też raczej dialogowego. Wydaje się jednak, że jeśli ktoś oczekuje jednoznacznej odpowiedzi wprost, to z pewnością rozczaruje się, albowiem nie sposób dać taką odpowiedź. Zagadnienie jest nad wyraz skomplikowane i dalekie od jednoznacznego.

Koncepcja doradztwa dyrektywnego zakłada asymetrię relacji doradca - radzący się, w której dominującą postacią jest osoba doradcy, dysponująca gotowymi receptami, umożliwiającymi bezdyskusyjne rozstrzygnięcie problemów stanowiących treść spotkania. Instrukcja bowiem, zgodnie ze stanowiskiem A.Kargulowej^[4], zawierając dokładne wskazówki i polecenia do wykonania przez radzącego się, sprowadza się do odpowiedzi na pytania, jak postępować w określonej sytuacji, mniej troszcząc się o wyjaśnienie dlaczego. Instrukcja jest zatem głównym sposobem przekazywania wiedzy przez doradcę w poradnictwie dyrektywnym. Instruowanie przez doradcę jest możliwe w sytuacji gdy porada dotyczy zagadnień uniwersalnych, występujących w tej samej postaci u wielu radzących się. Instrukcje są bowiem opracowywane na ogół by rozwiązywać nie sytuacje indywidualne ale typowe, mogące wystąpić u wielu potencjalnych odbiorców treści porady. Instrukcje w doradztwie rolniczym będą występowały wszędzie tam, gdzie rozwiązanie problemów rolnika będzie możliwe dzięki wykorzystaniu tej samej wiedzy rolniczej. Praktycznie instrukcje, a zatem także typ doradztwa dyrektywnego wystąpi podczas rozstrzygania problemów dotyczących dawek pokarmowych w żywieniu, przygotowania pasz z wykorzystaniem koncentratów przemysłowych, nawożenia oraz ochrony roślin. Instrukcje mogą także dotyczyć tych elementów procesu poradniczego, w których radzący się rolnik jest laikiem zaś doradca ekspertem.

Praca rolnika odbywa się w nieustannie zmieniającym się środowisku. Większość parametrów istotnych dla procesów produkcyjnych w rolnictwie jest mało stabilna, w związku z tym instrukcje muszą być nieco modyfikowane, celem dostosowania do specyficznych warunków panujących w gospodarstwie. Dorad-

ca musi zatem, jak wskazuje A.Kargulowa^[4], ogólne przepisy działania przekładać na bardziej szczegółowe, jednocześnie dbając o taki dobór sposobów działania, by leżały one w możliwościach osoby radzącej się. Zbyt szczegółowe instrukcje mogą prowadzić do sparaliżowania aktywności, samodzielności i pomysowości radzącego się.

Instrukcja jest kierowana głównie do osób rozwiązujących określone problemy, zdających sobie sprawę, że mają wykonać określone operacje, by osiągnąć wyznaczony cel, jednak nie zorientowanych jakie są drogi prowadzące do tego celu. Instrukcję opracowuje się z myślą o przeciętnym odbiorcy, tak by podawała najbardziej ekonomiczne i skuteczne sposoby postępowania. Instrukcja zgodnie z opinią O.Czerniawskiej^[3], może koordynować, wspierać lub korygować działalność. Udzielanie jej może zatem być powiązane z dotacjami finansowymi, uwzględnianiem terminów działania, wskazywaniem form współpracy z innymi instytucjami, ukazywaniem działań naprawczych oraz nowych metod pracy.

Pomimo przewagi doradcy podczas stosunku interpersonalnego w poradnictwie typu dyrektywnego, nie należy zapominać o życzliwości wobec radzącego się rolnika oraz okazywaniu chęci przyjęcia z pomocą partnerowi. Wydaje się, iż w poradnictwie dyrektywnym doradca powinien przyjąć postawę życzliwej dominacji wobec swego klienta. Dodatkowym warunkiem umożliwiającym wykorzystanie doradztwa dyrektywnego musi być gotowość rolnika do zaakceptowania dominującej roli doradcy.

Druga strategia postępowania, odmienna od doradztwa dyrektywnego, to doradztwo dialogowe. Tego typu strategia doradzania zakłada symetryczny układ relacji pomiędzy doradcą a radzącym się rolnikiem. Koncepcja owa wywodzi się z teorii poznawczych, zakładających aktywne uczestnictwo i oddziaływanie człowieka na otaczającą go rzeczywistości. Zgodnie z taką wizją człowieka, działania doradcy powinny skupić się na uzupełnianiu i weryfikowaniu informacji z zakresu umiejętności rozwiązywania problemów, posiadanych przez radzącego się. Porada, zdaniem L.B.Brammera^[1], powinna bowiem poszerzać horyzont wyboru rozwiązań problemu, jednak decyzja musi należeć zawsze do osoby, której problem dotyczy.

Tego typu strategia doradztwa powoduje, że realizowane są cele znacznie bardziej doniosłe niż tylko ułatwienie w rozwiązywaniu jakiegoś konkretnego problemu, uczenie radzącego się nowych rozwiązań, wzrost jego kompetencji. Celem doradcy nie powinno być bowiem wyłącznie rozwiązywanie problemu radzącego się, lecz nauczanie rozwiązywania problemów, co najmniej w obszarze zagadnień podejmowanych podczas spotkania. Jak wskazują A.W.Nocuń i J.Szmagalski^[6], należy zmierzać do takiego kształtowania jednostki, aby zapragnęła sama korygować swoje postawy i działania.

Postępowanie doradcy w doradztwie tego typu musi być związane z procedurą rozwiązywania problemów. Procedura owa składa się z pięciu etapów:

pojawienie się problemu, definiowanie sytuacji problemowej, projektowanie rozwiązań, ocena konsekwencji, podejmowanie decyzji o sposobie rozwiązania problemu. Cechą doradztwa rolniczego jest to, że najczęściej etap pierwszy występuje poza zakresem działania doradcy, bowiem procedura postępowania radzącego się zakłada najpierw pojawienie się problemu, potem zaś zjawienie się z nim u doradcy. Doradca musi więc rozpocząć swą pracę od wnikięcia w sytuację problemową radzącego się, od poznania jego własnej wizji trudności.

Jak podają A.W.Nocuń i J.Szmagalski^[6], człowiek w sytuacji problemowej poszukuje raczej gotowego rozwiązania, recepty czy wręcz instrukcji na swoje trudności. Stwarza to pokusę zastosowania strategii dyrektywnej przez doradcę, dającej natychmiast efekty w postaci gotowych rozstrzygnięć. Postępowanie takie może mieć pewne niezaprzeczalne walory. Pomoc jest bowiem najbardziej użyteczna, zdaniem W.M.Liftona^[5] wtedy, gdy jest początkowo skierowana na sprawy stwarzające radzącemu się największe kłopoty. Natychmiastowe efekty w postaci gotowych instrukcji rozwiązania istniejących problemów najskuteczniej eliminują kłopoty w danym momencie, przy jednoczesnym założeniu, że istnieją gotowe procedury instruktażowe, pozwalające rozstrzygnąć rozważane zagadnienia. Postępowanie takie jest jednak mniej skuteczne jeśli rozpatrzmy przyszłe umiejętności rozwiązywania kolejnych spornych zagadnień radzącego się.

Problemy rolników najczęściej są złożone i wymagają wielostronnego rozpatrzenia. Strategia postępowania doradcy powinna uwzględniać wieloaspektowe rozważanie zagadnień będących przedmiotem porady, albowiem skupianie się na rozwiązaniu jednego, nawet doskonale zdefiniowanego problemu radzącego się rolnika może spowodować zauważalne efekty z jednej strony, a wzrost trudności z innych stron^[7]. W tego typu sytuacji N.J.Brill^[2] zaleca dwie drogi postępowania: parcjalizację oraz uniwersalizację problemu. Parcjalizacja problemu polega na pomocy radzącemu się rolnikowi w takim zanalizowaniu trudności, by problem początkowo spostrzegany jako bardzo skomplikowany został podzielony na mniejsze, dające się kolejno rozwiązać. Uniwersalizacja problemu polega z kolei na pokazaniu przez doradcę, że radzący się nie jest jedynym, którego spotyka tego typu trudność, zwłaszcza zaś, że inni ludzie radzą sobie z podobnymi problemami. Doradca powinien dążyć do tego, jak podają A.W.Nocuń i J.Szmagalski^[6], aby kontakt z osobą poszukującą porady był inspirujący do samodzielnego rozwiązywania problemu. Autorstwo koncepcji działania jest bowiem silnym motywem do działania, zatem efekt porady będzie silniejszy niż w przypadku instruowania.

Warunkiem decydującym o możliwości prowadzenia poradnictwa problemowego jest samodzielność i aktywny udział radzącego się rolnika w procesie doradczym. Wydaje się, że jest to doskonała strategia doradzania w tych sytuacjach, gdzie rozwiązanie problemu nie wymaga zastosowania ściśle określ-

nych procedur postępowania, istnieje wiele alternatywnych rozwiązań problemu a inicjatywa kontaktu z doradcą wypływa od radzącego się rolnika.

3. Podsumowanie

Oba typy poradnictwa dyrektywny i dialogowy mają zarówno zalety jak i mankamenty. Instruowanie natychmiast rozwiązuje problem rolnika i nie zabiera doradcy zbyt dużo czasu podczas udzielania porady. Dialog powoli zmierza do rozwiązania, zajmuje doradcy więcej czasu, ale przysparza mniej kłopotów w przyszłości, bowiem rolnik nauczony samodzielności w rozwiązywaniu podobnych problemów może je potem sam pokonywać bez angażowania do tego doradcy. Typ dyrektywny odbiera rolnikowi poczucie sprawstwa oraz autorstwa decyzji co jest sprzeczne z zasadą doradzania, według której doradca rekomenduje najkorzystniejsze rozwiązania, a rolnik decyduje które wybrać i zastosować. Nie jest to także korzystne z punktu widzenia etyki pracy doradczej. Wszystkie konsekwencje (zwłaszcza finansowe) podjętych działań pod wpływem porady doradcy ponosi rolnik. Doradca odpowiada jedynie moralnie, własnym autorytetem (jego utratą w oczach klienta) w przypadku niepowodzenia. Dyrektywny typ udzielania porad jest zatem w sprzeczności z dobrowolnością korzystania z pomocy oraz ponoszeniem odpowiedzialności za powstałe w wyniku zastosowania porady konsekwencje. Z drugiej wszakże strony pewne problemy w rolnictwie wymagają zastosowania narzuconej procedury (np. stosowanie środków chemicznych ochrony roślin, nawożenia, koncentratów paszowych pochodzenia przemysłowego, zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, norm wysiewu nasion, terminu zastosowania zabiegów) i niezastosowanie się do zaleceń doradcy może być przyczyną porażki gospodarczej rolnika. Wydaje się zatem, że w doradztwie rolniczym najbardziej skuteczne jest stosowanie procedur doradztwa dialogowego z elementami instrukcji w kwestiach bezwzględnie tego wymagających.

LITERATURA

- [1] Brammer L.B.: The Helping Relationship. Process and Skills. Prentice Hall International Inc., New Jersey 1973.
- [2] Brill N.J.: Working with People. The Helping Process. J. B. Lippicott Comp. 1973.
- [3] Czerniawska O.: Poradnictwo kulturalno - wychowawcze. Problemy i formy działania. IW CRZZ, Warszawa 1973.
- [4] Kargulowa A.: Poradnictwo jako wiedza i system działań. Wstęp do poradownictwa. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1986.

- [5] Lifton W.M.: Working with Groups. Group Process and Individual Growth. J. Wiley and Sons, 1961.
- [6] Nocuń A.W., Szmagalski J.: Poradnictwo w działalności kulturalno-oświatowej. Propozycja metodyczna. „Kwartalnik Pedagogiczny” 2/1987.
- [7] Reid W.J., Epstein L. /red/: Task - Centered Practice. New York 1977.

KRYSTYNA NAJDER-STEFANIAK
*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

ETYKA I ZAGADNIENIA GOSPODARCZE

Doradztwo rolnicze ma na celu przygotowanie do podejmowania samodzielnych decyzji i skutecznego działania w zakresie rozwiązywania problemów związanych z prowadzeniem gospodarki rolnej⁽¹⁾. Problemem doradczym nazywa się powstałe w sytuacji problemowej pytanie, co robić aby zlikwidować przyczyny i bariery uniemożliwiające przejście od niepożądanego stanu jest do pożądanego stanu być powinno⁽²⁾. Czy jest w doradztwie miejsce na zagadnienia etyczne?

W warunkach polskich zmian ustrojowych zmuszających do istotnych zmian gospodarczych problemy związane z wartościowaniem okazują się istotne i trudne. Najpoważniejszym czynnikiem ryzyka inwestycji sygnalizowanym przez zagranicznych przedsiębiorców inwestujących w naszym kraju jest „niepewność w kwestiach etyki”⁽³⁾. Ta sama niepewność rzutuje też na aktywność polskich przedsiębiorców, także tych działających w zakresie gospodarki rolnej.

Rzetelne i efektywne realizowanie etyki biznesu nie wyniknie z moralizatorstwa. Trudno też narzucić obce, może nie zawsze najlepsze wzorce postępowania, jeśli nie współgrają one z tradycyjnie akceptowanymi w Polsce wartościami. Potrzebna jest kompleksowa analiza systemu proponowanych działań w kontekście uwarunkowań aksjologicznych.

W krajach zachodnich począwszy od lat 70-tych, dużym zainteresowaniem cieszy się etyka biznesu. Oczekuje się od niej rozstrzygnięcia problemu na podstawie jakich kryteriów oceniać, czy dane działanie gospodarcze jest etyczne. Problem ten występuje obok zagadnienia, czy i w jaki sposób można wykorzystać działania z natury swej etyczne dla zwiększenia efektywności i szans prze-

(1) W.Kujawiński: Doradztwo rolnicze w zarysie, Poznań 1996, s. 24.

(2) A.P. Wiatrak: Doradztwo rolnicze w procesie rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 1996 nr 4, s. 7-8.

(3) Zob. na ten temat uwagi w: Monika Kostera: Etyka zarządzania, „Prakseologia” nr 1-2, 1993.

trwania określonej działalności gospodarczej, czyli w jaki sposób przestrzeganie norm etycznych opłaca się w biznesie.

Zainteresowanie etyką biznesu, jak również wprowadzenie jej do przedmiotów akademickich ma związek ze skandalami, które pokazały, że wykształcenie na renomowanych uniwersytetach nie zabezpiecza przed realizowaniem zachowań naruszających stabilność systemu jaki stanowi praktyka gospodarcza. Popularność etyki biznesu ma też związek z dążeniem środowisk zajmujących się działalnością gospodarczą do zachowania etosu gospodarczego. Dodanie etycznego wymiaru edukacji przygotowującej do działalności gospodarczej wydaje się bardzo potrzebne również z powodu globalnych zagrożeń ekologicznych i żywnościowych, a także kulturowych. Jednocześnie młoda, o ciągle jeszcze niedookreślonym i niedojrzałym statusie, etyka biznesu budzi obawy i kontrowersje. Wątpliwości dotyczą zarówno jej metodologii, jak celów i przedmiotu oraz kompetencji ludzi prowadzących zajęcia, których tematem jest tak młoda dziedzina. Niepokój budzi też eklektyczność dyscypliny, brak ogólnych tez uzasadnionych empirycznie, efektem czego jest sprowadzanie rozważań do analizy poszczególnych przypadków i naiwny relatywizm moralny. Wszystkie te wątpliwości świadczą o tym, jak dużo jest jeszcze do zrobienia w kwestii uporządkowania kryteriów pomagających wybrać cel działania. Jednocześnie nie sposób zrezygnować z perspektywy etycznej problemów gospodarczych, gdy uświadomimy sobie, że dla człowieka, który nie chce zrezygnować ze swej podmiotowości, **pytanie jak osiągnąć cel jest wtórne wobec pytania, który cel wybrać?** Odpowiedzi w obu przypadkach udziela się w jakimś kontekście aksjologicznym i by działanie było w pełni świadome należy zdawać sobie sprawę z tego kontekstu. Wartości proponowane przez etykę i ekonomię nie zawsze potrafimy pogodzić.

Wydaje się, że w etyce biznesu muszą zderzać się ze sobą dwie trudne do pogodzenia perspektywy wartościowania. Jedna - etyczna - wyznaczona jest przez wzór człowieka bezkompromisowego w obronie wartości moralnych. Drugą - pragmatyczną - wyznacza idea człowieka czynu, osiągającego powodzenie życiowe, który fascynuje swą pomysłowością, dynamizmem i skutecznością w realizowaniu postawionych sobie celów, nawet jeśli osiąga je naruszając niektóre wartości i zasady moralne. J.M.Keynes, jeden z najbardziej wpływowych ekonomistów XX wieku podczas światowego kryzysu w 1930 roku głosił: „Względy etyczne są nie tylko mało ważne, ale wręcz stanowią przeszkodę (...) Jeszcze przez co najmniej sto lat będziemy musieli udawać przed samymi sobą i wszystkimi wokół, że uczciwość jest podła, a podłość jest uczciwa; ponieważ podłość popłaca a uczciwość nie. Naszymi bogami muszą być jeszcze jakiś czas skąpstwo, lichwa i nieufność, ponieważ tylko one mogą nas wyprowadzić z mrocznego tunelu materialnych potrzeb”⁽⁴⁾. Jak w kontekście tego stwierdzenia po-

(4) cyt. za E. F. Schumacherem: *Małe jest piękne*. Warszawa 1981, s. 35.

zbyć się wątpliwości czy da się połączyć, to do czego dąży etyka z tym, co chce osiągnąć ekonomia? Czy cel etyki i cel biznesu nie są zbyt odległe, by można je było połączyć?

We współczesnym życiu gospodarczym ważna jest skuteczność. Uznaniem cieszą się fachowcy - technokraci, którzy postrzegają moralność jako coś ograniczającego skuteczność działania menadżera. Cechą charakterystyczną takiej pseudo-profesjonalności jest ograniczenie perspektywy myślenia i ignorowanie długodystansowych następstw podejmowanych działań⁽⁵⁾. Znika tu zupełnie świadomość odpowiedzialności związana z poczuciem sprawstwa. Gubi się w gmatwaniu doraźnych celów podmiotowość podejmującego działania. Efektem biznesowych działań są często ogromne szkody społeczne i środowiskowe. Działalność gospodarcza, która nie służy dobru człowieka powinna budzić wątpliwości. I budzi.

Proponowane przez etykę biznesu normy zachowań tylko wtedy mogą pomagać rozwiązywać problemy związane z działalnością gospodarczą, gdy narusza ona dobro człowieka, jeśli nie następuje podporządkowanie wartości etycznych wartościom ekonomicznym. Etyka podporządkowana ekonomii przestaje być etyką. Staje się zbiorem norm usprawniających funkcjonowanie systemu gospodarczego lub broniących przed naruszeniem jego stabilności. Taka pseudoetyka dostarcza norm postępowania będących regułami regulatywnymi czyli nakładającymi pewne warunki na praktykę, która może istnieć i bez nich⁽⁶⁾. Jeśli etyka biznesu ma pozostać etyką powinna proponować reguły konstytutywne⁽⁷⁾ a więc na tyle istotne dla systemu działań, że bez przestrzegania tych reguł nie można mówić o spójności systemu.

Tendencja do tworzenia etyk zawodowych ma uzasadnienie w specyfice działań związanych z wykonywaniem różnych zawodów. Jest zrozumiała gdy uwzględnimy, że działania zawodowe tworzą odrębne systemy praktyki, w których konstytutywne reguły etyczne są niezbędne, jeśli chcemy mieć pewność, że taki system praktyki nie obróci się przeciwko człowiekowi. Nie budzi na ogół zastrzeżeń etyka nauczyciela czy etyka lekarza. Pytanie czy biznesmen może postępować etycznie nie sprzeniewierzając się ekonomii jest pytaniem prowokującym i zmusza do refleksji nad regułami opracowanymi przez twórców ekonomii nowożytnej. Czy wbrew zaleceniom Kanta nie czyni ona człowieka środkiem jedynie do celu? Jakie są nadrzędne wartości w systemie proponowanym przez ekonomię, której początek dali A.Smith i D.Ricardo? Czy nie da się uniknąć

(5) por. R.Wiśniewski: Skuteczność i etyczność w biznesie. „Prakseologia” nr 1-2, 1995, s. 39.

(6) Przykładem reguły regulatywnej może być estetyczny wymóg używania noża i widelca.

(7) Reguły konstytutywne ustalają praktyki działania, które istnieją jedynie dzięki tym regułom, stwarzają pewne formy zachowania tworzące społeczną instytucję, która istnieje dopóty dopóki reguły te są przestrzegane. Pod tym względem podobne są do reguł gry. Reguły moralne są regułami konstytutywnymi pewnej praktyki społecznej.

pasożytniczego charakteru realizowanej przez człowieka działalności gospodarczej, która powoduje spustoszenia w środowisku? Jak uwzględnić w rachunku ekonomicznym fakt ograniczoności zasobów, którymi gospodarujemy?

Nie takie pytania były powodem wprowadzenia do uniwersyteckiego kształcenia przyszłych menadżerów elementów pragmatyki etycznej. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych naszego wieku na łamach „Harvard Business Review” i innych czasopism ekonomicznych zaczęły pojawiać się artykuły, które sygnalizowały potrzebę poszukiwań postawy etycznej adekwatnej do nowych problemów związanych z sytuacjami będącymi rezultatem rozwoju rozmaitych form działalności gospodarczej. Dostrzeżono, że można ponosić straty nie tylko z powodu błędów związanych z zasadami precyzowanymi w ekonomii, ale także w rezultacie konfliktów powodowanych brakiem akceptacji moralnej pewnych działań. Zaczęto formułować swoiste kodeksy reguł etycznego działania w ramach procesu zwiększania efektywności firmy. Ta podporządkowana celom ekonomicznym pragmatyczna „etyka”, która polegała na ustalaniu swoistych „reguł gry” zabezpieczających przed destrukcyjnym chaosem niewiele miała wspólnego z etyką w sensie tradycyjnym. Dość szybko zwrócono, na to uwagę. Albert Z. Cart porównuje etykę biznesu z etyką gry w pokera⁽⁸⁾. Twierdzi, że podtrzymywanie złudzenia „że biznes może pozwolić sobie by kierowały nim zasady etyki takiej jaką przyjmujemy w życiu prywatnym” nie jest uczciwe⁽⁹⁾. Postawa, która argumentów szuka w opłacalności i wyraża się w stwierdzeniach: „Opłaca się być uczciwym”, „Solidna etyka to dobry interes” nie jest w ogóle postawą etyczną, a jedynie zamaskowaną kalkulacją własnych korzyści⁽¹⁰⁾. Zdaniem Carta: „Mówiąc tak, faktycznie powiada się, że na dłuższą metę firma może zarobić więcej pieniędzy, jeśli nie będzie skłócać ze sobą konkurentów, dostawców, własnych pracowników i klientów, zbytnio ich nie wyzyskując; że za bardzo ostra taktyka zmniejsza ostatecznie dochody. (...) Mądry biznesmen zrezygnuje z szukania dalszych korzyści, jeśli od pewnego punktu jego działania zaczną wzbudzać niebezpieczną wrogość wśród pracowników, konkurentów, klientów, władz czy w społeczeństwie. Jednakże podejmowane w tej sferze decyzje są pod istotnymi względami decyzjami strategicznymi, nie zaś etycznymi”⁽¹¹⁾.

Pod koniec lat siedemdziesiątych pojawiło się przekonanie, że „zarówno pomyślność w biznesie, jak i możliwość przetrwania zależą od tego, czy przedsiębiorstwo jest mocno związane nie tylko ze swymi klientami, lecz także z całą społecznością. Przedsiębiorstwa same przysporzą sobie trudności, gdy pozostawać będą w izolacji od otoczenia, w jakim działają. Społeczeństwo wyraża

(8) Albert Z. Cart: Is Business bluffing ethical? „Harvard Business Review”, January-February 1968.

(9) Tamże.

(10) Tamże.

(11) Tamże.

zgode, by biznes prowadzony był skutecznie, ponieważ jest świadome wkładu wnoszonego przez przedsiębiorczość. Jeśli jednak świadomość ta zostałaby przyćmiona, wówczas każde przedsięwzięcie gospodarcze będzie miało trudności z przetrwaniem. Z drugiej strony im wyraźniejsza jest ta świadomość i im mocniejsze utożsamienie interesów społeczności i sfery biznesu, tym więcej szans na sukces i rozwój ma biznes”⁽¹²⁾.

Etyka biznesu, która powstała w wyniku zauważenia związku między powodzeniem gospodarczym i zgodą społeczeństwa na proponowane działania gospodarcze pozostaje dyscypliną praktyczną, której głównym celem jest ustalanie norm postępowania uwiarygodniających sens działań gospodarczych z perspektywy wartości akceptowanych przez społeczeństwo. Taka etyka biznesu jest podporządkowana wartościom ekonomicznym i proponuje zasady regulatywne a więc takie, które mają ten sam charakter co zasady tzw. dobrego wychowania - porządkują realizowanie określonej praktyki nie dotykając jej istoty. Żeby proponowane przez etykę biznesu zasady można było uznać za zasady etyczne, muszą one mieć charakter konstytutywny. Jeśli etyka biznesu ma pozostać etyką musi weryfikować wartości, realizowaniu których służą działania gospodarcze.

W rozważaniach dotyczących etyki życia gospodarczego znajdujemy rozróżnienie między moralnością względem osoby a moralnością względem społeczeństwa⁽¹³⁾. Rozróżnienie takie występuje już u Adama Smitha, który oddzielił cnoty osobiste, takie jak życzliwość, altruizm, miłość bliźniego, od cnót społecznych, głównie poczucia sprawiedliwości. Jedno ze stanowisk w sprawie etyki biznesu proponuje by formułowała ona dyrektywy postępowania odwołując się wyłącznie do zasad zachowania ładu społeczno-gospodarczego czyli, że powinna koncentrować się jedynie na cnotach społecznych, gdyż one dają się wpisać w ustawodawstwo i kodyfikować w postaci zbiorów nakazów i zakazów: „...etyka biznesu kodyfikuje takie normy i zasady, których naruszenie powoduje destrukcję życia społecznego i gospodarczego. Nakazując lub zakazując, nie stosuje się sądów wartościujących typu: >>to jest moralne (niemoralne)<<, >>to jest dobre (złe)<<, >>to jest słuszne (niesłuszne)<< itp., lecz wyłącznie argumentację pragmatyczną typu >to jest wskazane ze względu na konieczność zachowania prawidłowych ustalonych) zasad działania<<”⁽¹⁴⁾.

Etykę biznesu konstruuje się czasem po to, by usprawnić działania podejmowane ze względu na cele ekonomiczne, czasem by uwiarygodnić ich sens z perspektywy wartości akceptowanych przez społeczeństwo, czasem by uporządkować działania ekonomiczne w system podporządkowany regułom ładu społecznego. Pytanie, które wydaje się interesujące w rozwiniętych gospodarczo społec-

(12) Sheena Carmichael, John Drummond: *Good Business: A Guide to Corporate Responsibility and Business Ethics*, Business Books, Londyn 1989, s. 70.

(13) Jerzy Kopania: *Sfera etyczna etyki biznesu*, „Prakseologia” nr 1-2 (126-127) 1995, s. 59.

(14) Tamże s. 60.

czeństwach, to pytanie czy i w jaki sposób można wykorzystać aspekt etyczny działań dla zwiększenia efektywności i szans przetrwania firmy. W kontekście globalnych problemów dostrzeganych w perspektywie ekologicznej ważniejszym staje się jednak **pytanie o wartości, którym powinna służyć działalność gospodarcza**. Etyka biznesu konstruowana w kontekście tego pytania przestaje być podporządkowana wartościom ekonomicznym.

Nie jest łatwo uporać się ze sprzecznością, jaka tkwi między założeniami, metodami i celami etyki a założeniami, metodami i celami nowożytnej ekonomii. Świadomość istnienia takiej sprzeczności dostrzegamy już u Adama Smitha. Był on uczniem F.Hutchesone'a i przyjacielem D.Hume'a i nie mógł nie interesować się niezwykle popularną w osiemnastowiecznej Anglii problematyką moralną. Swoje poglądy z tej dziedziny wyłożył w książce „Teoria uczuć moralnych”. Porównując to, co pisał w tej książce z tym, co zaproponował w napisanym siedemnaście lat później, fundamentalnym dla ekonomii dziele „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów” dostrzegamy dylemat, z którym Smith nie potrafił się uporać. „W teorii uczuć moralnych” człowiek ujmowany jako istota moralna jest przychylnie nastawiony do bliźnich, w dziele dającym początek nowożytnej ekonomii natomiast autor podkreśla egoistyczne motywacje działań ludzi, *homo economicus* przestaje być istotą moralną. Czy można mówić o etyce biznesu, etyce życia gospodarczego w kontekście teorii, w której przestały być ważne dusza, rozum i życie w społeczeństwie, a najważniejszą stała się umiejętność wymiany i skuteczność w maksymalizowaniu konsumpcji?

Jeżeli decydujemy się na połączenie rozważań etycznych z ekonomicznymi musimy spróbować znaleźć związek między wartościami etycznymi i ekonomicznymi. Po inspiracje możemy sięgnąć do dzieł Arystotelesa, ale wtedy okazuje się, że mamy do czynienia z ekonomią bardzo różniącą się od nowożytnej. Zdaniem Arystotelesa „Życie (...)upływające na zdobywaniu majątku jest ponieważ życiem pod przymusem, a bogactwo oczywiście nie jest tym dobrem, którego szukamy: wszak jest ono czymś tylko pożytecznym i jest środkiem do celu”⁽¹⁵⁾. Wartości ekonomiczne są tu podporządkowane wartościom etycznym. Arystoteles, może dlatego, że obce mu było analityczne i mechanistyczne interpretowanie świata, jakie cechuje myślicieli nowożytnych, uniknął sprzeczności między sprawiedliwością etyki a skutecznością ekonomii, między jakością życia a poziomem konsumpcji, między duchowością a materializmem, między ekologią a ekonomią.

Ale czy to, co proponuje wielki myśliciel starożytności zastanawiając się nad zarządzaniem gospodarstwem domowym, można przenieść na grunt ekonomii, która zajmuje się odkrywaniem praw, jakie obowiązują w systemie gospodarki wolnorynkowej?

(15) Arystoteles: Etyka nikomachejska. Warszawa 1956, s. 12.

W nowożytnej historii ekonomii, ekonomiści krytycznie nastawieni do fragmentarystycznego i redukcjonistycznego ujmowania problemów, którzy chcieli badać zjawiska gospodarcze w ich powiązaniu z systemem społecznym mieli świadomość, że odbiegają od norm i wzorców narzuconych nauce ekonomii i uważali się za nieekonomistów. Spowodowane to zostało utożsamieniem całej gałęzi nauki z teorią powstałą w ramach tej nauki i metodologią, w oparciu o którą ta teoria powstała⁽¹⁶⁾.

Dziś coraz wyraźniej dostrzega się, że teorie ekonomiczne mogą a nawet powinny się zmienić. Powodem jest pojawienie się nowej perspektywy metodologicznej i aksjologicznej, a także - istotny choć nie doceniany przez ekonomistów - aspekt zjawisk ekonomicznych, jakim jest ewolucja gospodarki. Ekonomia klasyczna dotyczy określonego porządku gospodarczego w określonym łańdźcu społecznym. W dodatku tworzona była w ramach paradygmatu nauki nowożytnej, w którym nie operowano pojęciami przystosowanymi do opisu dynamiki świata i uwzględnienia holistycznej interpretacji zjawisk. Wreszcie nie musiała rozwiązywać problemów, z jakimi musi się uporać współczesny ekonomista jeśli nie chce stracić kontaktu z realiami życia gospodarczego, jeśli chce pomóc uniknąć zagrożeń jakie działalność gospodarcza stwarza dziś dla przyrody i kultury, a w konsekwencji dla człowieka.

Ważne jest dostrzeżenie faktu, że zmieniła się świadomość metodologiczna - zauważono, że nauka nie jest wolna od wartościowania. Jeszcze niedawno wybitny Austriak Ludwig von Mises⁽¹⁷⁾ przekonywał, że „Należy badać prawa rządzące ludzkim działaniem i kooperacją społeczną tak, jak fizyk bada prawa natury. Ludzkie działanie i współdziałanie społeczne potraktowane jako obiekt badań nauki zajmującej się zastanymi relacjami, a nie dyscypliny normatywnej badającej rzeczy jakimi powinny być, oto rewolucja o olbrzymich konsekwencjach dla wiedzy i filozofii a także dla samego działania społecznego”⁽¹⁸⁾. Mises był przekonany, że ekonomia proponowana przez niego, wyrastająca z ekonomii politycznej w ujęciu szkoły klasycznej, a będąca częścią ogólnej teorii ludzkich działań, unika wartościujących założeń.

Zauważał, że ekonomia klasyczna doprowadziła do rewolucji ideologicznej, niszcząc stare założenia, że „nieuczciwie i niesprawiedliwie jest usunąć konku-

(16) Przykłady efektu takiego utożsamienia to:

- pojawienie się określenia socjalistyczny jako przeciwnego do ekonomista,
- postawa Hazel Hendersona, nazywającego się futurologiem i piszącego o kresie ekonomii (H. Henderson: *Creating Alternative Futures*, New York 1978),
- zaliczenie Maxa Webera do historyków ekonomii, Johna Kennetha Galbraitha i Roberta Heilbronera do socjologów, Kennetha Bouldinga do filozofów.

(17) W 1949 roku ukazało się pierwsze wydanie opus magnum Ludwika von Misesa *Human Action: A Treatise on Economics*. Traktat ten jest syntezą prakseologicznych, metodologicznych i ekonomicznych studiów Misesa.

(18) Ludwig von Mises: *Ludzkie działanie*. Traktat o ekonomii. „Prakseologia” nr 3-4 1995 r., s. 14.

renta z rynku, że złe jest odstępstwo od tradycyjnych metod produkcji, że maszyny są złem, gdyż przynoszą bezrobocie, że zadaniem rządu jest powstrzymywanie efektywnych przedsiębiorców przed bogaceniem się i ochrona mniej sprawnych przed konkurencją bardziej efektywnych, że ograniczenie wolności gospodarczej przez nakazy rządowe i naciski sił społecznych to właściwy środek powiększania dobrobytu narodowego⁽¹⁹⁾. Nie zauważył nowych, dotyczących wartościowania założeń aksjologicznych i etycznych, które ukierunkowały dociekania ekonomistów klasycznych i sądził, że ekonomia rezygnując z przestrzegania obowiązujących wcześniej założeń wyzwoliła się z uwarunkowań aksjologicznych.

Fritjow Capra nie ma już najmniejszych wątpliwości, że „Wszelka pozornie „wolna od wartości” analiza zjawisk społecznych opiera się na cichej akceptacji aktualnie obowiązującego systemu wartości stanowiącego automatycznie podstawę doboru i interpretacji danych⁽²⁰⁾, a zatem „Pomijając temat wartości, przedstawiciele nauk społecznych nie są więc wcale bardziej naukowcy, lecz przeciwnie są mniej naukowcy, nie chcą bowiem otwarcie uznać założeń leżących u podstaw swoich teorii⁽²¹⁾”.

Ekonomia jest związana z wartościami w dwojaki sposób:

- zajmuje się względną wartością wymienną dóbr i usług,
- modele i teorie, jakimi się posługuje opierają się na określonym systemie wartości, który wchodzi w skład zbioru założeń nazwanego przez E.F. Schumachera „metaekonomią”.

Realizowaniu jakiej nadrzędnej wartości mają służyć działania porządkowane przez system gospodarczy zbudowany w oparciu o zależności odkryte przez ekonomię nowożytną? Temu pytaniu towarzyszy dziś poszukiwanie odpowiedzi w kwestiach dotyczących struktury i sensu rzeczywistości oraz sensu różnych form porządkujących działalność człowieka. Na początku lat 70-tych powstał nurt filozofii wyrażający zaniepokojenie negatywnymi skutkami cywilizacji przemysłowej. Nurt ten nazwano filozofią środowiskową ze względu na jej przedmiot i perspektywę badawczą. Rozwijające się w tym nurcie kierunki w mniejszym lub większym stopniu rezygnują z antropocentryzmu i filozofii skoncentrowanej na człowieku. Związane jest to z przyjęciem perspektywy badawczej, która nie pozwala traktować człowieka jako biologicznie, psychicznie i duchowo wyizolowanego ze środowiska.

Jednym z kierunków filozofii środowiskowej jest **głęboka ekologia**. Rozwija się ona równolegle ze społecznym ruchem ekologicznym o tej samej nazwie. Jej twórca Arne Naess proponuje taki sposób badania rzeczywistości, który

(19) Tamże s. 21.

(20) F. Capra: Punkt zwrotny. Warszawa 1987, s. 259.

(21) Tamże

jego zdaniem może doprowadzić do uchwycenia najbardziej istotnych przyczyn obecnego kryzysu. Ten sposób sprowadza się do stawiania pytań nazwanych przez filozofa głębokimi a dotyczących podstaw myślenia i wartościowania w cywilizacji zachodu.

Rozróżnienie na płytką i głęboką ekologię zostało szczegółowo opracowane przez dwóch amerykańskich naukowców pracujących w Kalifornii: socjologa Billa Devalla z Humboldt State University i filozofa George'a Sestionsa z Sierra College. Różnice między płytką i głęboką ekologią zauważamy w tym, że pierwsza nie usiłuje weryfikować podstawowych założeń filozoficznych leżących u podstaw myślenia współczesnego człowieka.

Druga natomiast sięga teorii bytu, teorii wartości i etyki.

Odmienne perspektywy aksjologiczne i metodologiczne proponowane przez te dwa rodzaje filozofii ekologicznych są rezultatem tego, że ekologia płytka nie rezygnuje z kartezjańskiego przeciwstawiania: podmiot-przedmiot i akcentuje podmiotowość człowieka, ekologia głęboka zaś czyni człowieka elementem ekosystemu przyznając mu taką samą pozycję jak innym elementom.

Filozofię pośrednią między tą, która akcentuje podmiotowość i wyjątkowe miejsce człowieka w świecie a tą, która podkreśla, że człowiek jest tylko elementem ekosystemu i ma tę samą wagę co pozostałe elementy, znajdujemy u Henryka Skolimowskiego⁽²²⁾. Proponuje on myślenie w kategoriach całości i harmonii, uwrażliwienie na wartości etyczne i estetyczne ale także dbałość o stan umysłu, o to, by nie stał się on „koszem na śmieci”. Jego zdaniem uprawiać filozofię ekologiczną „to przyjaźnie odnosić się do natury i wiedzieć dlaczego to robimy, to przyjaźnie odnosić się do innych form życia i wiedzieć, dlaczego to robimy, to przyjaźnie odnosić się do własnego ciała i wiedzieć dlaczego to robimy, to przyjaźnie odnosić się do własnego umysłu i wiedzieć dlaczego to robimy”⁽²³⁾. Skolimowski akcentuje podmiotowość człowieka jednocześnie podkreślając, że jest on elementem ekosystemu. Wzywa do odpowiedzialności wierząc w moc sprawczą ludzi. To CZŁOWIEK stworzył świat w jakim żyjemy i przez mankamenty tego świata, CZŁOWIEK o ile potrafi myśleć refleksyjnie, jest prowokowany do transcendencji poza rezultaty swej twórczości. Ta transcendencja dotyczy też wypracowanej przez wieki mentalności⁽²⁴⁾.

(22) W Polsce zostały wydane jego książki: *Nadzieja matką mądrych*, Warszawa 1989; *Ocalić Ziemię*, Warszawa 1991; *Filozofia żyjąca*, Warszawa 1994. Za granicą m.in.: *Eco-Philosophy*, New York 1981; *Eco-theology*, Madras 1985; *Dancing Shiva in the Ecological Age*, New Delhi 1991.

(23) H. Skolimowski: *Ocalić Ziemię*. Warszawa 1991, s. 9.

(24) zob. L. Kołakowski: *Uwagi wstępne. O radykalną zmianę mentalności*, [w:] J. Kuczyński (red): *Ziemia naszym domem*. Warszawa 1996; J. Kuczyński: *Udomowienie Ziemi. Interpretacja Leszka Kołakowskiego projektu metanoi* [w:] *Ziemia naszym domem*. Warszawa 1996. Szczegółową interdyscyplinarną dokumentację postulatu o konieczności zmiany mentalności stanowi, uznana za najważniejszą książkę ekologiczną ostatnich lat, praca D. i D. Meadowsów i J. Randersa pt.: *Przekraczanie granic. Globalne załamanie czy bezpieczna przyszłość?* Warszawa 1995.

Zafascynowani celem jakim jest wzrost gospodarczy akceptujemy system wartości porządkowany przez kategorie „ilość” i „dominacja”, lekceważymy kategorie „jakość” i „współistnienie”. W efekcie naszej aktywności powstaje środowisko zagrażające zdrowiu i życiu człowieka. Zagrożenia zdrowotne wynikają i z procesu technologicznego i z konsumpcji niektórych dóbr produkowanych i sugestywnie reklamowanych w celu utrzymania tempa rozwoju gospodarczego. „Poziom życia” mierzy się wielkością konsumpcji. W ten sposób spadek jakości życia sytuuje się poza zakresem ekonomicznych rozważań.

Czy warto bezrefleksyjnie powielać schemat produkcji nastawiony na maksymalizację konsumpcji? Czy jest to schemat do zaakceptowania na progu 21 wieku, po apelach Meadowsów, U-Thanta i Klubu Rzymskiego? Czy maksymalizacji konsumpcji nie wypadałoby zastąpić optymalizacją konsumpcji rozumianą jako znalezienie arystotelesowskiego „złotego środka” między nadmiarem i niedoborem, między obżarstwem i głodem. Taka zmiana celu działań gospodarczych pozwala uniknąć marnotrawstwa i patologii zdrowotnych i społecznych. Nie jest jednak rzeczą łatwą, wymaga zmiany mentalności i zmian systemowych w organizacji gospodarki.

Współczesnemu terminowi ekonomia dała początek grecka oikonomia czyli zasada prowadzenia gospodarstwa domowego, zgodnie z którą własność prywatna znajdowała uzasadnienie tylko o tyle o ile służyła dobru wszystkich. Słowo prywatny pochodzi od łacińskiego *privare* - pozbawiać (kogoś, czegoś), co oddaje sens przekonania, że własność prywatna jest wtórna wobec własności wspólnoty. Jeżeli przyjmiemy, że taką wspólnotą jest ludzkość, to należałoby tak gospodarować dobrami Ziemi, by nikogo ich nie pozbawić. Niszczenie lub marnotrawienie bogactw przyrody w tej arystotelesowskiej perspektywie jest nieekonomiczne, nawet jeśli przynosi komuś duże zyski. Jest też nieetyczne bo wiąże się z działaniem przeciw człowiekowi. Może warto przyglądać się poczynaniom gospodarczym także z tej perspektywy? Może pozwoli ona docenić tradycyjne chłopskie wartości wyrażane w szacunku dla ziemi, innego człowieka i potężnej przyrody? Może należy uwzględnić te wartości w systemie organizującym działania gospodarcze w polskim rolnictwie?

Doradztwo nie musi ograniczać się do przekazywania schematów działania. Ma szansę inspirować do twórczego rozwiązywania problemów. Jak wykorzystać najnowsze osiągnięcia nauki i techniki, tak by działania gospodarcze nie pozostawały w sprzeczności z szacunkiem dla człowieka i przyrody, by sprzyjały tworzeniu środowiska przyjaznego ludziom? To pytanie może być inspiracją do twórczych pomysłów zarówno dla teoretyków jak i praktyków, tak samo polityków poszukujących rozwiązań w skali kraju jak i indywidualnych gospodarzy poszukujących rozwiązań do realizacji w obszarze gospodarstwa lub gminy.

Zaproponowałam refleksję nad zagadnieniami, które odbiegają poziomem ogólności i abstrakcyjności od problemów polityki rolnej jakie zazwyczaj anali-

zuje się w związku z procesem transformacji rynkowej i integrowania Polski z Unią Europejską. Sądę jednak, że dopiero w perspektywie tego typu refleksji można podejmować w pełni świadomie i odpowiedzialnie decyzje dotyczące szczegółowych kwestii z zakresu gospodarki.

JÓZEF RYZNAR
Akademia Rolnicza
we Wrocławiu

UDZIAŁ KOBIET I MĘŻCZYZN W PODEJMOWANIU DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORCZEJ W PRODUKCJI ZWIERZĘCEJ*

1. Uwagi wstępne

Badania przeprowadzono na przełomie 1994 i 1995 roku, na terenie makroregionu południowo-zachodniej Polski. Przedmiotem badań był udział kobiet i mężczyzn w podejmowaniu działalności przedsiębiorczej. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie:

- rozmiaru i zakresu przyswajanych innowacji na rzecz działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej,
- zakresów wiedzy niezbędnej do prowadzenia tej działalności oraz form ich zdobywania, a pod względem użytecznym,
- analizy wyników pomiarów poziomów działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej podejmowanych przez kobiety i mężczyzn.

Uwzględniając warunki przyrodnicze badania zlokalizowano w rejonie górskim, nizinnym gleb słabych i nizinnym gleb dobrych. Dbając o izolację cech ekonomicznych badaniami objęto rodzinne gospodarstwa o powierzchni mieszczącej się w przedziale 15 do 20 hektarów użytków rolnych, uważane w tych rejonach za przyszłościowe i rozwojowe. W rodzinie nie mogło być więcej niż troje i nie mniej niż dwoje dzieci. Szacunkowo określa się, że na obranym terenie funkcjonuje około 420 takich gospodarstw. Z tej liczby metodą losową do badań szczegółowych, z każdego rejonu przyrodniczego, wybrano 100. Z gospodarzem i gospodynią przeprowadzono wywiad na temat działań przedsiębiorczych w produkcji zwierzęcej oraz potrzebnego do tego zakresu wiedzy rolniczej.

* Opracowano w ramach projektu badawczego KBN Nr 0620/S3/94/06

2. Zmiany w działaniach przedsiębiorczych rodzin rolniczych

Dokonujące się przeobrażenia w życiu społecznym i gospodarczym - wywołane sytuacją rynkową, jak również ograniczenie funkcji opiekuńczej państwa - zmieniły stosunek rolników do warunków ich życia. Uległy zmianom procesy intensyfikacyjne i specjalizacyjne, pociągając za sobą zmianę funkcji gospodarza i gospodyni realizujących podstawowe zadania stanowiące o ich egzystencji. W Polsce w ostatnich latach wzrasta rola kobiety w gospodarstwach rodzinnych. Związane to jest z prądami migracyjnymi, w których mężczyźni uczestniczą w zarabkowaniu pozagospodarczym.

Doskonalenie zawodowe rolników, realizowane głównie przez doradztwo rolnicze, skierowane jest na kierownika gospodarstwa, którym jest zazwyczaj mężczyzna. Podobnie i w oświacie szkolnej brakuje wyodrębnionego oddziaływania na kobiety. Jednakże one dzięki swojej pracowitości, wrażliwości i oddaniu własnej rodzinie wyróżniają się w społeczeństwie. W coraz większym stopniu decydują o wynikach gospodarowania.

Obecnie, chociaż powoli, dokonuje się zmiana struktury rodziny. Ulegają załamaniu rygorystyczne bariery między obowiązkami żony i męża, a podział funkcji dokonuje się elastycznie w wyniku zaistniałej sytuacji gospodarczej. Konieczne staje się ukazanie roli kobiety w gospodarstwie rolnym i domowym. Prestiż w rodzinie (w tradycyjnym układzie gospodarczym) wyznaczony był stopniem przydatności członka danej społeczności. Patriarchalny układ dawał pierwszeństwo mężczyźnie. On podejmował decyzje produkcyjne w imieniu rodziny, utrzymywał kontakty z urzędami, jednostkami handlowymi, spółdzielniami itp. To wyznaczało jego pozycję pierwszeństwa, a kobieta spychana była na plan drugi^[14]. Zachodzące procesy industrializacji i urbanizacji w kraju dokonały zmiany struktury rodziny (mniejsza liczebność dzieci w rodzinie, rodziny nie trzy- a dwupokoleniowe). Uległy zmianie obowiązki żony i męża, a podział ich funkcji zaczęły wyznaczać potrzeby załogi rodzinnej^[14]. Wzrósł udział kobiet w pracach na rzecz gospodarstwa rolnego niemal dorównując nakładom pracy i częstotliwości zajęć mężczyzn^[12]. Przebieg pracy człowieka, czas jej trwania i sposób wykonania zależą przede wszystkim od samego człowieka, tzn. od jego możliwości biologicznych (np. fizycznych), nabytych umiejętności (np. wykształcenia) oraz chęci wykorzystania tych predyspozycji w toku pracy (motywacji)^[1]. Cechą przesądającą o zdolności do wykonywania określonego rodzaju pracy jest płeć, wiek oraz budowa ciała. Kobiety w pracach wymagających dużej zręczności górują nad mężczyznami. Przy pracach ciężkich, wymagających dużego wysiłku osiągają wydajność równą 60% wydajności mężczyzn^[5].

W rodzinnych gospodarstwach rolnych winno się wytwarzać takie produkty i w takiej ilości, by koszty społeczne produkcji były jak najniższe. To wiąże się też z podziałem pracy między mężczyzn i kobiety^[7]. Z procesem produkcji

związana jest znajomość marketingu. W nowej rzeczywistości gospodarstwo powinno być ukierunkowane nie tyle na produkty co na zdobycie klienta. Podmiotami, które nadają kształt współczesnemu rynkowi są sprzedający i kupujący. Oni wchodzić we wzajemne kontakty. Rezultatem tego są transakcje wymienne. Szczególnie aktywnymi uczestnikami są sprzedawcy, którzy odnoszą większe korzyści^[7].

Korzyść jest pojęciem szerokim, zwłaszcza jeśli odwołujemy się do jej subiektywnego odczucia przez jednostkę. Można jednak przyjąć, że tam gdzie w grę wchodzi innowacje o charakterze produkcyjnym i ulepszenie warsztatu pracy, szuka się korzyści ekonomicznych^[8]. Jedną z głównych przyczyn przyspieszających wprowadzenie innowacji przez kobiety i mężczyzn jest chęć poprawienia warunków bytowania^[8]. Proces przyswajania innowacji zachodzi w osobowości gospodarujących. W jego toku jednostka przechodzi od pierwszej wiadomości o innowacji aż do ostatecznego przyswojenia^[9]. Zakres i tempo zmian w gospodarstwie uzależniony jest od poziomu świadomości kobiety i mężczyzny. Można też określić, że zmiany jakie zaszły w funkcjonowaniu gospodarstwa są odbiciem szerokich zmian jakie miały miejsce w związku z sytuacją kobiety. One chcą i muszą włączać się w procesy produkcji rolniczej^[13]. Wyrazem tego jest podejmowanie innowacyjności i przedsiębiorczości.

Innowacyjność jest zdolnością zarządzających i zarządzanych do tworzenia i wdrażania nowych technik i technologii wytwarzania, kreowania struktur organizacyjnych, tworzenia związków czynników produkcji dających optymalne korzyści, stosowania racjonalnych metod i technik zarządzania oraz dostrzegania i rozwiązywania problemów. W rodzinnych gospodarstwach rolnych można ją zmierzyć takimi miernikami jak: liczbą przyjętych innowacji, ich rodzajem, poziomem nakładów na innowacje w kosztach ogólnych gospodarstwa lub też względną korzyścią jaką się osiąga przez jej wprowadzenie^[2].

Przedsiębiorczość odnosi się do działalności gospodarczej. Jej atrybutami są innowacyjność, zdolność do ponoszenia ryzyka i aktywność gospodarcza. Zatem przez przedsiębiorczość rozumie się sposób zachowania, polegający na poszukiwaniu zmiany, reagowaniu na nią jako okazji do społecznej lub gospodarczej innowacji^[3].

P.F.Drucker podaje źródła inspiracji do działań przedsiębiorczych. Są nimi:

- nieoczekiwane zdarzenia: powodzenia i niepowodzenia oraz zdarzenia zewnętrzne,
- niezgodność między rzeczywistością a wyobrażeniami o niej,
- zmiany dotychczasowych stanów wynikające z potrzeb procesów,
- zaskakujące zmiany w strukturze przemysłu, rolnictwa i rynku,
- zmiany demograficzne,
- zmiany w postrzeganiu, nastrojach i wartościach,
- nowa wiedza naukowa.

Znaczącą rolę w przedsiębiorczości spełnia przedsiębiorca. To on „... przenosi zasoby ekonomiczne z obszaru niższego na obszar wyższej wydajności i wyższego uzysku”^[3]. Przedsiębiorca odznacza się twórczą osobowością, której strukturę - zdaniem wielu autorów - wyznaczają:

- funkcje jakie osoba pełni w przełamywaniu dotychczasowych sposobów działania (czynnik ekonomiczny),
- potrzeby, motywety działalności człowieka (czynnik psychologiczny).

W zawodzie rolnika przedsiębiorczość jest wytworem przyrodniczym, historycznym i zawodowym. Stąd rolnicy przejawiają takie cechy jak: samodzielność, niezależność, stanowczość, radzenie sobie w sytuacjach trudnych, wytrwałość i pracowitość. Ich ukształtowanie wyznaczają warunki przyrodniczo - ekonomiczno - demograficzne, polityka państwa wobec rolnictwa w różnych okresach historycznych oraz kwalifikacje i motywacje samych rolników.

Prowadzenie działalności przedsiębiorczej odbywa się w rodzinie. Spośród wielu cech ją określających do znaczących należą: instytucjonalna forma małżeństwa i wynikające z niej powinności, nomenklaturowy system określający stosunek pokrewieństwa oraz zapewnienie dzieciom utrzymania i wychowania. Prowadzenie działalności gospodarczej wyznacza również funkcję materialno - ekonomiczną. Polega ona na prowadzeniu odpowiedniego poziomu i rozmiaru produkcji w gospodarstwie rolnym, pracy zarobkowej poza gospodarstwem, świadczeniu odpowiednich usług, utrzymywaniu odpowiedniego rozmiaru konsumpcji oraz gospodarowania zgromadzonymi zasobami. Funkcja ta niewątpliwie ulega zmianie w poszczególnych cyklach małżeńsko - rodzinnych. Jednakże o jej rozmiarach decydują małżonkowie, a w konkretnym przypadku gospodarz (mężczyzna) i gospodyni (kobieta).

3. Wyniki badań

Wiek człowieka, a za tym jego stan fizyczny, wyznacza możliwość wykonywania różnorodnych prac w gospodarstwie. Spośród badanych, mężczyźni liczyli 42 lata, a ich żony były o 3 lata młodsze. Z psychologicznego punktu widzenia jest to wiek późno dojrzały charakteryzujący się stabilizacją rodzinną, zawodową i społeczną. Rolnicy ci są zdolni i gotowi do podejmowania zadań długofalowych związanych z rozwojem gospodarstw. Wiążą się emocjonalnie ze swym warsztatem pracy, ponieważ w nim zrobili (uwzględniając lata życia). W warunkach górskich rolnicy chętniej i wcześniej przekazują gospodarstwa następcom. Wiek rolników („głowy” gospodarstwa) w poszczególnych rejonach przyrodniczych był nieco zróżnicowany.

Rodziny badanych były trzypokoleniowe. Ich liczebność średnio wynosiła pięć osób. Poza dziećmi (dwoje lub troje, co wynika z założeń metodycznych) w rodzinach badanych byli teściowie lub rodzice (w odniesieniu do „głowy”

rodziny). Obecność pierwszego pokolenia (dziadków) jest ważna ze względów socjalizacyjnych (wychowanie i opieka nad dziećmi) oraz ze względów kulturowych, gdyż to oni wnieśli swoją pracę na rzecz obecnego gospodarstwa. Można by tu przedstawić szereg innych zalet.

Pod względem formalnym rolnicy legitymują się określonym poziomem wykształcenia zawodowego. Dominuje poziom zasadniczej szkoły rolniczej. Nie ma rolników bez jakichkolwiek przygotowań do zawodu, co jest zjawiskiem pozytywnym szczególnie w tej grupie gospodarstw. W okresie lat siedemdziesiątych rolnicy dość licznie korzystali z kursów by uzyskać dyplom rolnika wykwalifikowanego lub mistrza w zawodzie. Młodzież licznie uczestniczyła w Zespołach Przystosowania Rolniczego. Od strony formalnej rolnicy są zaopatrzeni w odpowiednie dokumenty wykształcenia zawodowego.

Dla celów statystycznych, porównawczych i ekonomicznych M.Jerzak^[4] wprowadził miernik kwalifikacji. Jest nim wykształcenie na poziomie zasadniczej szkoły rolniczej jako jedna jednostka kwalifikacyjna (j.k.). Wiedza zdobyta w szkole nie stanowi o kwalifikacjach. Każdy człowiek zdobywa ją w toku pracy, poprzez formy pozaszkolne i własne doświadczenie. Uwzględniając wykształcenie szkolne i staż pracy w zawodzie rolnika obliczono kwalifikacje mężczyzn i kobiet. Wynosiły one w kolejności 2,04 i 1,94 j.k. Różnica 5,2% na korzyść pierwszych jest istotna^[6]. Dodać należy, że w oddziaływaniu doradczym służb mniej uczestniczą kobiety. O treściach porad w sposób pośredni dowiadują się od swoich mężów. Jednakże one również biorą udział w procesach gospodarczych.

Powierzchnia gospodarstw średnio wynosiła 17,8 ha użytków rolnych. Gospodarstwa te były uważane za rozwojowe w każdym rejonie. Wskaźnik bonitacji gleb dla rejonu górskiego i nizinnej gleb słabych był do siebie zbliżony. Jednakże warunki gospodarowania w rejonie górskim, ze względu na falistość terenu i warunki przyrodnicze, w zestawieniu z pozostałymi były trudniejsze.

Średnio 83% gospodarstw jest dziedziczona po rodzicach. W nich zachodzi kontynuacja dorobku materialnego poprzedników. Następcy to nie tylko konsumenci dóbr, ale też twórcy nowych wartości. Około 17% gospodarstw pochodzi z zakupu w ostatnim czasie. Świadczy to o znajdowaniu miejsc pracy przez tych rolników, którzy wywodzą się z rodzinnych gospodarstw.

Produkcja rolna w gospodarstwach obejmowała produkcję roślinną i zwierzęcą. Ta druga pozwala przetwarzać produkty pochodzenia roślinnego zgodnie z zamierzeniami gospodarujących. Gospodarstwa z produkcją zwierzęcą dokonywały zmiany funkcji produkcji, pozwalającej zwiększyć wartość dochodu gospodarstwa w istniejących warunkach rynkowych. Wyrażało się to w dążności do poszukiwania zmian w gospodarstwie jako okazji do gospodarczej innowacji.

W opracowaniu danych o innowacjach zastosowano: metodę punktową oraz wskaźnik procentowy^[11]. Procedura ustalania punktacji jest następująca. Każdej innowacji dotyczącej zmiany narzędzi lub materiału podporządkowano 1 punkt,

częściowej zmianie technologii - 2 p., a całkowitej zmianie technologii - 3 p. Liczbę punktów na gospodarstwo rolne przemnożono przez jego powierzchnię i wskaźnik bonitacji, ponieważ wartość innowacji zależy od tych wielkości. Zapisano to wzorem:

$$W_{ig} = Li \times W_b \times P_g$$

gdzie:

- W_{ig} - syntetyczny wskaźnik innowacji w gospodarstwie rolnym,
 Li - liczba innowacji na gospodarstwo rolne (zmiana narzędzi i materiałów oraz częściowa i całkowita zmiana technologii),
 W_b - wskaźnik bonitacji gleb,
 P_g - powierzchnia gospodarstwa.

W produkcji zwierzęcej odnotowano 75 182 punktów innowacji. Mieszczą się one w następujących zakresach:

- pasz dla bydła (6,6% innowacji), trzody chlewnej (8,5%) i drobiu (3,6%). Poddawano sortowaniu niektóre plony (zboża, ziemniaki). Pozwalało to uzyskać część plonów o wyższej jakości. Natomiast część plonów o niższej wartości rynkowej przeznaczono na paszę. Dzięki tym zabiegom przenoszono uzysk z produkcji roślinnej na zwierzęcą. Poza paszami własnymi (11,8%) gromadzono przemysłowe (11,8%), z zawartością niezbędnych składników pokarmowych, pozwalających poprawić mięsność świń i bydła opasowego.
- wzrostu pogłowia bydła (11,8% innowacji) i trzody chlewnej (17,3%). O tych innowacjach zdecydowały pasze pochodzące z części produkcji roślinnej nie nadającej się do sprzedaży.
- wprowadzenie sztuk hodowlanych macior (5,5% innowacji) i knurów (4,5%). Wprowadzenie odpowiedniego materiału do chowu jest wyrazem postępu biologicznego dającego gwarancję jakościowego przyrostu masy ciała.
- modernizacji pomieszczeń inwentarskich dla bydła (8,8% innowacji) i trzody chlewnej (6,1%). Rolnikom zależało na zapewnieniu odpowiednich ciągów technologicznych i poprawieniu oraz tworzeniu nowych stanowisk dla zwiększonego pogłowia zwierząt gospodarskich. Czyniono starania by poprzez produkcję zwierzęcą podnieść wartość produkcji roślinnej. Nie mała w tym zasługa kobiet, gdyż z ogólnej liczby innowacji 35,1% jest ich udziałem (tabela 1). Należy zaznaczyć, że kobiety w warunkach gleb górskich, wykazywały większą aktywność w przedsiębiorczości w porównaniu z kobietami na terenach o lepszej bonitacji.

Tabela 1
Zakresy tematyczne wprowadzonych innowacji w produkcji zwierzęcej (%)

Lp.	Wyszczególnienie	Rejon b a d a ń						Razem		Ogółem
		górski		nizinny słaby		nizinny dobry		M	K	
		M	K	M	K	M	K			
1	Zwiększono pogłowie bydła	12.7	8.9	7.4	2.8	5.9	5.9	8.7	6.1	14.8
2	Zwiększono pogłowie trzody	7.3	3.5	14.8	7.4	12.7	7.1	11.4	5.9	17.3
3	Zwiększono pogłowie owiec	0.0	0.0	0.9	0.0	0.0	0.0	0.3	0.0	0.3
4	Zwiększono pogłowie drobiu	0.4	0.4	0.9	0.9	2.8	0.4	1.3	0.6	1.9
5	Zwiększono pogłowie kóz	0.4	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.2	0.3
6	Wprowadzono sztuki hodowlane jałówek	0.7	1.5	0.0	0.0	2.8	1.2	1.2	1.0	2.2
7	Wprowadzono sztuki hodowlane buhajków	0.4	0.4	0.0	0.0	0.8	0.0	0.4	0.2	0.6
8	Wprowadzono sztuki hodowlane macior	3.5	1.1	7.4	0.9	2.8	1.2	4.4	1.1	5.5
9	Wprowadzono sztuki hodowlane knurów	3.1	0.0	6.0	0.0	4.0	0.8	4.2	0.3	4.5
10	Wprowadzono nowe pasze dla bydła	5.0	2.7	4.1	2.3	3.6	2.0	4.3	2.3	6.6
11	Wprowadzono nowe pasze dla trzody	1.2	0.4	9.2	6.4	4.4	5.1	4.7	3.8	8.5
12	Wprowadzono nowe pasze dla drobiu	1.5	2.3	1.4	1.4	1.6	2.4	1.5	2.1	3.6
13	Wprowadzono nowe pasze treściwe	0.0	0.0	3.7	0.0	2.4	0.0	1.9	0.0	1.9
14	Wprowadzono konserwację pasz	8.5	3.8	4.1	3.2	10.3	4.8	7.8	4.0	11.8
15	Wprowadzono dojarkę	3.1	2.3	0.0	0.0	1.6	1.6	1.6	1.4	3.0
16	Wprowadzono schładzarkę	1.2	0.4	0.5	0.5	0.0	0.0	0.5	0.3	0.8
17	Wprowadzono środki higieniczne	0.0	3.8	0.0	0.9	0.0	0.0	0.0	1.6	1.6
18	Zmodernizowano pomieszczenia dla bydła	7.3	3.5	1.4	0.5	3.5	1.2	4.2	1.8	6.0
19	Zmodernizowano pomieszczenia dla trzody	3.5	1.1	6.9	2.3	3.1	0.8	4.4	1.4	5.8
20	Zmodernizowano pomieszczenia dla drobiu	0.7	0.0	0.9	0.9	2.4	0.0	1.3	0.3	1.6
21	Wybudowano pomieszczenia dla bydła	0.7	0.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.3	0.5
22	Wybudowano pomieszczenia dla trzody	0.7	0.0	0.0	0.0	0.4	0.4	0.4	0.2	0.6
23	Wybudowano inne pomieszczenia	0.4	0.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.2	0.3
	Razem produkcja zwierzęca	62.3	37.7	69.6	30.4	65.1	34.9	64.9	35.1	100.0

Różna jest innowacyjność produkcji zwierzęcej w gospodarstwach. W 42 obiektach kobiety jej nie podjęły, a w 5-ciu mężczyźni, średnio 7,8% analizowanych gospodarstw. Spowodowane to było podjęciem pracy dodatkowej przez gospodynie i gospodarzy, jak też wcześniej ukierunkowaną już działalnością gospodarczą. Pozostała liczba gospodarstw podjęła działalność przedsiębiorczą w produkcji zwierzęcej. Liczba innowacji wahała się od 13,5 do 276 punktów. Wprowadzając średnią arytmetyczną dla innowacyjności podzielono gospodarstwa powyżej i poniżej tych wielkości. W ten sposób określono poziomy przedsiębiorczości. Pierwszy tzw. „zerowy” dla gospodarstw, które nie podjęły działalności. Drugi „niski” o liczbie innowacji poniżej średniej i trzeci „średni” powyżej średniej (tabela 2).

Tabela 2

Struktura procentowa gospodarstw
o różnych poziomach przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn
w produkcji zwierzęcej

Rejon	Płeć n - liczba gospodarstw	Poziomy przedsiębiorczości			% gospodarstw z działalnością przedsiębiorczą	% gospodarstw z działalnością przedsiębiorczą w rejonie
		zerowy	niski	średni		
Górski	K n=100	13,0	36,0	51,0	87,0	93,0
	M n=100	1,0	44,0	55,0	99,0	
Nizinny gleb słabych	K n=100	14,0	41,0	45,0	86,0	92,0
	M n=100	2,0	49,0	49,0	98,0	
Nizinny gleb dobrych	K n=100	15,0	38,0	47,0	85,0	91,5
	M n=100	2,0	41,0	57,0	98,0	
Razem	K n=300	14,0	38,3	47,7	86,0	92,2
	M n=300	1,7	44,7	53,7	98,4	
Ogółem	n=600	7,8	41,5	50,7	92,2	x

Gospodarstwa o niskim poziomie przedsiębiorczości w produkcji zwierzęcej (41,5%) charakteryzowały się wielokierunkową produkcją.

W średnim poziomie (50,7% gospodarstw) miał miejsce chów trzody chlewnej. Należy zauważyć następujące prawidłowości (wyniki tabela 2): w warunkach górskich (93% gospodarstw), a nizinnych o dobrych glebach (91,5%) gospodarstw zajmuje się produkcją zwierzęcą. Chociaż różnica we wskaźniku procentowym jest niewielka, to jednak w warunkach gorszych gleb ludność podejmuje w większym stopniu działalność w produkcji zwierzęcej. Środowiska przyrodnicze o lepszych glebach dają możliwość rozwijania produkcji ogrodniczo-warzywniczej. Zjawisko to potwierdzają dane zawarte w tabeli 3. W warunkach

nizinnych gleb dobrych występuje najniższy wskaźnik przyjętych innowacji w zakresie produkcji zwierzęcej (28,9%) kosztem działalności ogrodniczej. Pozostałe dwa rejony: górski (31,7%) i nizinny gleb słabych (39,4% przyjętych innowacji) utrzymują działalność w produkcji zwierzęcej głównie na poziomie „średnim”.

Tabela 3

Struktura procentowa innowacji w gospodarstwach o różnych poziomach przedsiębiorczości kobiet i mężczyzn w produkcji zwierzęcej

Rejon	Płeć	Poziomy przedsiębiorczości			Razem	Ogółem
		zerowy	niski	średni		
Górski	K	0,0	2,4	9,1	11,5	31,7
	M	0,0	7,2	13,0	20,2	
Nizinny gleb słabych	K	0,0	2,1	12,1	14,2	39,4
	M	0,0	7,5	17,7	25,2	
Nizinny gleb dobrych	K	0,0	3,1	6,3	9,4	28,9
	M	0,0	8,2	11,3	19,5	
Razem	K	0,0	7,6	27,5	35,1	100,0
	M	0,0	22,9	42,0	64,9	
Ogółem	x	0,0	30,5	69,5	100,0	x

Kobiety we wszystkich rejonach przyrodniczych wspierają działalność swoich mężów. One to wprowadziły 35,1% innowacji w produkcji zwierzęcej (tabela 1 i 3). Niższy wskaźnik innowacyjności kobiet, wynika z faktu, że poza działalnością gospodarczą zajmują się sprawami socjalno-bytowymi, wychowaniem dzieci i wieloma innymi zagadnieniami.

One chcą i muszą się włączać w rozliczne problemy gospodarstwa rolnego i domowego oraz środowiska społecznego wsi. Rozpatrując udział kobiet i mężczyzn w procesie przyjmowania innowacji zauważa się ich znaczącą rolę w pierwszych fazach, a malejącą w końcowych. Pozycja mężczyzny jest odwrotnością. W pierwszych fazach udział ich jest nieznaczny, a w końcowych znaczący^[10]. Mężczyźni czynią się odpowiedzialnymi za całokształt przedsięwzięć jako kierownicy gospodarstw.

Rolnicy mają świadomość, że do prowadzenia działalności przedsiębiorczej w produkcji zwierzęcej konieczne jest odświeżenie posiadanej wiedzy jak i zdobywanie nowych jej zakresów.

Wiedza decyduje o kwalifikacjach zawodowych, a jej uzupełnianie winno mieć charakter permanentny. Każda nowa sytuacja gospodarcza, a w tym: postęp w rolnictwie, uwarunkowania środowiskowe, wzrost świadomości, wyzwalają potrzebę rekonstrukcji, pogłębiania wiedzy celem racjonalnego jej wykorzystywania w działalności przedsiębiorczej. Uzupełnianie wiedzy wyznaczone jest

wieloma czynnikami. Od 1989 roku system gospodarki rynkowej sprawił, że nie producent decyduje o ilości i jakości produkcji, lecz nabywca. Zatem wszelkie decyzje o rozmiarze produkcji i dokształcaniu zawodowym rozpoczynają się od rozeznania charakteru i siły nabywczej konsumenta. Działalność rodzinnych gospodarstw rolnych prowadzona jest na rachunek i ryzyko własne, według praw gospodarki towarowo-pieniężnej. Od momentu zmiany warunków produkcji, rozpoczął się proces przystosowywania programów dokształceniowych do popytu nie tylko na wiedzę w ogóle, lecz wiedzę przystosowaną do potrzeb gospodarki rynkowej.

W doskonaleniu zawodowym i w pracy doradczej ważne jest by producenta wyposażać w takich zasób wiedzy, który by ułatwił mu realizację zasady racjonalnego gospodarowania.

Praktycznie nie ma rolników, którzy nie interesowaliby się wiedzą adekwatną do aktualnych wymogów rynku. Do zakresów wiedzy rolniczej stanowiących zainteresowanie rolników należą:

- produkcja roślinna, problemy związane z nawożeniem mineralnym i organicznym, użytkowaniem łąk i pastwisk, ochroną roślin, przygotowaniem i doprawianiem gleby, mechanizacją zabiegów pielęgnacyjnych, techniką siewu i sadzenia, zbiorem i przechowywaniem płodów rolnych, doбором odmian, doбором i konserwacją oraz obsługą maszyn rolniczych.
- produkcja zwierzęca, która obejmuje problemy żywienia zwierząt gospodarskich, warunków zoohigienicznych i profilaktyki, gromadzenia i konserwacji pasz, doboru sztuk do chowu i hodowli, przechowalnictwa produktów produkcji zwierzęcej, mechanizacji i modernizacji produkcji zwierzęcej.
- gospodarstwo domowe, a w nim zagadnienia dotyczące urządzania pomieszczeń domowych, organizacji prac domowych, ogródków przydomowych, urządzania obejścia gospodarskiego, opieki zdrowotnej, żywienia rodziny, organizacji wypoczynku, wychowania dzieci.
- ekonomika i organizacja rolnictwa, gdzie ważne jest sporządzanie kalkulacji, prowadzenie rachunkowości, ustalanie kierunków produkcji, organizacja pracy w gospodarstwie.
- organizacja rynku rolnego, która dotyczy zagadnień przygotowania produktów i wejścia na rynek, otoczenia rynku, kredytów, ubezpieczeń.
- prawo rolne, które obejmuje posługiwanie się prawem rolnym i jego interpretacją.

W trakcie postępowania badawczego w powyższych zakresach wiedzy poszczególnym zagadnieniom nadano jeden punkt. Zadaniem osoby badanej było wskazanie tych dziedzin, w których występują luki w systemie wiedzy oraz form ich uzupełnienia. Kobiety z rejonu górskiego zgromadziły 992 punkty. Jest to najmniejsza punktacja w badanych rejonach. Liczbę tę przyjęto za 100%, ustalając strukturę procentową zakresów wiedzy wymagającej uzupełnienia przez ko-

biety i mężczyzn w poszczególnych rejonach przyrodniczych. Na ogólną liczbę 8276 punktów 41,5% należy do kobiet. Szczegółowe dane zawiera tabela 4.

Z zestawienia wynika, że:

a) największe zainteresowania rolników dotyczą zagadnień:

- w produkcji rolniczej głównie nowych odmian i środków ochrony roślin;
- w gospodarstwie domowym (szczególnie dla kobiet, średnio - 50,6% badanych) dominują: urządzenie i funkcjonowanie gospodarstwa;
- w produkcji zwierzęcej: żywienie zwierząt gospodarskich, dobór sztuk do chowu i hodowli.

Poprzez tę problematykę należy widzieć dążność rolników do poprawiania efektywności gospodarowania. Większe zainteresowanie kobiet sprawami gospodarstwa domowego w zestawieniu z mężczyznami wynika z chęci poprawienia sobie warunków pracy i życia.

b) zaangażowanie mężczyzn w zdobywaniu wiedzy (głównie w odniesieniu do gospodarstwa rolnego) jest o 40,7% większe niż u kobiet. Wynika to z ich roli kierownika rodziny i gospodarstwa.

c) uzupełnianie wiedzy pozornie wydać by się mogło uzależnione jest od warunków przyrodniczych. Wśród kobiet w kolejnych rejonach wynosi: 100%, 122,2%, 124,4%. Podobny wzrost występuje u mężczyzn. Polepszające się warunki przyrodnicze ułatwiają prowadzenie działalności rolniczej dostosowując ją do rynku. Fakt ten potwierdził w dalszej części badań dochód rolniczy.

Ludzie różnią się sposobami poznawania rzeczywistości. Jedni poznają ją przez dźwięk, inni przez słuch, jeszcze inni przez działanie. Niektórzy potrzebują łącznego oddziaływania bodźców. Dobór sposobów i środków dla osiągnięcia zamierzonego celu określa metodę. Pojęciem nadrzędnym jest forma. W tabeli 5 ukazano formy i metody zdobywania wiedzy rolniczej.

Aniektowani rolnicy wybrali w kolejności:

- czasopisma rolnicze, niosące najnowszą wiedzę do której można wrócić jeszcze raz w odstępach czasowych,
- szkolenia rolnicze, w czasie których prezentowana jest wiedza sprawdzona w miejscu gospodarowania,
- audycje telewizyjne, gdzie słowo połączone z obrazem oddziałuje na odbiorcę. Ponadto dostrzega się ruch, a zbliżona kamera do obiektu obserwowanego pokazuje jego szczegóły,
- działalność praktyczną służb doradczych, w kontaktach indywidualnych, grupowych i masowych z rolnikami, podczas których przekazywane są informacje o rynku, wciela się określone nowości do konkretnych warunków środowiska, pomaga się w rozwiązywaniu spraw organizacyjnych,

Tabela 4

Zakresy wiedzy rolniczej (% wypowiedzi)

Lp.	Zakresy wiedzy	Środowisko przyrodnicze								Ogółem	
		górskie		nizinne		nizinne					
		o glebach słabych		o glebach dobrych							
		kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna
I	Produkcja roślinna	14,0	67,2	22,1	72,6	20,4	85,5	16,3	65,3		
II	Produkcja zwierzęca	15,3	32,6	16,9	39,6	20,5	43,8	15,2	33,5		
III	Gospodarstwo domowe	53,7	8,8	62,6	13,3	59,1	10,7	50,6	10,3		
IV	Ekonomika i org. rolnictwa	6,1	12,8	9,3	14,3	11,9	17,0	7,9	12,7		
V	Organizacja rynku rolnego	7,8	14,7	7,7	15,1	8,9	16,9	7,0	13,5		
VI	Prawo rolne	3,1	5,2	3,6	6,6	3,6	6,9	3,0	5,4		
Kobiety w rejonie górskim = 100%		100,0	142,3	122,2	164,5	124,4	173,8	100,0	140,7		
Kobiety w każdym rejonie = 100%		100,0	142,9	100,0	134,7	100,0	145,4	x	x		

Tabela 5

Formy i metody zdobywania wiedzy rolniczej (% wypowiedzi)

Lp.	Formy i metody	Środowisko przyrodnicze								Ogółem	
		górskie		nizinne o glebach słabych		nizinne o glebach dobrych		kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna
		kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna	kobieta	mężczyzna				
1	Demonstracje	8,0	10,4	5,0	10,2	7,9	15,7	6,9	12,3	6,9	12,3
2	Szkolenia	12,8	19,3	12,1	19,6	16,9	23,7	14,0	21,0	14,0	21,0
3	Kursy	4,5	2,4	4,0	4,1	5,7	7,5	4,8	4,8	4,8	4,8
4	Wycieczki	3,9	4,2	5,6	7,0	6,0	6,9	5,3	6,2	5,3	6,2
5	Wystawy	2,5	5,2	4,0	5,9	2,8	6,6	3,1	5,9	3,1	5,9
6	Biuletyny	6,0	13,1	3,8	4,3	4,6	5,7	4,9	7,4	4,9	7,4
7	Ulotki	4,4	11,5	6,2	10,1	4,8	8,7	5,2	10,0	5,2	10,0
8	Czasopisma	21,9	24,4	18,7	19,8	18,4	19,3	19,5	20,9	19,5	20,9
9	Książki	6,5	7,9	8,0	9,9	9,5	10,5	8,1	9,5	8,1	9,5
10	Telewizja	14,0	16,1	18,8	24,0	13,6	17,3	15,6	19,3	15,6	19,3
11	Radio	5,5	5,2	5,6	5,3	2,0	2,6	4,3	4,3	4,3	4,3
12	Służba rolna	10,0	22,6	8,2	14,4	7,9	20,9	8,6	19,1	8,6	19,1
Kobiety w każdym rejonie = 100%		100,0	142,3	100,0	134,6	100,0	145,4	100,0	140,7	100,0	140,7

- demonstracje rolnicze umożliwiające zastosowanie wiedzy rolniczej w konkretnych warunkach środowiskowych,
- ulotki rolnicze, zawierające syntezę wiedzy, konkretne wskazówki do których można sięgnąć w praktycznym działaniu.

Dobór form i metod w uzupełnianiu wiedzy jest sprawą indywidualną, stąd nie stwierdzono żadnej zależności od rejonu przyrodniczego. Różnica wynosiła średnio 40,7% na korzyść mężczyzn, którzy zadeklarowali większy udział w doborze.

Zdobywanie potrzebnej wiedzy zależało będzie od przestrzegania zasad skutecznego oddziaływania w systemie doradczym oraz od czynników wyznaczających pracę doradcą. Wraz z wejściem gospodarki rynkowej następuje przeorientowanie się producentów co do charakteru i rozmiaru produkcji rolnej. Fakt ten wyzwała potrzebę uzupełnienia wiedzy o rynku by racjonalnie wytwarzać wartości użytkowe. Potrzeby te wykazują zarówno gospodynie wiejskie jak i ich partnerzy życia.

4. Podsumowanie i wnioski

Makroregion południowo-zachodni, na tle przyrodniczych warunków Polski, posiada dogodne możliwości działalności rolniczej. Przeważa w nim produkcja roślinna nad zwierzęcą. Ta druga szczególnie wyzwała działalność przedsiębiorczą pozwalającą powiększać i przetwarzać produkty produkcji roślinnej. Staje się to nakazem zachodzących przeobrażeń w życiu społeczno-gospodarczym, które sprawiają wzrost aktywności kobiet wiejskich. One to dzięki swojej zręczności, nabytym umiejętnościom włączają się w działalność przedsiębiorczą dokonując modernizacji swoich gospodarstw.

Przy podejmowaniu działalności przedsiębiorczej zachodzi potrzeba odświeżenia i pogłębienia wiedzy rolniczej przez kobiety i mężczyzn, w sprawnie funkcjonującym systemie pozaszkolnej oświaty rolniczej.

Przedstawiony materiał pozwala wysunąć następujące wnioski:

1. Na ogólną liczbę punktów wprowadzonych innowacji w produkcji zwierzęcej 35,1% jest dziełem kobiet, w 86,0% analizowanych gospodarstw. Pozostałą liczbę punktów innowacji (64,9%) wprowadzili mężczyźni, w 98,4% gospodarstw.
2. Wyznaczając poziomy przedsiębiorczości produkcji zwierzęcej stwierdzono, że w 7,8% gospodarstw jej nie podjęło, natomiast w 41,5% przedsiębiorczość na poziomie niskim i w 50,7% na średnim.
3. Potrzeby uzupełniania wiedzy rolniczej mają charakter permanentny. Popyt na nią wyzwała działalność przedsiębiorcza. Mężczyźni wykazują chęć zdobywania wiedzy w 40% częściej w zestawieniu z kobietami, ponieważ czynią się głównie odpowiedzialni za produkcję rolną.

LITERATURA

- [1] Adamowski Z.: Podstawy ekonomiki i organizacji przedsiębiorstw rolnych. PWRiL, Warszawa 1983.
- [2] Baruk J.: Innowacyjność przedsiębiorstw w warunkach transformacji systemowej. Wiadomości statystyczne 1994, nr 2, s.11.
- [3] Drucker P.F.: Innowacja i przedsiębiorczość. Praktyka i zasady. PWE, Warszawa 1992.
- [4] Jerzak M.: Jak zmierzyć społeczny poziom kwalifikacji w rolnictwie. Służba rolna, 10, 1984, s. 13.
- [5] Kopeć B.: Ekonomika i organizacja gospodarstw rolnych w zarysie. PWRiL, Warszawa 1972.
- [6] Kopeć B.: Metodyka badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. Skrypt AR, Wrocław 1983.
- [7] Kramer T.: Marketing. „Książnica”, 1992.
- [8] Makarczyk W.: Przyswajanie innowacji. Ossolineum, Wrocław 1971.
- [9] Rogers E. M.: Diffusion of Innovations. New York 1967.
- [10] Ryznar J.: Z badań nad rolą kobiety w rodzinnym gospodarstwie rolnym i domowym. Mat. konf. pt.: „Problemy aktywizacji społeczno-gospodarczej kobiet wiejskich”. Wrocław 1996.
- [11] Ryznar J., Krzemiński J.: Wykorzystanie punktowego obliczania innowacji rolniczych w rachunku korelacji. Zeszyty Naukowe AR Wrocław, Rolnictwo LXI, 1994, s. 99-104.
- [12] Tryfan B.: Rola wiejskiego gospodarstwa domowego we współczesnym świecie. [w:] Wiejskie gospodarstwo domowe a rozwój społeczny. Pod red. U.Świątlikowskiej. SGGW-AR, Warszawa 1981.
- [13] Wawrzyniak B.: Doradztwo rolnicze cz. II. Metody pracy doradczej w rolnictwie. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 1993.
- [14] Wawrzyniak B.: Kobieta wiejska. LSW, Warszawa 1980.

ALEKSANDRA SWULIŃSKA - KATULSKA
KATARZYNA KUCZYŃSKA
*Akademia Rolnicza
w Poznaniu*

KOBIETY - MĘŻCZYŹNI - PIENIĄDZE W PARTNERSKICH STOSUNKACH RODZINNYCH

Taki intrygujący tytuł nosił wykład pani prof. dr Hiltraud Schmidt -Waldherr wygłoszony 16 maja 1997 roku, w Akademii Rolniczej w Poznaniu. Wykład otwarty - zgromadził liczną widownię - z przewagą doradców rolniczych, ale także socjologów, technologów żywności oraz dziennikarzy.

Prelegentka, profesor uniwersytetów w Fuldzie i Halle, socjolog i technolog żywności, wieloletnia znawczyni problematyki kobiecej, z właściwą sobie oryginalnością, żywo i komunikatywnie wprowadziła zebranych w krąg zagadnień związanych z rolą pieniądza w stosunkach rodzinnych. Oryginalność metody wykładowej polegała na obrazowym zaprezentowaniu omawianych problemów (wykresy, diagramy, zestawienia procentowe itp.) oraz bezpośrednim komentarzu. To połączenie przekazu werbalnego z wizualnym, bezpośredni komentarz, w czasie symultanicznego tłumaczenia (niejednokrotnie wręcz z pominięciem wersji niemieckiej) - złożyły się na jedyną w swoim rodzaju atmosferę wykładu. Liczne pytania, wątpliwości, głosy polemiczne, które pojawiły się po jego zakończeniu świadczyły o spontanicznym odbiorze i wadze poruszanych kwestii.

Wprowadzeniu do omawianej problematyki posłużyło zaprezentowanie rysunku nr 1.

Punkt dojścia do rozwiązań problemów rodzinnych ściśle łączy się z punktem wyjścia. Innymi słowy - problemy, z jakimi spotykają się (docelowo) doradcy, mają swe źródło w najgłębszych (ukrytych) przyczynach wewnątrzpartnerskich stosunków. Nić Ariadny także tutaj istnieje po to, by wrócić, wyjść z labiryntu problemów.

Sednem labiryntu większości stosunków partnerskich jest nieszczęśliwe trio - pieniądze-przemoc-miłość. Składniki tego trójkąta są od siebie ściśle zależne, a z drugiej strony, z natury rzeczy, rodzą wzajemne konflikty. Czy nowa samo-

dzielność kobiet upośledza albo wzbogaca ich relacje z mężczyznami ? - to pytanie otwarte. Pieniądz rządzi światem i relacjami międzyludzkimi.

Tok postępowania przedstawiony na rysunku 1 jest często stosowany w doradztwie niemieckim wtedy gdy rodzina stara się rozwiązać swoje problemy finansowe poprzez uzyskanie kredytu. Ten system postępowania w rozwiązywaniu kwestii finansowych w rodzinie sprawdził się na tyle w Niemczech, że został już wprowadzony we Francji i w Hiszpanii.

W Niemczech 4693 mężczyzn i kobiet między 16 a 55 rokiem życia przyznaje się do następującego stanu swoich związków:

- 66 % wszystkich par kłóci się z powodu pieniędzy; finanse to problem numer 1, przed zazdrością, dziećmi czy niezadowoleniem seksualnym;
- 38 % z tego powodu znajduje się w stanie permanentnego kryzysu;
- 65 % mężczyzn denerwuje się z powodu bezsensownych wydatków swoich żon (partnerek); na rozrzutność mężczyzn skarży się 46 % kobiet;
- 35 % kobiet doskwiera skąpstwo partnera (odpowiednio 12 % mężczyzn oskarża o tę samą wadę partnerki);
- 46 % par wybiera kompromisowe wyjścia z sytuacji;
- 57 % mężczyzn decyduje o dużych wydatkach z budżetu domowego, a 69 % kobiet o drobnych.

Tak wielka konfliktogenność pieniędzy w stosunkach partnerskich ma swoje dalsze ciągi. Wyzwała napięcia. Jeśli z jednej strony podział pieniędzy jest przyczyną największego gniewu i wprowadza największe zamieszanie w partnerstwie, a z drugiej aż 27,2 % kobiet i 23,1 % mężczyzn nie wie (z dokładnością do 100 marek) ile zarabiają ich partnerzy, to wnioski nasuwają się same. Zestawienie powyższych faktów dobitnie mówi, skąd biorą się konflikty.

Kumulacja konfliktów prowadzi do stadium ich nierozwiązywalności, niszczy wzajemną wolę kompromisowych rozwiązań. Kto jest pokrzywdzony, gdy dochodzi do rozwodu?

Po pierwsze dzieci. W Niemczech jedynie co trzeci ojciec zobowiązany do świadczeń alimentacyjnych wobec potomstwa płaci regularnie i pełną wysokość przewidzianej kwoty. 1/3 dopełnia swego obowiązku nieregularnie lub płaci zbyt mało. 1/3 zaś w ogóle nie świadczy finansowo wobec swoich dzieci.

Nasuwa się pytanie: czy - gdy mowa o pieniądzu kończy się miłość? Co jest tym dziwniejsze, iż majątek ogółu Niemców szacuje się na prawie 4 biliony marek (bez przedmiotów wartościowych i nieruchomości), a tendencja ta jest rosnąca.

Coraz bogatsi, coraz częściej samotni. Ten paradoks dotyka także - po drugie - kobiet. Badania wskazują, iż 2/3 par rozwodzi (lub rozstaje) się w kłótni (a od 1970 do 1993 roku ilość rozwodów wzrosła z 103927 do 156425). W takiej sytuacji każdy z dotychczasowych partnerów sam - od nowa - organizuje swoje

życie, co w związku z dyskryminacją kobiet na rynku pracy lub częstym (przed rozwodem) brakiem ich kwalifikacji zawodowych (gospodynie domowe) sprawia, iż ich sytuacja życiowa staje się z dnia na dzień katastrofalna.

Najnowsze badania świadczą o tym, że dysproporcja dochodów małżeńskich, upośledzenie ponad połowy żon (ich zależność finansowa bądź częściowa zależność od współmałżonków) stanowią potencjalny obszar konfliktogenny. Tylko co czwarty związek tworzy klasyczny duet zarabiających tyle samo i na równych prawach utrzymujących swą rodzinę. Ilustruje tę sytuację rysunek nr 2.

Wreszcie - po trzecie - na wzajemnej dysproporcji, chaosie, nieuregulowaniu kwestii finansowych w stosunkach partnerskich, traci w sytuacji rozwodowej oraz alimentacyjnej państwo. Rozwody i ich konsekwencje w 1993 roku obciążyły budżety domowe sumą 20 miliardów marek, budżet państwa w sprawach alimentacyjnych i rozwodowych pozbył się 297 milionów marek.

Tak prezentuje się sfera faktów. Jak reaguje na nią nowoczesna nauka o społeczeństwie i gospodarstwie domowym?

Prof. dr Hiltraud Schmidt-Waldherr uważa, iż trzonem działań doradczych powinna być prewencja. Zapobiegać i oddziaływać całościowo - to podstawowe zadania tych, którzy mają pomóc parom w rozwiązywaniu konfliktu. Owo dławienie konfliktu w zarodku zaczyna się od systemu kształcenia. Szkoły powinny przygotowywać zarówno chłopców jak i dziewczęta do wymienności ról w gospodarstwie domowym; każdy dorastający człowiek powinien być świadomy, że jest samodzielną, autonomiczną, wyemancypowaną jednostką, której dorosłe życie wyznaczają dwa obszary: prywatny (gospodarstwo domowe) oraz publiczny (praca zawodowa). Emancypacja partnerstwa zakłada także model wspólnego uzyskiwania środków finansowych potrzebnych do prowadzenia gospodarstwa domowego (w opozycji do patriarchalnego modelu „żywiciela” rodziny) oraz wymienności ról w opiece nad dziećmi (raczej zmniejszenie czasu pracy obydwójga rodziców niż rezygnacja jednej ze stron z pracy zawodowej).

Szczegółowa regulacja finansów domowych może polegać na prowadzeniu domowej książki budżetowej lub nastawieniu wydatków na konkretny cel, z uwzględnieniem potrzeb wszystkich domowników. Ta druga metoda wymaga wspólnego planowania wydatków, a więc szczerych i otwartych rozmów na ten temat, a w sytuacjach konfliktowych, nastawienia na kompromis (rzeczywistość wygląda inaczej, patrz rysunek nr 3, ale już rodziny o dwóch zarabiających nie stanowią skrajnej mniejszości, zatem rzeczywistość może ewaluować w stronę modelu).

Podsumujmy. Kształcenie przygotowujące do podwójnej autonomii życiowej, wymienność ról w gospodarstwie domowym oraz wspólne planowanie wydatków (bez użycia argumentu przemocy finansowej - więcej zarabiam więc mam większe prawo decydowania o celu wydatków), takie są - według prof. dr

Hiltraud Schmidt-Waldherr - podstawy związku partnerskiego, który nie rozpadnie się z powodu sytuacji konfliktowej.

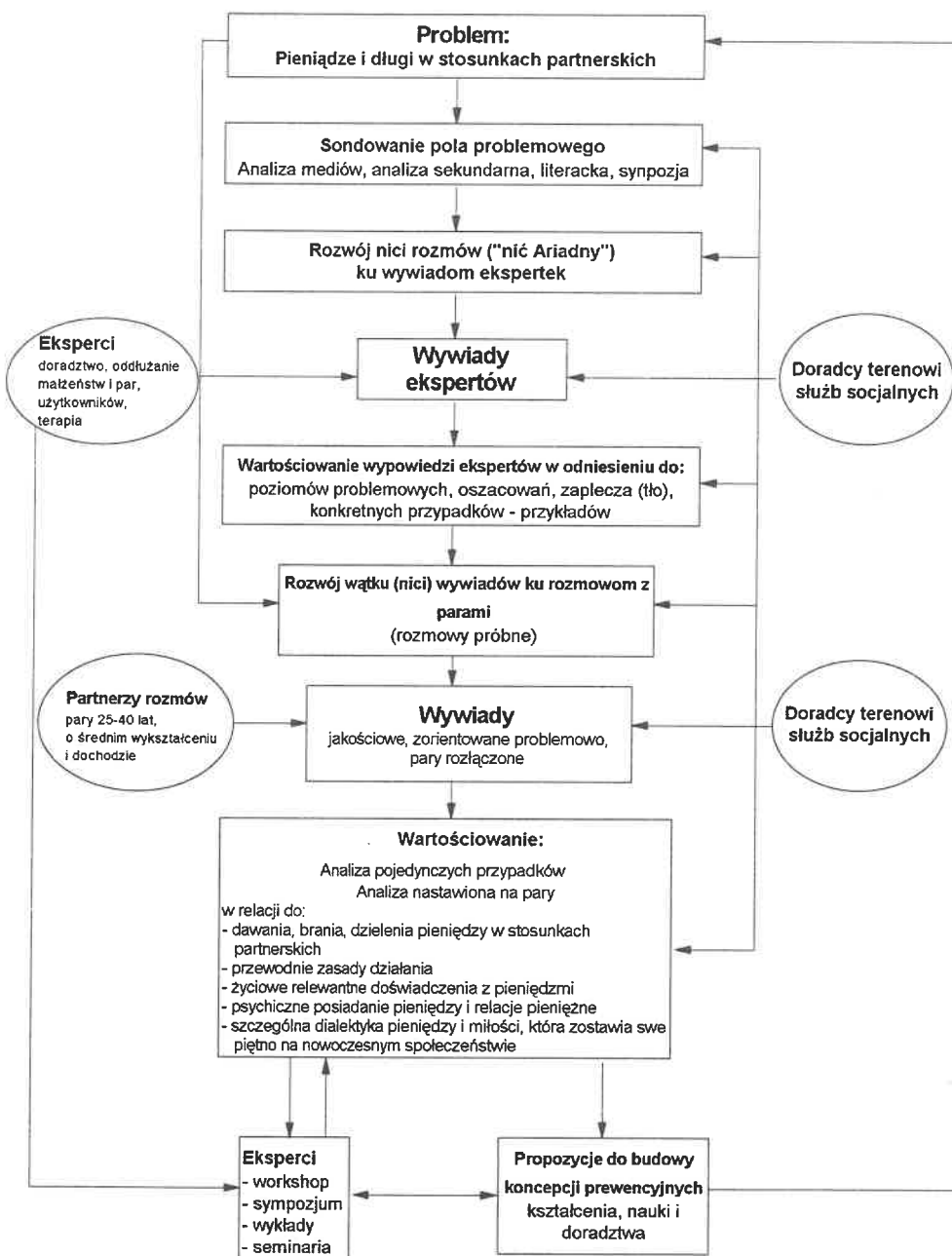
Dopiero te podstawy, taka wcielona w życie prewencja, może być fundamentem rozsądnego systemu pożyczek i kredytów, czy doraźnej pomocy psychologicznej. W przeciwnym przypadku państwo, udzielając pomocy finansowej, zasila patologię rodzinną, likwiduje jedynie bezpośrednie skutki konfliktów, a nie przyczyny u źródła.

Rodzi się pytanie - jak wyżej wymienione problemy, postawione pytania i szeregowane postulaty odnieść do rzeczywistości polskiej?

Jeszcze niedawno wydawałoby nam się, iż relacjonujemy abstrakcyjne dla nas problemy bogatego zachodu. Już dzisiaj wiemy, że to nieprawda.

Zmiana obyczajowości (małżeństwo poprzedzone partnerstwem), bezrobocie i dyskryminacja kobiet na rynku pracy, mężczyźni prowadzący gospodarstwo domowe, kredyty i problem zadłużeń, rola kształcenia w przygotowaniu do dorosłego życia - to wszystko staje się naszym także udziałem. Wydaje się, że doświadczenia naszych zachodnich sąsiadów mogą nam bardzo pomóc w zmianie profilu doradczego, propagowaniu nowego modelu rodziny („podwójna odpowiedzialność”) oraz docenieniu roli prewencji w pomocy społecznej.

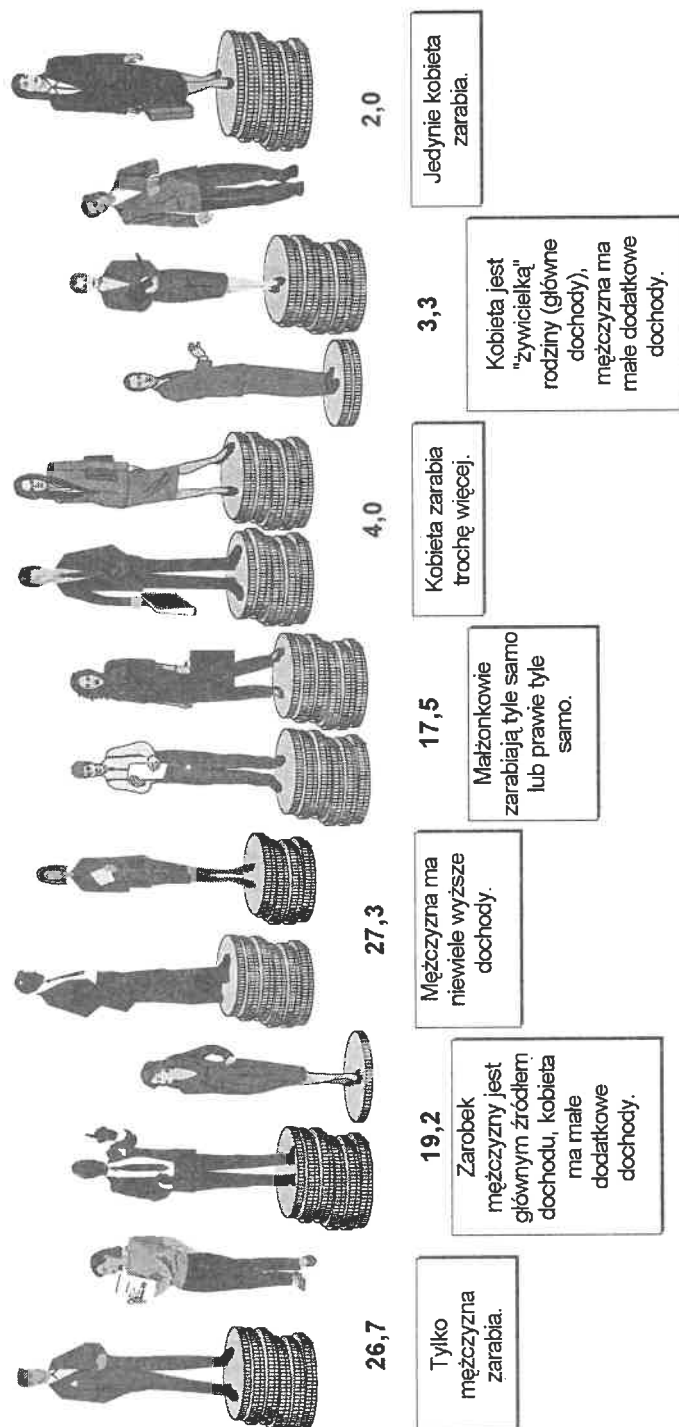
Rysunek nr 1

PRZEGLĄD POZIOMÓW BADAWCZYCH STUDIUM

Źródło materiały z seminarium prof. dr H. Schmidt Waldherr.

Rysunek nr 2

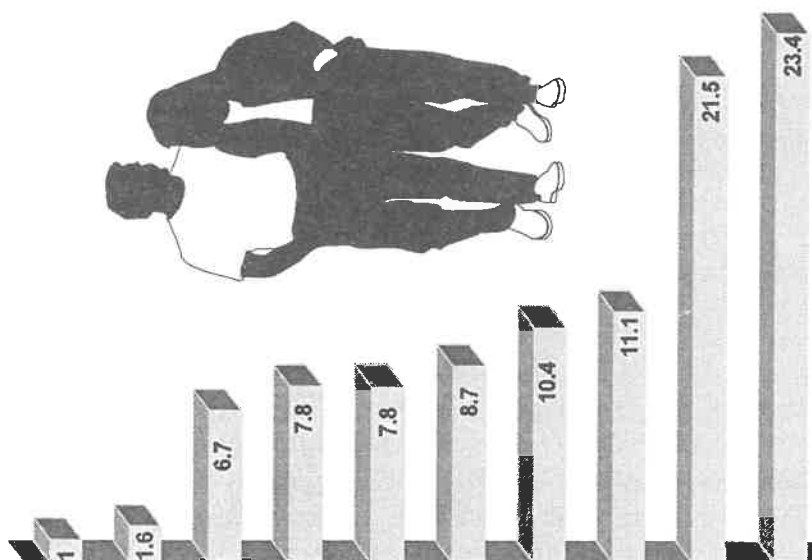
FINANSE W MAŁŻEŃSTWIE: PODZIAŁ DOCHODÓW

Dane w procentach

Źródło: jak rysunek nr 1.

Rysunek nr 3

JAK REGULUJE SIĘ WYDATKI W MAŁŻEŃSTWIE

Mężczyzna nie ma własnego dochodu i otrzymuje kieszonkowe (na dom) od kobiety.

Mąż nie ma własnego dochodu, ale nieograniczony dostęp do pieniędzy żony.

Dwa zarobki.
Prowadzona jest książka budżetowa.

Kobieta nie ma własnych pieniędzy, dostaje je od męża.

Dwa zarobki. Przestrzega się, aby więcej zarabiający, więcej płacił, ale nie jest to bezzwrotny system.

Dwa zarobki.
Istnieje ścisły system, kto za co płaci.

Dwa zarobki. Obydwójce przekazują pieniądze na wspólne konto wydatków domowych.

Dwa zarobki.
Każdy opłaca wszystko po połowie.

Żona nie ma własnego dochodu, ale nieograniczony dostęp do pieniędzy męża.

Dwa zarobki. Każdy płaci, co akurat wypadnie, nie zwracając uwagi, kto ile płaci.

Dane w procentach

Źródło jak rysunek nr 1.

ANTONI KOŻUCH

*Wyższa Szkoła Rolniczo-Pedagogiczna
w Siedlcach*

ANALIZA FINANSOWA GOSPODARSTWA RODZINNEGO

Dostosowywanie się gospodarstw rodzinnych do rynku uwarunkowane jest m.in. poznaniem zasad ich działania w otoczeniu ekonomicznym. W zakresie aktualnych zagadnień funkcjonowania gospodarstw i ich przeobrażeń strukturalnych szczególnie ważnymi są analiza ekonomiczno-finansowa i gospodarowanie kapitałem jako podstawowe elementy służące rozwiązywaniu najważniejszych problemów gospodarowania⁽¹⁾.

Dla wielu rolników istotny problem stanowi znalezienie odpowiedzi na pytanie, jak prowadzić gospodarstwo by umocnić jego kondycję ekonomiczną i miejsce na rynku. W praktyce chodzi tu o wykorzystanie wszystkich możliwych narzędzi wspomagających zarządzanie gospodarstwem rolnym.

Zarządzanie gospodarstwem rolniczym, podobnie jak każdym innym podmiotem gospodarczym, wymaga ciągłego dopływu informacji niezbędnych w procesie decyzyjnym. Wśród podstawowych źródeł informacji, niezbędnych dla prawidłowego wykonywania funkcji kierowania i zarządzania, wyjątkowe miejsce zajmują rachunkowość i analiza finansowa.

Do chwili obecnej gospodarstwa rodzinne nie były formalnie zobligowane do prowadzenia jakiegokolwiek ewidencji opisującej gospodarstwo. W tych warunkach prowadzenie jej przez rolników wynika głównie z przydatności w zarządzaniu gospodarstwem, a także możliwości uzyskania porad ekonomiczno-organizacyjnych od doradców ośrodka doradztwa rolniczego. Od 1997 roku wymóg prowadzenia rachunkowości ma zastosowanie w odniesieniu do kredytobiorców zaciągających kredyty subwencjonowane przez ARiMR.

(1) Por. Kożuch A.: Rachunkowość jako instrument zarządzania gospodarstwem rodzinnym [w:] „Ekonomika i polityka rolna w procesie transformowania gospodarki.” Red. B.Kożuch. Filia UW Białystok, 1996, s. 193.

1. Analiza finansowa - cele, zasady, wskaźniki

Dla przeprowadzenia poprawnej analizy finansowej niezbędne jest prowadzenie w gospodarstwie odpowiednich zapisów księgowych oraz tworzenie na ich podstawie następujących podstawowych dokumentów wynikowych: bilans majątkowy (na początek i koniec roku), kwartalne sprawozdanie o przepływie pieniędzy, rachunek wyników (na koniec roku kalendarzowego) i rachunek kapitału.

Podstawą analizy ekonomicznej jest *bilans* zawierający informacje o stanie majątku i sytuacji finansowej gospodarstwa na określony dzień. Pozwala na dokonanie zamknięcia rocznego oraz ustalenie podstawowych mierników i wskaźników do analizy finansowej⁽²⁾.

Najważniejszą zasadą pozwalającą na przedstawienie w bilansie prawdziwego obrazu sytuacji majątkowej gospodarstwa jest zasada jasności bilansowej polegająca na odpowiednim merytorycznym podziale poszczególnych elementów bilansu tak, by dawał on możliwość oceny sytuacji majątkowej i dochodowej gospodarstwa. Daleko posunięty jest, stosowany także w rolnictwie, podział środków trwałych i obrotowych. Specyficznym problemem dla gospodarstw rolnych jest zaliczanie części inwentarza żywego do majątku trwałego (stado podstawowe), a w części do majątku obrotowego. Wyodrębnienie tych grup wydaje się uzasadnione z punktu widzenia roli inwentarza żywego w gospodarstwach rolnych. Kolejnym specyficznym zagadnieniem jest podział majątku ogółem na majątek gospodarstwa i majątek osobisty.

Jednym z podstawowych zagadnień warunkujących prawidłowe funkcjonowanie każdego podmiotu gospodarczego, w tym gospodarstwa rolniczego, jest zachowanie zdolności płatniczej, którą określa możliwość pokrywania przez gospodarstwo wszystkich zobowiązań. W praktyce określenie zdolności płatniczej polega na porównaniu posiadanych środków płatniczych z aktualnymi zobowiązaniami. W analizie zdolności płatniczej bierze się pod uwagę terminy płatności zobowiązań oraz możliwości zamiany na gotówkę (upłynnienia) posiadanych składników majątkowych. Zdolność płatnicza może dotyczyć okresów krótkich (płynność finansowa, lub zdolność bieżąca), jak i długich (wyłączalność).

Zdolność płatnicza może być określana przez porównanie odpowiednich grup aktywów i pasywów (majątek obrotowy i zobowiązania krótkoterminowe) na początek i koniec roku - zdolność płatnicza strukturalna. Z punktu widzenia bieżącej działalności gospodarczej większe znaczenie ma dynamiczna zdolność płatnicza określająca zmiany salda środków pieniężnych pod wpływem prowadzonej działalności. Wiadomo bowiem, że w rolnictwie z tytułu sezonowości

(2) Olchowicz I.: Podstawy rachunkowości. Cz. I. Difin Warszawa, 1995, s. 31.

produkcji i sprzedaży może występować okresowo niedobór środków pieniężnych, kiedy wpłaty pieniężne nie pokrywają się z ponoszonymi wydatkami.

Jak z powyższego wynika, potrzeba oceny zdolności płatniczej wymaga odpowiedniego prowadzenia ewidencji księgowej tak, by można było zarówno określać ją na bieżąco, jak i śledzić występujące w tym zakresie tendencje. Najważniejszym dokumentem informującym o płynności finansowej gospodarstwa jest *sprawozdanie z przepływu środków pieniężnych* zawierające dwie podstawowe kategorie informacji:

1. Źródła wpływu środków pieniężnych,
2. Kierunki wykorzystania tych środków.

Sprawozdanie to stanowi zatem podstawę oceny zdolności gospodarstwa do pozyskiwania środków pieniężnych i rozłożenia ich w czasie (sprzedaż produktów i usług, realizacja należności, sprzedaż majątku trwałego, zaciągnięcie kredytów itp.) oraz potrzeb płatniczych gospodarstwa (zakup obrotowych środków produkcji, zakup środków trwałych, spłata kredytów i pożyczek itp.).

Rachunek wyników, zwany także rachunkiem zysków i strat, jest jednym z podstawowych sprawozdań niezbędnych przy analizie finansowej gospodarstwa za pewien okres (rok obrachunkowy). Bilans wykazuje stan majątku na dany moment, jest - jak to się określa - fotografią stanu, natomiast rachunek wyników odzwierciedla działalność gospodarstwa za dany okres. Służy on do ustalenia skumulowanej wartości produkcji, poniesionych kosztów oraz wyniku finansowego w danym okresie, co zasadniczo różni go od bilansu majątkowego⁽³⁾. Charakteryzuje on rzeczywiste rezultaty rocznej działalności gospodarstwa rolniczego w kategoriach dochodów, kosztów i wyników za dany okres. Znaczenie rachunku zysków i strat w analizie finansowej gospodarstwa wynika z faktu, że pozwala on na:

- analizę gospodarstwa za dany rok obrachunkowy;
- analizę dynamiczną gospodarstwa w określonym przedziale czasowym;
- porównanie działalności gospodarstwa z innymi (analiza porównawcza);
- przewidywanie sytuacji finansowej gospodarstwa na przyszłość.

Podstawą analizy ekonomicznej gospodarstwa jest również *rachunek kapitału własnego*. Wielkość i struktura kapitału ma istotne znaczenie dla istnienia i funkcjonowania gospodarstwa, a w konsekwencji dla jego kondycji finansowej. W tym zakresie spotyka się pogląd, że kapitał jest pojęciem pierwotnym w stosunku do majątku gospodarstwa, gdyż stworzenie majątku gospodarstwa bez

(3) Zob. Mańko S.: *Analiza finansowa gospodarstwa rolniczego*. FAPA-ARMA, Warszawa, 1995, s. 13.

kapitału jest niemożliwe. Wielkość zmian kapitału własnego jest informacją bardzo ważną. Zmiana kapitału winna mieć charakter pozytywny, aby zapewnić odpowiednią pozycję gospodarstwa rolniczego (jego wzrost). Jak wiadomo gospodarstwo rolne winno zapewnić rolnikowi i jego rodzinie odpowiedni poziom egzystencji, stąd istnieją wymagania natury prywatnej zaspokajane przez prywatne pobrania z gospodarstwa. Z drugiej zaś strony gospodarstwo musi zagwarantować środki na jego funkcjonowanie i rozwój, a przez to zapewnić środki do życia rolnika-przedsiębiorcy i jego rodziny. Te prywatne operacje mogą wpływać na zdolność do funkcjonowania gospodarstwa długotrwale i istotnie, jak uzyskiwane wyniki produkcyjne. Zdarza się bowiem, że wiele gospodarstw podupada ekonomicznie z tytułu zbyt wygórowanych prywatnych roszczeń rolnika i jego rodziny, gdyż odpływ środków z tego tytułu w dłuższym okresie nie jest równoważony odpowiednio wysokim poziomem wypracowanego dochodu rolniczego.

Etapem finalnym w rachunkowości, kończącym dany rok obrachunkowy, jest pogłębiona analiza sytuacji majątkowej, finansowej oraz ocena wyniku finansowego (w przypadku gospodarstwa rodzinnego - dochodu rolniczego i osobistego) i rentowności gospodarstwa za dany okres.

Sprawozdania finansowe informują o przeszłych operacjach gospodarczych i ich skutkach w sferze majątkowej, finansowej i rentowności. Pozwalają one także na ocenę przyszłości gospodarstwa, określenie spodziewanych korzyści z tytułu posiadania określonej wielkości i struktury majątku. Informuje także o wielkości zobowiązań gospodarstwa, które w momencie ich spłaty spowodują zmniejszenie zasobów, a tym samym zmniejszenie korzyści ekonomicznych z tytułu ich posiadania. Należy podkreślić, że stan kapitałów własnych łącznie z rezerwami określa stopień zabezpieczenia gospodarstwa przed ewentualnymi przyszłymi stratami i ryzykiem gospodarczym.

Do podstawowych metod analizy majątkowej i finansowej gospodarstwa dokonywanej na podstawie sprawozdań finansowych zalicza się:

- analizę poziomą (porównawczą);
- analizę pionową (procentową, strukturalną);
- ustalanie współczynników (relacji, wskaźników) i ich interpretację⁽⁴⁾.

Analiza pozioma bilansu może być prowadzona w dwóch ujęciach. W pierwszym z nich analizowane są zmiany każdej pozycji sprawozdania finansowego w danym okresie (roku obrachunkowym) w porównaniu do stanu na początek okresu. Zmiany te są analizowane w liczbach absolutnych i procentowo. W ten sposób ocenia się wzrost lub zmniejszenie danego składnika bilansu lub rachun-

(4) T. Olchowicz: Podstawy rachunkowości. Cyt. wyd., s. 223-224.

ku wyników. Zmiany ustalone dla dłuższych okresów dają obraz dynamiki. W drugim ujęciu analiza pozioma oznacza badanie relacji między poszczególnymi składnikami aktywów i pasywów.

Analiza pionowa polega natomiast na badaniu sprawozdania finansowego za dany rok. Na jej podstawie ustala się udział poszczególnych pozycji bilansu bądź rachunku wyników w stosunku do kwoty ogółem. Przy analizie bilansu zarówno kwotę aktywów, jak i pasywów przyjmuje się za 100. Natomiast w rachunku wyników za 100 przyjmuje się zazwyczaj przychód ze sprzedaży.

Analiza struktury aktywów dotyczyć winna głównie relacji majątku trwałego (niepłynnego) i majątku obrotowego (płynnego). Jest to relacja bardzo istotna, gdyż tylko majątek obrotowy przyczynia się bezpośrednio do generowania zysku. Środki obrotowe zużywane są w całości w procesie produkcji, a uzyskana wartość produkcji powinna całkowicie zrównoważyć ich wartość. Natomiast środki trwałe przenoszą tylko część swojej wartości na wartość produkcji, a odtworzenie ich jest możliwe w dłuższym okresie czasu. A zatem im wyższa jest w gospodarstwie wartość środków trwałych w stosunku do środków obrotowych tym więcej cykli produkcyjnych należy zrealizować by odtworzyć majątek⁽⁵⁾.

Podstawowym miernikiem oceny gospodarstwa jest dochód rolniczy będący źródłem dopływu środków pieniężnych do gospodarstwa. Ponieważ nie wyraża on ścisłego związku ze środkami zaangażowanymi do jego osiągnięcia większe znaczenie dla oceny działalności gospodarstwa mają różnego rodzaju wskaźniki stanowiące relację wybranych wielkości zawartych w bilansie, rachunku wyników i sprawozdaniu z przepływów pieniężnych.

W praktyce do oceny działalności gospodarstwa stosuje się wiele różnych wskaźników, których wybór zależy od celu analizy⁽⁶⁾. Najczęściej w analizie ekonomicznej stosuje się następujące grupy wskaźników: płynności, zadłużenia (wypłacalności), rentowności i sprawności działania (obrotu) - tabela 1.

Dla zbadania podstawowych relacji w aktywach ustala się wskaźnik ogólnego stopnia płynności stanowiący relację majątku obrotowego do majątku trwałego. Im wyższy jest ten wskaźnik, tym większa jest płynność majątku, czyli możliwość zamiany na gotówkę, a tym samym większa możliwość zarobkowania oraz wypłacalność jednostki gospodarczej.

Na strukturę pasywów odmiennie niż na strukturę aktywów wpływa polityka finansowa prowadzona w gospodarstwie. Najważniejszym wskaźnikiem w analizie struktury pasywów jest stosunek kapitałów własnych do kapitałów obcych. Wyrażony jest on przez ogólny stopień wymagalności, czyli wskaźnik struktury kapitałów.

(5) Zob. Mańko S.: Analiza finansowa ..., cyt.wyd., s. 22.

(6) Kozuch A.: Rachunkowość jako instrument ... cyt.wyd., s. 198-200.

Tabela 1

Wybrane wskaźniki analizy finansowej gospodarstwa rodzinnego

Nazwa wskaźnika	Sposób obliczania
RENTOWNOŚĆ	
Wskaźnik rentowności produkcji (stopa dochodu rolniczego)	Dochód rolniczy netto / produkcja końcowa brutto
Wskaźnik rentowności aktywów (stopa zwrotu z inwestycji)	Dochód rolniczy netto / aktywa ogółem
Wskaźnik rentowności (dochodowości) kapitałów własnych	Dochód rolniczy netto / kapitał własny
Wskaźnik rentowności sprzedaży	Dochód rolniczy netto / produkcja towarowa brutto
Wskaźnik opłacalności	Produkcja końcowa brutto / koszty uzyskania tej kategorii produkcji
PLYNNOŚĆ (zdolność płatnicza)	
Wskaźnik ogólnej zdolności płatniczej (płynności bieżącej)	Majątek obrotowy / zobowiązania bieżące
Wskaźnik podwyższonej płynności finansowej	Majątek obrotowy (zapasy) / zobowiązania bieżące
Wskaźnik wysokiej płynności	Środki pieniężne / zobowiązania bieżące
WYPŁACALNOŚĆ	
Wskaźnik ogólnego zadłużenia	Ogółem zobowiązania / ogółem pasywa
Wskaźnik zobowiązań do kapitałów własnych (podstawowy wskaźnik zadłużenia)	Ogółem zobowiązania / kapitał własny
EFEKTYWNOŚĆ (sprawność)	
Wskaźnik produktywności ziemi	Produkcja końcowa brutto / powierzchnia ha UR
Wskaźnik produktywności majątku ogółem	Produkcja końcowa brutto / aktywa ogółem
Wskaźnik produktywności majątku trwałego	Produkcja końcowa brutto / majątek trwały
Wskaźnik produktywności kapitału własnego	Produkcja końcowa brutto / kapitał własny
Wskaźnik zaangażowania majątku obrotowego	Produkcja końcowa brutto / majątek obrotowy

Źródło: Opracowanie własne

Właściwe zastosowanie czterech wymienionych grup wskaźników powinno pozwolić na dokonanie oceny wyników gospodarstwa i jego perspektyw. Należy jednak pamiętać, że wiarygodność tych wskaźników zależy od jakości danych, na których one się opierają.

Wskaźniki płynności pokazują relacje pomiędzy aktywami i zobowiązaniami oraz zdolność gospodarstwa do spłaty krótkoterminowych zobowiązań. Gospodarstwa dla wywiązania się ze swych zobowiązań wykorzystują swoje środki obrotowe, tzn. te aktywa, które mogą być łatwo i szybko zamienione na gotówkę. W gospodarstwie zachowanie wysokiej płynności ma szczególnie duże znaczenie w okresie wysokiej inflacji, której towarzyszy wysokie oprocentowanie kredytów.

W normalnych warunkach wskaźnik bieżącej płynności winien wynosić 1,2-2,0. Zależy to od charakteru przedsiębiorstwa oraz ułatwień kredytowych. W rolnictwie ze względu na długi cykl produkcyjny i konieczność gromadzenia zapasów, zbyt wysoka wartość tego wskaźnika może wskazywać na nadmierne zamrożenie zapasów środków produkcji. Wskaźnik podwyższonej płynności winien natomiast kształtować się w granicach 1,0.

Wskaźniki rentowności (opłacalności) stosowane są do oceny zdolności generowania zysku (dochodu rolniczego) przez gospodarstwo oraz jakości zarządzania. Wskazują one rentowność wykorzystania majątku i kapitału własnego. Są relacją dochodu rolniczego netto (zysku) do wielkości produkcji, aktywów lub kapitału własnego. Bada się w ten sposób rentowność kapitału, majątku czy produkcji, czyli stopień efektywności ich wykorzystania. Podstawowym wskaźnikiem charakteryzującym rentowność wykorzystania kapitału własnego gospodarstwa jest wskaźnik rentowności aktywów (stopa zwrotu). Aby odpowiedzieć na pytanie czy rentowność jest zadowalająca, określone wskaźniki należy porównać ze wskaźnikami w podobnych gospodarstwach w okresie kilku lat.

Wskaźniki wypłacalności (zadłużenia) pokazują sposób finansowania gospodarstwa z własnych lub obcych środków. Informują także o poziomie jego zadłużenia i zdolności do obsługi jego długu, tj. zdolności do spłaty odsetek w wymaganych terminach płatności. Wskaźnik zadłużenia ogółem nie powinien być większy od 50%, gdyż zbyt wysoki ujawnia wzrost ryzyka w finansowaniu gospodarstwa.

Wskaźniki efektywności (sprawności działania) określają efektywność wykorzystania zasobów gospodarstwa oraz szybkość, z jaką dane gospodarstwo przekształca w produkcję finalną swoje zasoby. W grupie wskaźników efektywności często stosowany jest wskaźnik rotacji aktywów (produktywności majątku ogółem).

2. Przykład uproszczonej analizy finansowej gospodarstwa

Próbie zastosowania informacji wynikających z zapisów rachunkowych w zarządzaniu gospodarstwem rolniczym podjęto na przykładzie 16 gospodarstw położonych w rejonie siedleckim, które w 1996 r. prowadziły książki rachunkowe. Badane gospodarstwa dla celów analizy podzielono na dwie grupy według wartości dochodu rolniczego netto w przeliczeniu na 1 ha uż. rolnych.

Grupa I obejmuje 11 gospodarstw o dochodzie rolniczym do 500,- zł na 1 ha uż. rolnych. Grupa II - to 5 gospodarstw o dochodzie powyżej 500,- zł.

Ponadto analizie porównawczej poddano jedno gospodarstwo uzyskujące w badanej zbiorowości najniższy dochód rolniczy (3,20 zł na 1 ha użytków rolnych) - tabela 2.

Tabela 2

Wybrane wskaźniki charakteryzujące badane gospodarstwa

Wyszczególnienie	Dochód rolniczy netto na 1 ha użytków rolnych		Gospodarstwo analizowane
	do 500,- zł	pow.500,- zł	
Liczba gospodarstw w grupie	11	5	1
Powierzchnia uż.rolnych - ha			
- średnio na gospodarstwo	17,6	9,8	14,0
- w tym grunty orne	14,1	8,0	12,5
Udział trwałych użytków zielonych - %	20,2	18,5	10,7
Wskaźnik bonitacji gleb	0,94	0,99	1,10
Liczba osób pełnozatrudnionych			
- na gospodarstwo	2,0	1,8	1,8
- na 100 ha uż.rolnych	11,4	18,3	12,9
Obsada bydła na 100 ha uż.rolnych	64,4	85,5	50,0
- w tym krowy	39,2	52,9	21,4
Obsada trzody chlewnej na 100 ha uż.rolnych	104,1	250,4	192,9
Wartość majątku trwałego ^{*)}			
- na gospodarstwo	149,6	73,2	174,9
- na 1 ha uż.rolnych	8,5	7,5	12,5
- na 1 osobę pełnozatrudnioną	74,8	40,7	97,2
Zużycie środków obrotowych i usług z zakupu			
- na gospodarstwo - tys. zł	8,8	5,8	11,6
- na 1 ha uż.rolnych - zł	499	588	831

*) bez ziemi i budynku mieszkalnego

Źródło: Obliczenia własne na podstawie ksiąg rachunkowych gospodarstw

Z ogólnej charakterystyki badanych gospodarstw wynika, że w istotny sposób różnią się one pod względem przeciętnego obszaru użytków rolnych, w tym gruntów ornych, obsady bydła i trzody chlewnej oraz w zakresie wyposażenia w produkcyjne środki trwałe. Gospodarstwa I grupy są blisko dwukrotnie większe niż gospodarstwa grupy II i ponad 25,0% (3,5 ha) większe niż analizowane gospodarstwo. Wyraźne różnice widoczne są również w zakresie obsady bydła (o 32,8% jest ona wyższa w II grupie i o 22,4% niższa w gospodarstwie analizowanym w porównaniu z grupą I) oraz w obsadzie trzody chlewnej (analogicznie o 140,5% i 29,8% w porównaniu z grupą I). Gospodarstwa o dochodzie rolniczym netto do 500,- zł na 1 ha użytków rolnych, w tym gospodarstwo analizowane, charakteryzują się wyższym wyposażeniem w produkcyjny majątek trwały. Wypo-

sażenie tej grupy gospodarstw było bowiem o 1000 zł na 1 ha, a gospodarstwa analizowanego o 5000 zł na ha wyższe niż w grupie II. Wysoka wartość majątku trwałego obciąża kosztami amortyzacji gospodarstwa, obniżając tym samym wielkość dochodu rolniczego. Stąd też istotnym problemem w zarządzaniu gospodarstwem rodzinnym jest osiągnięcie odpowiedniej relacji czynników produkcji, głównie ziemi i kapitału. Występują również różnice w przypadku zużycia środków obrotowych i usług z zakupu. Wartość zużytych środków obrotowych w przeliczeniu na 1 ha uż.rolnych w gospodarstwach grupy II była o 17,8% wyższa niż w grupie gospodarstw o niskim dochodzie, a w analizowanym gospodarstwie o 41,3% niższa.

Należy podkreślić, że ilość środków obrotowych zużywanych w gospodarstwie w dużej mierze decyduje o rozmiarach produkcji i jej efektywności. Określa też poziom intensywności produkcji gospodarstwa. Ilość i jakość produkcyjnych środków trwałych będących w posiadaniu gospodarstwa wyznacza jego możliwości produkcyjne. Natomiast środki obrotowe, zwłaszcza produkcyjne, zastosowane w procesie produkcji decydują o wykorzystaniu tych możliwości, czyli o wielkości uzyskiwanej produkcji⁽⁷⁾. Zużycie środków obrotowych w sposób istotny wpływa na efektywność produkcji, a zbyt niski jego poziom może znacznie obniżyć wyniki gospodarstwa wskutek niedostatecznego wykorzystania środków trwałych⁽⁸⁾.

Istotnym zagadnieniem z punktu widzenia analizy gospodarstw jest struktura zużytych środków obrotowych pochodzących z zakupu (tabela 3). W gospodarstwach o wyższym poziomie dochodu oraz w analizowanym gospodarstwie znacznie większy jest udział wydatków na zakup materiałów rolniczych, głównie zwierząt do chowu i pasz pochodzenia rolniczego, a więc środków wpływających na poziom jednostkowej wydajności zwierząt. Związane jest to, jak się wydaje, z ukierunkowaniem tej grupy gospodarstw na chów trzody chlewnej. Część wydatków przeznaczona jest również na zakup materiału siewnego i sadzeniaków jako środków plonotwórczych. Natomiast w grupie I znacznie większe wydatki zostały poniesione na zakup nawozów mineralnych oraz paliwa i smarów. W gospodarstwie analizowanym największą pozycję w wydatkach na środki obrotowe stanowi zakup paliwa i smarów, co wynika z dużego wyposażenia tego gospodarstwa w sprzęt techniczny (2 ciągniki i kombajn zbożowy).

(7) Manteuffel R.: Zarządzanie i kierowanie przedsiębiorstwem rolniczym. PWN, Warszawa, 1980, s. 56-62.

(8) Zob. Meimberg P.: Rachunkowość rolnicza. PWRiL, Warszawa, 1971; s. 271 oraz Moszczeński S.: Rachunkowość gospodarstw wiejskich. PINGW, Warszawa, 1947, s. 45.

Tabela 3

Struktura zużytych w badanych gospodarstwach środków obrotowych
i usług z zakupu (%)

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg poziomu dochodu rolniczego		Gospodarstwo analizowane
	I	II	
nawozy mineralne	31,4	22,9	9,2
środki ochrony roślin	3,9	7,4	4,0
paliwo i smary	29,4	23,0	55,3
energia elektryczna	11,4	10,9	9,8
materiały rolnicze	23,9	35,8	21,7
R a z e m	100,0	100,0	100,0

Źródło: Jak w tabeli 2

Dla syntetycznej oceny efektów działalności badanych gospodarstw wybrano podstawowe wskaźniki produkcyjne i ekonomiczne (tabela 4). Określono również indeksy tych wskaźników przyjmując grupę I za 100. Z przedstawionych danych wynika, że gospodarstwa o relatywnie wysokim dochodzie uzyskują wyższe wskaźniki. Dotyczy to przede wszystkim produkcji końcowej i towarowej brutto. Gospodarstwa grupy I, większe obszarowo oraz analizowane gospodarstwo, charakteryzują się znacznie niższymi wymienionymi wskaźnikami w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Niekorzystnym zjawiskiem jest relatywnie niski wskaźnik charakteryzujący relację zużytych w procesie produkcji środków obrotowych i zaangażowanych produkcyjnych środków trwałych w gospodarstwach grupy I. W gospodarstwach tej grupy na 1000 zł wartości środków trwałych przypadało zaledwie 280 zł zużycia środków obrotowych, a w gospodarstwie analizowanym zaledwie 100 zł. Podkreślić należy, że gospodarstwa te, co wykazano poprzednio, charakteryzowały się najwyższym wyposażeniem w środki trwałe. Zagadnienie to jest niezwykle ważnym z punktu widzenia doradztwa ekonomiczno-organizacyjnego gdyż rolnik winien zdawać sobie sprawę z odpowiednich relacji w tym zakresie i dążyć do maksymalnej wielkości tego wskaźnika, co gwarantować będzie racjonalne wykorzystanie majątku trwałego. Celowe jest zatem dążenie do ekonomicznie uzasadnionych nakładów na środki obrotowe w odpowiedniej relacji do nakładów na środki trwałe. Potwierdzeniem powyższych stwierdzeń może być stopa dochodu rolniczego będąca relacją uzyskanego w gospodarstwie dochodu do produkcji końcowej brutto (tabela 5). Wskaźnik ten jest bowiem ponad 4-krotnie wyższy w gospodarstwach grupy II,

w których na 1000 zł produkcji końcowej brutto przypadało 960 zł dochodu rolniczego netto⁽⁹⁾.

Tabela 4

Wybrane wskaźniki badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg poziomu dochodu rolniczego		Gospodarstwo analizowane
	I	II	
Produkcja końcowa brutto - zł na 1 ha uż. rolnych	1023 100,0	2029 198,3	1017 99,4
Produkcja towarowa brutto - zł na 1 ha uż. rolnych	827 100,0	1760 212,8	962 116,3
Stosunek wartości środków obrotowych do trwałych	0,28 100,0	0,32 114,3	0,10 35,7
Dochód rolniczy netto - zł na 1 ha uż. rolnych	236,0 100,0	1933,2 819,2	3,2 1,4

Źródło: Jak w tabeli 2

Tabela 5.

Wybrane wskaźniki finansowe badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Grupy gospodarstw wg poziomu dochodu rolniczego		Gospodarstwo analizowane
	I	II	
Rentowność produkcji (stopa dochodu rolniczego)	0,23	0,96	0,0
Rentowność majątku	0,03	0,14	0,0
Rentowność majątku trwałego	0,03	0,26	0,0
Wskaźnik bieżącej płynności	5,19	0	0
Wskaźnik finansowania kapitałem własnym	0,93	1,0	1,0
Produktywność majątku ogółem	0,11	0,14	0,07
Produktywność majątku trwałego	0,12	0,27	0,08

Źródło: Jak w tabeli 2

Zaprezentowane w tabeli 5 niektóre wskaźniki rentowności badanych gospodarstw ukazują relatywnie duże zróżnicowanie w tym zakresie. Rentowność produkcji jest ponad 4-krotnie wyższa w gospodarstwach grupy II. Świadczy to o znacznie wyższej efektywności produkcji w tej grupie w tym sensie, że na

(9) Por. Kozuch A.: Rachunkowość jako instrument ..., cyt.wyd., s 205.

każdą jednostkę produkcji gospodarstwo generuje większy dochód rolniczy. Podobna sytuacja występuje w zakresie wielkości wskaźników rentowności majątku ogółem i majątku trwałego. Bardzo niskie wymienione wskaźniki w grupie I i w analizowanym gospodarstwie związane są, jak się wydaje, z dużym wyposażeniem tych gospodarstw w produkcyjny majątek trwały i związanym z tym kosztem amortyzacji. Można również na podstawie tego wskaźnika wnioskować o stosunkowo słabym wykorzystaniu majątku, szczególnie trwałego. Ze struktury aktywów wynika, że znacząca część kapitału badanych gospodarstw zaangażowana jest w środki trwałe pełniące funkcje osłonowe.

Fakt ten wpływa na obniżenie rentowności aktywów, a także rentowności kapitału własnego zainwestowanego w gospodarstwo⁽¹⁰⁾. Wysoki wskaźnik bieżącej płynności w grupie I wynika z relatywnie długiego cyklu produkcyjnego w rolnictwie i związanej z tym konieczności gromadzenia odpowiednich zapasów środków produkcji. Wskazuje on równocześnie, że w tych gospodarstwach zamrożonych jest dużo środków. W grupie II i w analizowanym gospodarstwie nie występują zobowiązania i ma on wartość zerową. Stąd też w tych gospodarstwach wskaźnik finansowania kapitałem własnym majątku ogółem wynosi 1,0 co świadczy o finansowaniu gospodarstwa w pełni z własnych środków. Jedynie w grupie I zobowiązania i kredyty finansują 7,0% majątku ogółem. Wysokość tego wskaźnika w tej grupie nie wskazuje jednak na występowanie ryzyka w finansowaniu tych gospodarstw. Wskaźniki produktywności majątku ogółem i majątku trwałego mimo wzrostu w grupie II w porównaniu z grupą I (odpowiednio o 27,3% i 125,0%) wskazują zbyt niskie wartości. Przyjmuje się bowiem, że w rolnictwie wskaźnik produktywności aktywów winien wynosić 0,3. Stąd można sądzić, że szczególnie w grupie I oraz w analizowanym gospodarstwie, zarówno majątek ogółem, jak i majątek trwały są w zbyt małym stopniu wykorzystywane do generowania nowo wytworzonej produkcji. Pozwala to zatem wnioskować o relatywnie wysokiej kapitałochłonności produkcji końcowej badanych gospodarstw.

Analiza zaprezentowanego materiału wskazuje, że niezbędne jest prowadzenie w gospodarstwach odpowiednich zapisów księgowych, na podstawie których celowe wydaje się tworzenie następujących dokumentów wynikowych służących analizie: bilans majątkowy (na początek i koniec roku), kwartalne zestawienie przepływów pieniężnych oraz rachunek wyników (na koniec roku kalendarzowego). Pozwoli to na obliczenie i zinterpretowanie omówionych wskaźników analizy ekonomicznej.

Ważne jest też, aby zbiorcze wyniki rachunkowości były w ośrodkach doradztwa rolniczego analizowane w grupach gospodarstw (obszarowych, według typów produkcyjnych, dominującego kierunku produkcji oraz według uzyskiwa-

(10) Por. Kozuch A.: Rachunkowość jako instrument ..., cyt.wyd., s. 207

nych wyników ekonomicznych). Pozwoli to specjalistom ODR na ocenę konkretnych gospodarstw prowadzących rachunkowość na tle wyników odpowiednich grup gospodarstw oraz umożliwi pełniejszą ich analizę i ocenę, a tym samym zapewni skuteczność doradztwa ekonomiczno-organizacyjnego. Wybór odpowiednich wskaźników do analizy zależy od jej rodzaju i celu. Rachunkowość przy tym pozwala na dokonanie analizy każdego gospodarstwa rolniczego na tle wybranych grup. Analiza ta umożliwi podejmowanie racjonalnych decyzji produkcyjnych przez rolników, co w efekcie może przyczynić się do wzrostu efektywności produkcji w gospodarstwach rolniczych.

Na podstawie obliczonych wskaźników dla badanych gospodarstw można wnioskować o relatywnie niskim stopniu wykorzystania posiadanego majątku produkcyjnego do generowania nowo wytworzonej produkcji, a zatem o wysokiej jej kapitałochłonności. Wynika to przede wszystkim z niewłaściwych relacji czynników produkcji w tych gospodarstwach, głównie ziemi i kapitału.

LECH OSTROWSKI
*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
w Warszawie*

PLACÓWKI SKUPU PRODUKTÓW ROLNICZYCH

Skup produktów rolniczych w latach osiemdziesiątych koncentrował się głównie w jednostkach sektora spółdzielczego i państwowego. Poza skupem scentralizowanym w obrocie znajdowało się niewiele ponad 10% produkcji towarowej gospodarki chłopskiej, a w PGR i RSP wskaźnik ten był jeszcze niższy. Obecny mechanizm ekonomiczny wymusił zmiany polegające na ograniczeniu skupu przedsiębiorstw sektora publicznego i spółdzielczego na rzecz sprzedaży prywatnej. Jest to zrozumiałe wobec wprowadzonej swobody ekonomicznej, a przede wszystkim degradacji spółdzielczości wiejskiej, najaktywniej działającej wcześniej w sferze skupu. Wiele organizacji gospodarczych tego sektora przestało istnieć, inne ograniczyły działalność wobec ostrej konkurencji ze strony hurtowników prywatnych.

Zmiany w skupie w ostatnich latach nie wynikały wyłącznie z trudności ekonomicznych i organizacyjnych przedsiębiorstw spółdzielczych i państwowych operujących na tym rynku, ale wiązały się również z zachowaniami producentów, którzy obecnie aktywnie poszukują najkorzystniejszych warunków sprzedaży żywca, mleka czy zboża. Z tym wiąże się sprzedaż produktów poza miejscem zamieszkania i najbliższą okolicą tym bardziej, że rozwija się i stabilizuje rynek hurtowniczy. Coraz ważniejsze miejsce na tym rynku pełnią giełdy towarowe, aukcje produktów rolnych, rynki hurtowe, grupy marketingowe i duże hurtownie.

Biorąc pod uwagę przedstawione zmiany IERiGŻ, w 1996 roku zbadał jak kształtuje się sieć placówek skupu, z której korzystają rolnicy. Informacje w tej sprawie zebrano w 73 wsiach, położonych w różnych regionach kraju, w których co 4 lata systematycznie badana jest infrastruktura techniczna, społeczna i rynkowa.

1. Handel hurtowy odradza się wolno

Giełdy w Polsce są przedsiębiorstwami, które w warunkach swobody gospodarczej dopiero w ostatnich trzech latach rozwijają się dość dynamicznie. Jednak nie tylko one tworzą infrastrukturę rynku rolnego, gdyż - co jest zrozumiałe -

poza giełdami zawsze istniały i nadal rozwijają się różne formy handlu hurtowego i pośrednictwa w obrocie produktami od producenta do przemysłu przetwórczego i rynku detalisty. Hurtownie to przedsiębiorstwa dokonujące obrotu na własny rachunek dużych partii towaru. Są one najczęściej powiązane z rynkiem przetwórstwa rolno-spożywczego, posiadają osobowość prawną oraz niezbędną infrastrukturę - pomieszczenia, urządzenia oraz teren konieczny do przechowywania i obrotu produktów. Są to przedsiębiorstwa działające ciągle i posiadające zrozumiały oraz wiarygodny dla dostawców system cenowy.

Nazwę giełdy - w początku lat dziewięćdziesiątych nadawano różnego rodzaju organizacjom handlu hurtowego, które w istocie nie wiele miały wspólnego z autentyczną giełdą, tzn. z rynkiem zcentralizowanym, na którym w jednym miejscu i czasie, na podstawie ofert dochodzi do kupna-sprzedaży towarów masowych i standaryzowanych. Ceny na giełdach podawane są do publicznej wiadomości, a transakcje odbywają się według znanych reguł i są to najczęściej transakcje natychmiastowe (spot), regulowane po odbiorze towaru, transakcje terminowe (forward), odroczone w czasie, transakcje przyszłościowe (future) oznaczające w praktyce handel kontraktami na przyszłe terminy dostaw producentów, z zachowaniem anonimowości dostawcy i kupującego, a także transakcje opcyjne, czyli handel opcjami zakupu i sprzedaży zabezpieczającymi uczestników transakcji przed zmianą ceny. Niezależnie od tej formy obrotu produktami rolniczymi występują również grupy producentów rolnych, które mają cechy grup marketingowych, a wytwarzany przez nich jednakowy towar (owoce, kwiaty, drób itp.) jest podstawą wspólnych działań marketingowych - promocji i reklamy nastawionej na sprzedaż hurtową.

W ostatnich latach rynek i giełdy towarowe - podobnie jak cały handel - przeszły ogromne zmiany, które wiązały się z tworzeniem nowych podmiotów gospodarczych i prywatyzacją. Było i nadal jest w tym segmencie rynku wiele zmian organizacyjnych - łączenia się przedsiębiorstw, ograniczania działalności wielokierunkowej na korzyść specjalizacji, a przede wszystkim tworzenia nowych podmiotów gospodarczych, w czym wydatnie pomaga resortowy program Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa. Obecnie giełdy o ustabilizowanym profilu to⁽¹⁾: Agro-Giełda - Canoe w Łodzi, Białostocka Giełda Wschodnia, Bydgoska Giełda, Dom Maklerski ARR Transarr w Łodzi, Gdańska Giełda Towarowa, Giełda Galicyjska w Tarnowie, Giełda Łódzka, Giełda Poznańska, Giełda Towarowa Lublin, Giełda Rolno-Towarowa Rolmark i Giełda Zachodnio-Pomorska w Szczecinie, Giełda Żywca i Mięsa PekPol w Warszawie, Gorzowska Giełda Rolno-Spożywcza, Małopolska Giełda Towarowa w Krakowie, Olsztyńska Gieł-

(1) Szerzej na ten temat w artykule R.Gugały w „Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego” 1997, nr 1 (przypis red.)

da Zboża, Radomska Giełda Rolna, Śląska Giełda Towarowo-Pieniężna w Katowicach, Wielkopolska Giełda Rolno-Ogrodnicza w Poznaniu oraz Wschodnia Giełda Zbożowa i towarowa w Lublinie. W niektórych miastach wojewódzkich są 2-3 giełdy, niekiedy łączące handel np. produktami rolniczymi z handlem paliwami i opałem (np. Giełda Rol-Petrol w Łodzi), ale one mają mniejszą skalę transakcji, inne natomiast są w trakcie tworzenia, jak np. Warszawska Giełda Owocowo-Warzywna. W sumie giełd ze specjalizacją w obrocie owocami i warzywami jest 14, co oczywiście stanowi liczbę wysoce niewystarczającą w stosunku do obrotów na tym rynku i potencjalnych możliwości produkcyjnych, w tym eksportowych.

Fakt, że rynek hurtowy i giełdy rozwijają się dynamicznie w ostatnich latach dobrze świadczy o tendencjach unowocześniania rolnictwa i obrotu surowcami rolniczymi, ale dla przeciętnego - tradycyjnego rolnika, z jakim głównie mieliśmy do czynienia w naszych badaniach w 1996 roku - te zmiany są wciąż odległe i słabo przekładają się na dochody bieżące gospodarstw chłopskich, organizację ich produkcji, a także na perspektywiczne myślenie gospodarujących o przyszłości swoich warsztatów pracy. Nie oznacza to jednak, że nie zwiększa się liczba rolników, którzy swoje towary lokują na giełdach i mają stałe kontrakty z hurtowniami. Na 73 badane wsie w całym kraju - w 20, tj. W 27% badanych jednostek osadniczych występował co najmniej 1 rolnik sprzedający swoje produkty w tym systemie, a w 1 wsi takich producentów było 12 (specjalizacja w uprawie owoców i warzyw). Dla większości naszych respondentów głównymi kanałami sprzedaży były jednak punkty skupu różnych organizacji spółdzielczych oraz punkty skupu prywatne i tylko incydentalnie państwowe, które działały w większych wsiach lub w gminie. Renesans przeżywają obecnie targowiska gminne, a także te w większych miastach, które w ostatnich latach są miejsce, gdzie najczęściej rolnicy sprzedają swoje produkty.

W naszych badaniach kanałom sprzedaży produktów rolnych zostało poświęcone odrębne opracowanie, natomiast w tym artykule ograniczymy się do informacji o sieci stałych i sezonowych punktów skupu, z których korzystali rolnicy.⁽²⁾

2. Prywatyzacja zmieniła sieć skupu

Ostatnie lata charakteryzują się dużą aktywnością rolników w poszukiwaniu możliwości sprzedaży produktów rolnych, także poza miejscem zamieszkania i najbliższą okolicą. Wyraźnie straciły w związku z tym na znaczeniu niektóre punkty skupu, zlokalizowane na wsi, w gminie - na korzyść rynków w odległych miejscowościach, w tym także w innych województwach. Takie zachowania wymuszały

(2) Zob. B. Karwat-Woźniak: Kanały sprzedaży produktów rolniczych. [w] Procesy dostosowawcze do gospodarki rynkowej we wsiach badanych przez IERiGŻ w 1996 roku. IERiGŻ, Warszawa 1997, z. 2, w serii „Procesy transformacji wsi i rolnictwa”.

okresowe trudności ze sprzedażą produktów rolnych na miejscu - w ogóle lub po niskich, nieopłacalnych cenach. Wskazując na te procesy warto podkreślić, że zmniejszenie się gęstości sieci punktów skupu w latach 1992-1996 powinno być oceniane z uwzględnieniem zmiany charakteru rynku i jego organizacji, a np. zmniejszenie liczby punktów skupu drobiu czy owoców i warzyw wcale nie oznacza degradacji sieci lecz jej dostosowanie do realnie istniejących potrzeb wsi.

W badaniach zinwentaryzowano 8 ważniejszych punktów skupu produktów rolniczych, z których w najbliższej okolicy korzystali nasi respondenci. Były to punkty skupu: zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych, żywca, mleka, drobiu, jaj, warzyw i owoców.

Z danych tabeli 1 wynika, że w latach 1992-1996 postępował nadal proces ubywania w terenie punktów skupu produktów rolniczych, które były bardzo rozbudowane w okresie PRL. W warunkach gospodarki niedoborów i stałego niedostatku żywności zwiększano sieć punktów skupu, traktując te działania jako element poprawy zaopatrzenia. Dodatkowo takim zachowaniom sprzyjało rozdrobnienie produkcji rolniczej i jej wielokierunkowość w gospodarstwach chłopskich. Organizowanie dużej sieci punktów skupu - stałych i sezonowych miało bardzo prymitywny charakter w sensie bazy i wyposażenia technicznego. W większości były to rozwiązania zastępcze, prowizoryczne, aranżowane w adaptowanych wiatach, budynkach pochłopskich i dlatego w nowej rzeczywistości gospodarczej te punkty skupu, zwykle razem ze spółdzielniami, które je tworzyły po prostu przestały istnieć.

Wyjątek w tej sytuacji stanowią punkty skupu żywca, które miały najlepiej zorganizowaną bazę techniczną wśród wszystkich punktów skupu wiodącej na rynku hurtowym spółdzielczości geesowskiej. Nic więc dziwnego, że ta sieć praktycznie biorąc od 1992 roku nie uległa zmianie i nadal 71% wsi uczestniczących w badaniach IERiGŻ - zarówno w 1992 jak i w 1996 roku - miało taki punkt skupu na miejscu lub w odległości nie przekraczającej 5 km. Natomiast gęstość sieci punktów skupu pozostałych 7 rodzajów produktów, które objęto obserwacją, uległa zmniejszeniu, a największe ubytki dotyczyły punktów skupu jaj (56 pkt. proc. między rokiem 1992 i 1996, w klasie punktów skupu usytuowanych w odległości do 5 km), owoców (21 pkt. proc.), ziemniaków (21 pkt. proc.) i drobiu (19 pkt. proc.).

Najmniejsze zmiany w ubytku punktów skupu - poza siecią skupu żywca, gdzie nie odnotowano zmian - dotyczyły buraków cukrowych (3 pkt. proc.), co jest zrozumiałe wobec względnie stałej lokalizacji cukrowni i ich bazy surowcowej. Skup drobiu i jaj także stracił na znaczeniu, wobec rozwoju drobiarstwa fermowego, które eliminuje z rynku handel drobiem z gospodarstw chłopskich do niewielkiej skali sprzedaży na targowiskach. Degradacja sieci zlewni mleka ma wiele uwarunkowań wiążących się m.in. ze spadkiem poglobia krów i produkcji mleka (do 1995 roku) oraz wzrostu liczby gospodarstw specjalizujących się w tej produkcji. Te gospodarstwa często dostarczają surowiec z pominięciem miejscowej zlewni mleka.

Tabela 1

Badane wsie według odległości w km do najbliższych punktów skupu produktów rolniczych, w latach 1992-1996

Punkt skupu i odległość w km	1992 razem	1996									
		makroregiony ^{a)}									
		razem	1	2	3	4	5	6	7	8	9
		w odsetkach (suma kolumny=100)									
Zboża - do 5	9	53	89	75	56	49	46	33	49	40	29
6 - 10	29	23	11	25	11	38	46	-	13	20	29
11 i więcej	2	21	-	-	22	13	8	50	38	40	42
brak danych	-	3	-	-	11	-	-	17	-	-	-
Ziemniaków - do 5	63	42	56	62	45	37	46	50	13	20	29
6-10	29	16	-	38	-	13	31	-	25	-	29
11 i więcej	6	23	22	-	33	13	8	17	49	40	42
brak danych	2	9	22	-	22	37	15	33	13	40	-
Buraków - do 5	36	33	56	37	22	37	15	33	38	40	29
6-10	13	14	11	13	-	25	15	-	24	-	29
11 i więcej	22	23	22	13	33	25	24	-	38	20	29
brak danych	29	30	11	37	45	13	46	67	-	40	13
Żywność - do 5	71	71	89	87	67	75	85	50	38	60	57
6-10	25	26	11	13	33	25	15	33	49	40	43
11 i więcej	4	3	-	-	-	-	-	17	13	-	-
Mleka - do 5	93	78	78	100	89	74	62	83	38	100	100
6-10	7	17	22	-	11	13	23	17	49	-	-
11 i więcej	-	1	-	-	-	-	-	-	13	-	-
brak danych	-	4	-	-	-	13	15	-	-	-	-
Drobiu - do 5	31	12	22	13	22	13	8	17	-	20	-
6-10	22	7	-	13	-	13	-	-	13	-	29
11 i więcej	14	18	11	13	22	25	-	17	13	40	42
brak danych	33	63	67	61	56	49	92	66	74	40	29
Jaj - do 5	70	14	22	25	11	13	8	33	-	20	-
6-10	14	7	11	13	-	13	-	-	-	-	29
11 i więcej	4	15	-	13	22	25	-	-	25	20	42
brak danych	12	64	67	49	67	49	92	67	75	60	29
Warzyw - do 5	43	23	34	25	22	25	38	33	13	-	-
6-10	29	14	22	-	22	13	24	-	13	20	29
11 i więcej	11	14	22	13	11	25	-	-	13	20	29
brak danych	17	49	22	62	45	37	38	67	74	80	42
Owoców - do 5	42	21	12	25	22	37	38	33	-	-	-
6-10	28	15	-	25	33	13	16	-	13	-	29
11 i więcej	11	18	44	-	-	37	8	17	13	20	29
brak danych	19	46	44	50	45	13	38	50	74	80	42

- a) Nazwy makroregionów: 1. - środkowo-zachodni, 2. - środkowy, 3. - stołeczny, 4. - środkowo-wschodni, 5. - południowo-wschodni, 6. - południowy, 7. - południowo-zachodni, 8. - północny, 9. - północno-wschodni.

Tendencja jaka kształtowała organizację skupu produktów rolniczych przed 1990 rokiem oznaczała pokrycie całego kraju maksymalnie gęstą siecią takich placówek. Obecnie ta koncepcja straciła na znaczeniu. Procesy dostosowawcze w tym zakresie idą w kierunku budowania zaplecza surowcowego - szczególnie przez większe zakłady przetwórstwa rolno-spożywczego - z zachowaniem zdrowych zasad kalkulacji ekonomicznej. Dotyczą one pomniejszania kosztów transportu, przy równoczesnym zachowaniu wysokiej jakości surowca pochodzącego od specjalizujących się producentów, zachowujących rygor technologiczne, stosujących nowoczesne odmiany roślin i rasy zwierząt.

Budowanie zaplecza surowcowego jest ważnym bodźcem unowocześniania rolnictwa i ten kierunek zmian będzie się nasilał, a jego egzemplifikacją są ewidentne zmiany w sieci punktów skupu głównych produktów, jakie się dokonały w Polsce w latach 1992-1996. Jest to narastająca bariera ekonomiczna i organizacyjna dla tradycyjnej produkcji rolniczej drobnych gospodarstw chłopskich, która jeszcze obecnie znajduje nabywców na targowiskach gminnych, w małych zakładach przetwórstwa rolno-spożywczego, w sieci sklepów spożywczych itp., ale przyszłość należy do innej organizacji produkcji, skupu i obrotu produktami rolnymi. Te zakłady bowiem, będą pracowały na standaryzowanych surowcach pochodzących z gospodarstw o większej skali produkcji i gwarantujących wysoka jakość produktów finalnych.

Zróźnicowanie przestrzenne sieci skupu w latach 1992-1996 uległo zwiększeniu i coraz wyraźniej odwzorowuje - mówiąc z pewnym uproszczeniem - specjalizację produkcji rolniczej. Świadczą o tym relatywnie rzadziej występujące punkty skupu zbóż w makroregionach: północno-wschodnim (tylko 29% wsi miało je w odległości do 5 km) i północnym (40%), co wiązało się z dużą skalą produkcji zbożowej części gospodarstw na tych terenach, sprzedających ziarno bezpośrednio do elewatorów zakładów zbożowych, nie zaś w sieci mniejszych punktów skupu geesowskiego lub w okolicznych młynach zaopatrujących w makę i inne produkty drobne zakłady piekarnicze oraz ludność. Słabo skoncentrowana sieć punktów skupu zbóż była także w makroregionie południowym (33% wsi miało takie placówki w odległości do 5 km), co jest zrozumiałe ze względu na rozdrobnienie gospodarstw i produkcję zbóż prowadzoną na tym terenie głównie na potrzeby własne.

Specjalizacja produkcji znalazła także potwierdzenie w ukształtowaniu sieci punktów skupu: mleka (makroregiony: północny, północno-wschodni i stołeczny), warzyw (makroregiony: południowo-wschodni, środkowo-zachodni i południowy), buraków cukrowych (makroregiony: środkowo-zachodni, północny i środkowo-wschodni) i owoców (makroregiony: południowo-wschodni, środkowo-wschodni i południowy).

W naszych badaniach łącznie zinwentaryzowano 518 różnych punktów skupu, z których korzystali nasi respondenci. Charakterystyczne jest, że rolnicy nie wiedzieli gdzie jest w najbliższej okolicy punkt skupu zbóż - taka sytuacja miała

miejsce w - 2 wsiach, ziemniaków w 14, buraków w - 21, owoców w - 34, warzyw w - 36, drobiu w - 45, a jaj aż w - 47 badanych wsiach. Zinventaryzowane punkty skupu miały następującą strukturę własności: prywatne - 38%, spółdzielcze - 21%, państwowe - 37%, a 4% stanowiły punkty, które były spółkami osób prywatnych i spółdzielni (tabela 2).

Tabela 2

Struktura własności punktów skupu produktów rolniczych we wsiach badanych w 1996 roku

Punkty skupu:	Liczba punktów	% placówek według form własności			
		prywatne	spółdzielcze	mieszane	państwowe
zbóż	92	20	31	11	38
ziemniaków	71	32	17	7	44
buraków	54	18	12	-	70
żywca	117	68	4	6	22
mleka	70	10	61	1	28
drobiu	57	53	4	-	43
jaj	26	54	8	-	38
warzyw	49	62	11	3	24
owoców	52	59	10	-	31

Najwyższy odsetek punktów skupu stanowiły placówki prywatne i były to najczęściej punkty skupu żywca (68%), warzyw (62%) i owoców (59%). Punkty spółdzielcze dominowały w skupie mleka (61%) i zbóż, a państwowe w skupie buraków cukrowych (70%), ziemniaków (44%) i zbóż (38%).

Dostępność punktów skupu dla gospodarstw chłopskich - ogólnie biorąc w naszych badaniach wypadła pozytywnie, a łącznie wszystkie punkty skupu średnio - ocenę dobrą otrzymało - 63%, średnią - 27% i złą - 9% punktów, a 1% stanowił brak danych. Najwięcej negatywnych ocen zebrała sieć punktów skupu: drobiu, warzyw, owoców, ziemniaków i jaj (tabela 3).

Na pytanie zadane wprost o zmiany w latach 1992 -1996 w sieci placówek skupujących produkty rolnicze otrzymano następujące odpowiedzi: poprawiło się - 19%, nie zmieniło się - 35%, pogorszyło się - 18%, a brak danych stanowił 1% wskazań. Respondenci uzasadniali swoje opinie i szczególnie interesująco wypadły uzasadnienia negatywne, które w sposób logiczny korespondowały z brakiem w najbliższej okolicy punktów skupu potrzebnych rolnikom. Dotyczyło to przede wszystkim skupu owoców, warzyw, drobiu i jaj. Narzekano na likwidację tych punktów skupu, ale często też nawiązywano w uzasadnieniach do ograniczeń skupu, niekupowania produktów gorszej jakości i eliminowania ze

skupu placówek państwowych - najsolidniejszych zdaniem respondentów jako partnerów rolników w transakcjach kupna - sprzedaży.

Tabela 3

Dostępność badanych punktów skupu w opinii wsi w 1996 roku

Punkty skupu:	Liczba punktów	Ocena dostępności w % (suma wiersza = 100)			
		dobra	średnia	zła	brak danych
zbóż	92	69	24	6	1
ziemniaków	71	56	31	12	1
buraków	54	71	20	8	1
żywca	117	81	14	3	2
mleka	70	83	16	1	-
drobiu	57	39	47	14	-
jaj	26	46	42	12	-
warzyw	49	62	24	14	-
owoców	52	61	26	13	-

Rozkład przestrzenny opinii wsi o zmianach w sieci punktów skupu - do analizy nie wniósł nowych elementów poza tym, że w sensie pozytywnym zostały zweryfikowane informacje o dostępności placówek tej sieci. W makroregionach o najmniejszej liczbie punktów skupu było relatywnie najwięcej opinii stwierdzających, że sytuacja w tym segmencie rynku po 1992 roku uległa pogorszeniu.

3. Wnioski

W latach 1992-1996 dokonały się w Polsce istotne zmiany w infrastrukturze rynkowej sektora rolniczego. Zmiany ustrojowe i liberalizacja handlu przejściowo zdegradowały handel hurtowy. Dotyczyło to przede wszystkim starych struktur przedsiębiorstw obrotu rolnego w sektorze spółdzielczym. Obecnie następuje odbudowa tych kanałów skupu i obrotu produktami rolnymi i jest ona realizowana w innych - prywatnych formach własności. Ostatnie 3 lata charakteryzowały się dość dynamicznym rozwojem giełd, rynków hurtowych, grup marketingowych i dużych hurtowni. Znaczące zmiany dokonały się także w budowaniu zaplecza surowcowego przedsiębiorstw przetwórstwa rolno-spożywczego, które coraz częściej wykorzystują związki kooperacyjne z producentami rolnymi oraz kontraktacje jako formy powiązań handlowych.

W ostatnich latach zmieniły się również formy obrotu surowcami rolniczymi, ubyło w terenie placówek skupu - stałych i sezonowych, natomiast uaktywnili się w skupie zleconym hurtownicy, agenci i pośrednicy działający bezpośrednio na wsi, w zagrodzie lub na targowisku gminnym. Równolegle obserwuje się

wyraźnie większą aktywność samych rolników w poszukiwaniu korzystnych kanałów sprzedaży swoich produktów. Te działania są jednak ograniczone i najczęściej wiążą się z targowiskiem gminnym lub pobliskim miasteczkiem. W gospodarstwach chłopskich przeważa nadal produkcja wielokierunkowa, nienowoczesna, co tworzy silną barierę w sprzedaży płodów rolnych lub zwierząt rzeźnych. Takie zjawiska były najczęściej sygnalizowane w skupie drobiu, jaj, warzyw i owoców. Dotyczy to produkcji o małej skali, a nie rolników specjalistów wiążących się coraz częściej z przedsiębiorstwami hurtowymi i giełdami rolno-spożywczymi.

Ten kierunek unowocześniania gospodarki chłopskiej jest jednak słabo stymulowany, ze względu na niedostateczny rozwój handlu hurtowego, giełd i kooperacji bezpośredniej producentów z przemysłem przetwórczym. Słabym impulsem tych zmian jest także działalność ODR, które w dość ograniczonym zakresie popularyzują szanse jakie dla wsi stanowią przedsiębiorstwa oraz organizacje obrotu rolnego. Tradycyjny skup w systemie organizacji ukształtowanych w PRL, obecnie traci na znaczeniu i sprawdza się coraz słabiej. W związku z tym na wsi ubywa takich placówek skupu, a te które przetrwają w procesach transformacji ustrojowej - w perspektywie będą służyły wyłącznie wąsko rozumianym potrzebom rynków lokalnych.

Z PRACY DORADCZEJ

GRZEGORZ CETNER

*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

TWORZENIE KONCEPCJI DORADZTWA SOCJALNO-EKONOMICZNEGO W POLSCE Z WYKORZYSTANIEM DOŚWIADCZEŃ NIEMIECKICH CZĘŚĆ I*

1. Dyrektywy Unii Europejskiej

W krajach Unii Europejskiej pojęcie doradztwa socjalno-ekonomicznego funkcjonuje od momentu wejścia w życie Dyrektywy Nr 72/161/EWG wydanej przez Radę Europejską w dniu 17 kwietnia 1972 r. Rozdział pierwszy tej dyrektywy dotyczy rozbudowy informacji socjalno-ekonomicznej i poprawy kwalifikacji zawodowych osób zatrudnionych w rolnictwie.

Doradztwo socjalno-ekonomiczne traktuje gospodarstwo rolnicze jako organizm, w którym łączą się zmienne oddziaływania pomiędzy przedsiębiorstwem, gospodarstwem domowym, rodziną rolniczą i zewnętrznymi czynnikami, jak zmieniająca się struktura i polityka rolna czy uwarunkowania socjalne. W organizmie tym zakłada się jednoczesny wzrost ekonomiczny przedsiębiorstwa i wzrost dobrobytu w gospodarstwie domowym.^[1] Doradztwo socjalno-ekonomiczne oferuje pomoc szczególnie w przypadkach istotnych decyzji dotyczących rodziny rolniczej i losów gospodarstwa rolniczego, tj.: narodziny dziecka, rozpoczęcie kształcenia, wybór zawodu dla dzieci, służba wojskowa, małżeństwo następcy gospodarstwa, szkody wywołane przez klęski żywiołowe, opieka socjalna, planowanie ubezpieczenia (fundusze emerytalne), bariery psychiczne i fizyczne członków rodziny rolniczej, śmierć członka rodziny, restrukturyzacja gospodar-

* Część II zamieszczona będzie w nr 4/97 i zawierała będzie m.in. przykłady formularzy do zbierania informacji o gospodarstwie i rodzinie rolniczej.

stwa, przekazanie gospodarstwa, problemy prawne, finansowe itd. Tak więc doradztwo socjalno-ekonomiczne postrzegane jest nie tylko jako specjalne doradztwo na rzecz gospodarstw będących w trudnej sytuacji ekonomicznej, ale także jako przynoszące pomoc w decyzjach dotyczących nowej orientacji gospodarstwa, przekwalifikowania się, wyboru zawodu. Obejmuje ono także wszystkie dotychczasowe obszary doradcze, w obrębie których na szczególną uwagę zasługują aspekty socjologiczne, socjalne, prawne i psychologiczne. Szczególnie istotnymi i ważkimi w procesie doradczym są czynniki socjalno-psychologiczne, w sytuacji gdy osoba zwracająca się o poradę odczuwa zagrożenie swego planu życiowego^[2].

Artykuł 1 Dyrektywy informuje o zainicjowaniu przez państwa członkowskie programów, które obejmują szerszy zakres doradztwa socjalno-ekonomicznego przeznaczonych dla rolników, członków rodzin rolniczych i pracowników zatrudnionych w rolnictwie. Celem uruchomienia tych programów było zachęcenie osób zajmujących się rolnictwem do podjęcia decyzji dotyczących ich przyszłych działań oraz wyboru zawodu ich następców.^[3]

Na mocy Dyrektywy powołane zostały w krajach unijnych wyspecjalizowane służby prowadzące doradztwo z tego zakresu. Artykuł 2 mówi:

„Programy, o których mowa w art. 1, obejmują:

- a) tworzenie i rozwój publicznych lub powoływanych i zatwierdzanych przez państwa członkowskie; służb zapewniających doradztwo socjalno-ekonomiczne, bądź też tworzenie i rozwój, w ramach istniejących służb specjalnych, wydziałów zajmujących się prowadzeniem tego doradztwa;*
- b) ponoszenie przez państwa członkowskie kosztów szkolenia doradców socjalno-ekonomicznych, oraz tam, gdzie to konieczne z dotacjami i zapomogami na pokrycie kosztów udziału w szkoleniach lub szkoleń w obrębie danego gospodarstwa rolnego.^[3]”*

Różnorodność zadań, które wyłaniają się na gruncie kompleksowej struktury problemów w doradztwie socjalno-ekonomicznym sprawia, że fachowe placówki doradcze nie są w stanie same im podołać. Pojawia się więc nieubłagana konieczność współpracy wszystkich związanych z tymi zadaniami instytucji. Pożądane jest by podczas opracowywania alternatyw rozwiązań problemów, a szczególnie podczas urzeczywistniania alternatywy wybranej ostatecznie przez partnera doradcy, istniała ścisła współpraca z instytucjami działającymi na obszarach wiejskich (np. ze związkami zawodowymi) i by wszystkie te podmioty brały udział w rozwiązywaniu zadań w ramach doradztwa socjalno-ekonomicznego.^[2] Cele instytucji doradczych prowadzących doradztwo socjalno-ekonomiczne zostały jasno sprecyzowane w artykule 3 Dyrektywy:

- „a) informowanie, w ogólnym zakresie, ludności wiejskiej o istniejących możliwościach poprawy jej sytuacji socjalno-ekonomicznej;*

- b) rozpatrzenie i zbadanie indywidualnych przypadków mających na względzie dostosowanie do zmieniających się warunków;
- c) kontaktowanie osób zainteresowanych zmianami polityki w odniesieniu do ich gospodarstw rolnych z kompetentnymi służbami doradczymi;
- d) dostarczanie osobom zainteresowanym informacji i porad w następujących kwestiach:
 - kontynuowania pracy w rolnictwie;
 - wyboru zajęcia poza rolnictwem;
 - wycofywania się z jakiegokolwiek działalności zawodowej;
- e) informowanie osób zainteresowanych o istniejących, dla osób zatrudnionych w rolnictwie, możliwościach uzyskania dalszego szkolenia oraz o perspektywach dla ich dzieci w rolnictwie lub w innych zawodach;
- f) kierowanie osób zainteresowanych, zgodnie z rozważaniami lub już podjętymi przez nie decyzjami, do kompetentnych i wyspecjalizowanych służb.^[3]

W celu podniesienia kwalifikacji służb doradczych i przygotowania doradców do prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego Dyrektywa przewidywała szereg szkoleń, których koszt pokrywały państwa członkowskie Unii Europejskiej (patrz wyżej: Art. 2 b). Zakres tych szkoleń jak i wymagania jakie muszą spełniać określa artykuł 4 Dyrektywy:

- „1. Szkolenie doradców socjalno-ekonomicznych, o których mowa w art. 2, lit. b, winno zachęcać osoby z odpowiednim wykształceniem i wystarczającym doświadczeniem w sprawach związanych z rolnictwem, do uzupełnienia ich wiedzy fachowej oraz do uzyskania odpowiedniej wiedzy - lub polepszenia tej, którą już posiadają - na temat:
 - problemów gospodarczych i natury ludzkiej;
 - problemów regionu, w którym mają pracować;
 - możliwości otwierających się dla osób zainteresowanych w ramach odpowiednich przepisów prawnych.
- 2. Państwa członkowskie określają podstawowe wymagania, jakie muszą spełnić nauczanie i szkolenia, o których mowa w art. 2, lit. 2, zanim mogą one zostać zatwierdzone, zaś w szczególności państwa członkowskie:
 - a) precyzują kryteria przyjmowania na kursy;
 - b) określają programy minimum szkoleń dla doradców;
 - c) określają minimalny czas trwania kursów;
 - d) określają sposoby legalizacji odbytych szkoleń;
 - e) określają organizację kursów, zarówno jeśli chodzi o jakość proponowanego szkolenia, jak i kosztów oraz intensywności takiego szkolenia.^[3]

Wraz z wejściem w życie Dyrektywy Nr 85/798 z dnia 12 marca 1985 r., dotyczącej polepszenia efektywności struktury agrarnej Dyrektywa z roku 1972 przestała obowiązywać, a zadania z obszaru doradztwa rolniczego zostały określone jako misje narodowe i rozdzielone na kraje członkowskie.^[2]

2. Niemiecki podręcznik do doradztwa socjalno-ekonomicznego

Do oceny danego przypadku, będącego przedmiotem doradztwa socjalno-ekonomicznego i zgłębienia przyczyn specyficznej sytuacji konkretnego problemu niezbędne jest staranne zebranie danych. W celu uniknięcia sytuacji, w której ważne obszary zostałyby pominięte w trakcie analizy, służby doradcze w Niemczech stworzyły na bazie swoich doświadczeń odpowiednie formularze danych oraz listy doradcze, będące zbiorem rozwiązań prostych sytuacji problemowych dotyczących dość często rodziny rolnicze. Ponadto niemieccy doradcy mają do dyspozycji specjalny podręcznik do prowadzenia doradztwa socjalno-ekonomicznego, stworzony przez firmę AID (Auswertungs- und Informationsdienst) z Bonn. Podręcznik ten ma postać segregatora, którego zawartość jest systematycznie aktualizowana - poszczególne rozdziały i ich części zastępowane są aktualnymi informacjami. Podręcznik zapewnia podstawową informację w wielu dziedzinach związanych z szeroko rozumianym doradztwem socjalno-ekonomicznym oraz podaje miejsca i sposoby uzyskania dalszych, bardziej szczegółowych danych. Stanowi on pewnego rodzaju drogowskaz, pomocny w codziennej pracy doradcy. Nie ma bowiem możliwości zawarcia w jednej książce pełnej informacji z tak wielu dziedzin. Zawartość niemieckiego podręcznika podzielona jest na następujące rozdziały:

- A. Część ogólna - doradztwo socjalno-ekonomiczne w rolnictwie (podstawy prawne, metodyczne), plan doradczy, listy doradcze;
- B. Kodeks socjalny;
- C. Powszechne prawo ubezpieczenia socjalnego;
- D. Rolnicze ubezpieczenia socjalne;
- E. Kształcenie, doksztalcenie, przekwalifikowanie;
- F. Prawo pracy i ochrona pracy;
- G. Zabezpieczenie bezrobotnym prawa do podejmowania pracy;
- H. Uzupełniające ubezpieczenia prywatne;
- I. Inne zabezpieczenia socjalne;
- J. Inne środki (pomoc dla osób starszych pracujących w rolnictwie, państwowa pomoc społeczna w budownictwie na wsi itp.);
- K. Dalsze socjo-ekonomiczne obszary działania (prawo małżeńskie, prawo spadkowe, procedura przekazywania gospodarstwa, prawo dzierżawne);
- L. Wybrane programy wspierania gospodarstw rolniczych.

2.1. Formularze danych o gospodarstwie

Formularze służące do zbierania danych o sytuacji gospodarstwa i rodziny rolniczej oraz do określenia sposobu postępowania w danej sytuacji problemowej, wchodzące w skład tzw. planu doradczego, obejmują 5 kroków postępowania, w ramach których uwzględnione są następujące informacje:

- Krok 1: Opis sytuacji gospodarczej i rodzinnej;
 - informacje o głównym i ubocznych źródłach zarobkowania, o prowadzeniu księgowości, członkostwie w instytucjach (kółkach maszynowych, produkcyjnych itp.), o sile roboczej, stanie i budynków i maszyn, zawartych umowach kontraktowych, o powierzchni gospodarstwa, użytkowaniu ziemi, hodowli zwierząt, o wykształceniu członków rodziny rolniczej, ich udziale w pracach w gospodarstwie rolnym, domowym i poza gospodarstwem oraz o składkach na rzecz rolniczego funduszu emerytalnego i innych ubezpieczeń. Część pierwszą zamyka formularz opisu wyobrażeń członków rodziny rolniczej (gospodarza, współmałżonka, następcy, współmałżonka następcy i emerytów) co do dalszego rozwoju gospodarstwa;
- Krok 2: Analiza gospodarstwa rolnego i domowego;
 - a) dane liczbowe o przedsiębiorstwie rolniczym i gospodarstwie domowym, zawierające: zysk, przychody nie pochodzące z własnej pracy (wynajem, dzierżawa), pozostałe przychody (renty, zasiłki, świadczenia), dochód całkowity, wydatki na utrzymanie rodziny, nieprzewidziane wydatki, świadczenia dożywotnie, prywatne podatki i opłaty, prywatne ubezpieczenia, oszczędności, odsetki, amortyzacja budynków, amortyzacja maszyn, zobowiązania, inwentarz, produkcja w toku itd.;
 - b) analiza bezpieczeństwa socjalnego członka rodziny rolniczej, zawierająca informacje o zabezpieczeniu członka rodziny rolniczej w przypadku chorób, trwałych uszkodzeń ciała, o ubezpieczeniu emerytalnym, o zabezpieczeniu w przypadku przedwczesnej śmierci, o możliwych państwowych świadczeniach pieniężnych (dopłatach mieszkaniowych, dodatkach na dzieci, zasiłkach rodzinnych, zasiłkach w szczególnych sytuacjach życiowych oraz rekompensaty kosztów przekwalifikowania się i doksztalcania);
 - c) zestawienie słabych stron i możliwości rozwoju w zakresie: produkcji, dystrybucji, organizacji gospodarstwa domowego, struktury finansowej, majątkowej, podatków oraz sfery prywatnej i zabezpieczenia socjalnego;
- Krok 3: Decyzja. Z uwzględnieniem warunków gospodarczych i rodzinnych, słabych stron i możliwości rozwoju, należy w tym miejscu podjąć jednoznaczną decyzję dotyczącą przyszłego rozwoju gospodarstwa w kierunku:

- dalszego prowadzenia gospodarstwa rolnego, w którym rolnictwo jest główną działalnością zarobkową, poprzez rozbudowę i reorganizację gospodarstwa (włącznie z zastosowaniem kooperatywnych form wiejskiego gospodarowania);
 - dalszego prowadzenia gospodarstwa, w którym rolnictwo jest drugorzędną działalnością zarobkową, poprzez reorganizację gospodarstwa połączoną z przyjęciem głównej działalności w innym zawodzie pozarolniczym (wielozawodowość);
 - zaprzestania działalności rolniczej i podjęcia innej pracy poza rolnictwem lub ostatecznego wstrzymania zarobkowania;
- Krok 4: Zalecenia doradcze dotyczące zabezpieczenia dochodu i majątku. W tym etapie na podstawie podjętej decyzji zostają opracowane przez doradcę konkretne propozycje dotyczące zmian w: produkcji, dystrybucji, organizacji gospodarstwa domowego, strukturze finansowej, majątkowej, podatkach. Określony zostaje w tym miejscu także niezbędny zakres dalszego doradztwa fachowego i socjalnego;
 - Krok 5: Koncepcja działania. Poszczególne zalecenia doradcze zebrane na formularzach w kroku 4 należy teraz uporządkować w czasie - pod względem nagłości - i przedłożyć je partnerowi - rolnikowi. W celu ułatwienia wdrożenia zaleceń, informacje zebrane w kroku 5 powinny określać niezbędne placówki i instytucje pomocnicze odpowiadające zaleceniom, bądź ułatwiające ich realizację. Formularz koncepcji działania ujmuje tabelarycznie przedsięwzięcia jakie należy zrealizować w przeciągu najbliższych 3 miesięcy, następnych 3 miesięcy i kolejnych 6 miesięcy.

Zebrane w planie doradczym dane i kroki postępowania opatrzone są stroną tytułową, na której znajdują się informacje o właścicielu, adresie gospodarstwa, dane personalne doradcy, a także temat (powód/przyczyna) doradztwa. Po zakończeniu planu doradczego zostaje on udokumentowany podpisem odpowiedzialnego doradcy. Mimo że z reguły podpisuje go doradca socjalno-ekonomiczny, należy dążyć podczas opracowywania planu doradczego do ścisłej współpracy z innymi doradcami.^[2]

2.2. Listy doradcze

„Listy doradcze” zawarte w niemieckim podręczniku do doradztwa socjalno-ekonomicznego są zbiorem podstawowych informacji i kroków postępowania

w często powtarzających się lub mogących wystąpić w rodzinie rolniczej sytuacjach problemowych, tj.:

1. Narodziny dziecka;
2. Rozpoczęcie kształcenia dziecka;
3. Przejście do służby wojskowej;
4. Małżeństwo następcy gospodarstwa;
5. Przekazanie gospodarstwa;
6. Śmierć jednego z członków rodziny;
7. Bariery psychiczne i fizyczne członków rodziny;
8. Zapotrzebowanie na opiekę nad członkiem rodziny;
9. Szkody w gospodarstwie spowodowane klęskami żywiołowymi;
10. Planowanie ubezpieczenia emerytalnego itd.

„Listy doradcze” każdemu krokowi postępowania wskazują odpowiednio miejsce (instytucję), dokumenty niezbędne do podjęcia kroku, terminy jakich należy przestrzegać, a także wskazują na możliwości uzyskania pomocy socjalnej (zasiłki, rekompensaty kosztów, dodatki itp.). Każda lista doradcza zawiera odnośniki do treści podręcznika, gdzie dana sytuacja problemowa i związane z nią zagadnienia opisane są obszerniej.

3. Wypracowanie koncepcji doradztwa socjalno-ekonomicznego w Polsce

W ramach współpracy Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu z niemieckim partnerem - firmą DG Agropgress International - na początku bieżącego roku powołana została grupa robocza, mająca na celu pracę nad wypracowaniem polskiego podręcznika do doradztwa socjalno-ekonomicznego. W skład grupy roboczej weszli pracownicy Ośrodków Doradztwa Rolniczego, CDiEwR w Poznaniu i Krakowie oraz eksperci z innych instytucji działających w obszarze rolnictwa, pomocy społecznej itp.

W celu przygotowania pierwszego spotkania grupy roboczej zapoznano się z zawartością niemieckiego podręcznika do doradztwa socjo-ekonomicznego, przetłumaczono jego część wstępną, formularze danych o gospodarstwie oraz tzw. listy doradcze będące skróconymi sposobami postępowania w przypadku pewnych powtarzających się często problemów doradczych. Pierwsze jednodniowe spotkanie grupy roboczej odbyło się w dniu 14 kwietnia 1997 w CDiEwR w Poznaniu. Po dyskusji nad zawartością i formą niemieckiego

podręcznika i rolę jaką spełniać ma doradztwo socjalno-ekonomiczne w Polsce, wyciągnięto następujące wnioski:

1. Forma skoroszytowa podręcznika nie budzi zastrzeżeń, jest funkcjonalna w obliczu zmieniających się danych będących zawartością podręcznika.
2. Większość zawartych w niemieckim podręczniku informacji odnosi się ściśle do warunków niemieckich i musi być zastąpiona analogicznymi danymi, opartymi o realia Polski. Odnosi się to przede wszystkim do rozdziałów związanych z pomocą społeczną, ubezpieczeniami, prawodawstwem itp.
3. Formularze danych o gospodarstwie muszą także ulec zmianom w celu dostosowania ich do naszych warunków i potrzeb.
4. Forma list doradczych jest interesująca i może zostać przyjęta dla kilku podstawowych sytuacji doradczych, podobnie jak ma to miejsce w przypadku podręcznika niemieckiego.
5. Za tematykę najistotniejszą, przeznaczoną do opracowania w pierwszej kolejności, uznano pomoc społeczną i możliwości szkolenia, dokształcania i przekwalifikowania. Ponadto stwierdzono, że korzystnym byłoby umieszczenie w podręczniku tematyki kredytowania rolnictwa.
6. Udział ekspertów z zewnątrz uzależniony będzie od aktualnie realizowanej tematyki.
7. Jako główny temat następnego spotkania obrano pomoc społeczną, opracowanie polskiej wersji formularzy danych o gospodarstwie oraz wybranie sytuacji doradczych, które nadawać się będą do przedstawienia w postaci tzw. „list doradczych”. Uczestnicy otrzymali kopie tłumaczonych materiałów, niemieckich formularzy danych i „list doradczych” w celu przygotowania uwag i propozycji na następne spotkanie.

Drugie spotkanie grupy roboczej odbyło się dnia 26 czerwca w CDiEwR w Poznaniu. Jego wynikiem było ustalenie ostatecznej formy polskich formularzy danych o gospodarstwie, zakresu i formy rozdziału dotyczącego pomocy społecznej oraz formy rozdziału informacyjnego o dostępnych preferencyjnych liniach kredytowych, a także określenie sytuacji doradczych, które będą mogły być przedstawione w formie tzw. list doradczych.

„Listy doradcze” obejmą następujące sytuacje:

- Narodziny dziecka;
- Rozpoczęcie kształcenia dziecka / wybór zawodu;
- Przejście do służby wojskowej;
- Małżeństwo następcy gospodarstwa;
- Przekazanie gospodarstwa;

- Niefachowość pracy prowadzącego gospodarstwo (przekwalifikowanie, doksztalcanie);
- Śmierć jednego z członków rodziny;
- Bariery fizyczne lub psychiczne członków rodziny (poradnie);
- Zapotrzebowanie na opiekę nad członkiem rodziny (pomoc sąsiedzka, opiekunki dochodzące);
- Klęski żywiołowe;
- Możliwości ubezpieczeń emerytalnych;

Budowa list doradczych na podstawie zebranych danych będzie przedmiotem trzeciego spotkania grupy roboczej. Trzecie spotkanie planowane jest na wrzesień 1997 r., a czwarte na przełom października i listopada 1997 r.

Do końca roku polska wersja podręcznika do doradztwa socjo-ekonomicznego zawierać będzie:

- część wstępną;
- polskie formularze danych o gospodarstwie;
- listy doradcze wybranych sytuacji doradczych;
- rozdział dotyczący opieki społecznej;
- rozdział dotyczący preferencyjnych kredytów dla rolnictwa;
- rozdział dotyczący możliwości doksztalcania i przekwalifikowania.

W roku 1998 planowane są kolejne spotkania grupy roboczej, wynikiem których powstaną kolejne rozdziały podręcznika. Na początku przyszłego roku grupa robocza spotka się z ekspertami niemieckimi w celu zaprezentowania wypracowanych materiałów i omówienia uwag dotyczących powstającego podręcznika.

Powstałe materiały stanowią będą pomoc w pracy doradczej. Ośrodki Doradztwa Rolniczego otrzymają podręczniki do doradztwa socjalno-ekonomicznego, które systematycznie będą uzupełniane kolejnymi rozdziałami i aktualnymi danymi. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie planuje z chwilą opracowania polskiego podręcznika przeprowadzić szereg szkoleń informacyjnych na temat doradztwa socjalno-ekonomicznego i pracy z wypracowanymi materiałami.

LITERATURA

1. Helmuth Buermann: „Doradztwo rolnicze w Niemczech”, DG Agropgress International, 1996.
2. „Handbuch für die sozio-ökonomische Beratung”. Pod red. Martin Heil, AID Bonn, 1996.
3. Dyrektywa Unii Europejskiej Nr 72/161/EWG, Rozdział 1, z dnia 17 kwietnia 1972.

TOMASZ BIAŁY
*Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie
w Poznaniu*

POLSKO-DUŃSKI PROJEKT DORADCZY „ROLNICTWO ŚRODOWISKOWE”. ETAP III.

Dnia 1 grudnia 1996 roku nastąpiło oficjalne rozpoczęcie realizacji trzeciego etapu polsko-duńskiego projektu pn. „Rolnictwo środowiskowe”. Wcześniejsze etapy projektu realizowane były od 15 sierpnia 1994 do 30 września 1995 - etap pierwszy oraz od 1 października 1995 do 15 sierpnia 1996 - etap drugi. Realizacja etapu trzeciego zakończona zostanie 31 października 1997.

Polsko-duński projekt rolnictwa środowiskowego jest wynikiem podpisanego porozumienia pomiędzy ministerstwami rolnictwa Danii i Polski i ma za zadanie promowanie metod produkcji rolniczej, które uwzględniając dobro środowiska naturalnego są jednocześnie uzasadnione ekonomicznie.

Osiągnięcie tego celu możliwe będzie poprzez przygotowanie służb doradczych oraz systemu edukacji rolniczej w taki sposób, aby możliwe było właściwe wprowadzanie przez doradców nowoczesnych i opłacalnych technologii produkcji w gospodarstwach rolniczych.

Projekt przewidziany jest do realizacji w gospodarstwach indywidualnych dużych i małych, które mają realną szansę i warunki adaptacji do nowej sytuacji będącej rezultatem wprowadzania gospodarki wolnorynkowej w Polsce. Zadania stawiane przez projekt realizowane są bezpośrednio w gospodarstwach rolnych 460 rolników, na terenie 9 województw.

Projekt Rolnictwa Środowiskowego, we wszystkich swoich etapach, finansowany jest przez Ministerstwo Rolnictwa i Rybołówstwa Królestwa Danii, wykonawcą w Polsce ze strony duńskiej jest Krajowe Centrum Doradztwa Rolniczego w Skejby - Dania, a instytucją koordynującą projekt ze strony polskiej na terenie kraju było Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu.

Dnia 29 stycznia 1996 roku Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie podpisało umowę na dofinansowanie realizacji projektu „Rolnictwo Środowiskowe - Polska 1994” z Fundacją Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA).

W wyniku realizacji projektu umowa ta została przedłużona, a datę zakończenia finansowania przewidziano na 31 lipca 1997.

Wkładem strony polskiej w realizację projektu jest:

- praca doradców, którzy wykonywali zadania przewidziane do realizacji w ramach projektu,
- finansowanie w 50% zakupionego sprzętu do prowadzenia demonstracji polowych,
- finansowanie kosztów transportu i noclegów specjalistów z Danii.

Strona duńska zakupiła dla każdego doradcy uczestniczącego w projekcie po jednym zestawie komputerowym, w skład którego wchodziła drukarka oraz niezbędne oprogramowanie. Ośrodki Doradztwa Rolniczego, które uczestniczą w projekcie otrzymały sprzęt służący do zakładania i prowadzenia doświadczeń polowych. W skład sprzętu do doświadczeń polowych wchodzi opryskiwacz poletkowy, rozrzutnik do nawozów mineralnych, narzędzia służące do wytyczenia doświadczenia w terenie. W skład zestawu wchodzi również odzież ochronna i opryskiwacz plecakowy. Strona duńska opłaciła również pobyt doradców na szkoleniu organizowanym w ramach projektu w Danii. Szkolenia doradców w kraju dofinansowane zostały ze środków Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa.

Obecnie projekt realizowany jest na terenie następujących województw:

- bydgoskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie,
- koszalińskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boninie,
- leszczyńskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Lesznie,
- toruńskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Przysieku,
- legnickiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Legnicy,
- poznańskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Sielinku,
- łomżyńskiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Szepietowie,
- siedleckiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Siedlcach,
- ostrołęckiego z udziałem Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Ostrołęce.

Na terenie wyżej wymienionych województw zadania objęte projektem realizują doradcy ODR pracujący na terenie tych województw.

Obok Ośrodków Doradztwa Rolniczego, w realizacji projektu uczestniczą również następujące instytucje:

- Instytut Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach
- Instytut Ochrony Roślin w Poznaniu
- Instytut Melioracji i Użytków Zielonych w Falentach
- Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin, Wojewódzki Inspektorat w Koszalinie

- Okręgowa Stacja Chemiczno-Rolnicza w Koszalinie
- Zespół Szkół Rolniczych w Świątkach k.Szczecinka
- Państwowa Inspekcja Ochrony Roślin, Wojewódzki Inspektorat w Bydgoszczy
- Okręgowa Stacja Chemiczno-Rolnicza w Bydgoszczy
- Zespół Szkół Rolniczych w Chojnicach
- Okręgowa Stacja Chemiczno-Rolnicza - Leszno
- Okręgowa Stacja Chemiczno-Rolnicza - Toruń
- Centrum Doskonalenia Nauczycieli Szkół Rolniczych w Brwinowie
- Instytut Melioracji i Użytków Zielonych - Falenty

Głównym celem projektu jest promowanie rolnictwa sprzyjającego środowisku, z jednoczesnym uwzględnieniem czynników ekonomicznych, poprzez wzmocnienie doradztwa i edukacji. W ramach projektu współpraca obejmowała:

- poprawienie sposobów przechowywania i składowania nawozów organicznych w gospodarstwie rolnym,
- poprawienie wykorzystania nawozów organicznych i mineralnych,
- promowanie zmianowania i odmian, które sprzyjają lepszemu wykorzystaniu nawozów, spadkowi zachwaszczenia i spadkowi pojawiania się szkodników i chorób,
- promowanie stosowania zmniejszonych dawek środków ochrony roślin
- promowanie zdrowych dla środowiska zasad rolnictwa,
- stworzenie programu komputerowego umożliwiającego opracowanie planów ochrony roślin, planów pól i planów nawożenia w gospodarstwie rolnym,
- upowszechnienie działań doradczych realizowanych w ramach projektu w Ośrodkach Doradztwa Rolniczego na terenie całego kraju,
- upowszechnienie zagadnień i wyników przeprowadzonych działań w ramach projektu w szkołach rolniczych.

Program projektu obejmuje realizację następujących zadań:

1. Zorganizowanie i przeprowadzenie szkolenia dla doradców Ośrodków Doradztwa Rolniczego oraz nauczycieli szkół rolniczych nt. obsługi programu komputerowego „AGRONOM” wersja 1.0.
2. Opracowanie wersji 1.2 programu komputerowego „AGRONOM”.
3. Szkolenie w zakresie wykorzystania nawozów organicznych oraz wspierania w tworzeniu płyt obornikowych przeznaczonych do demonstracji.
4. Szkolenie doradców w zakresie przygotowania listów uprawowych oraz krótkich informacji telefonicznych.

5. Przeprowadzenie doświadczeń polowych w zakresie właściwego stosowania nawozów mineralnych i pestycydów.
6. Założenie doświadczalnych wieloletnich użytków zielonych.
7. Przeprowadzenie prostych doświadczeń nt. żywienia zwierząt.
8. Organizacja spotkań tematycznych z rolnikami.

Program komputerowy „AGRONOM”, jest programem stworzonym w środowisku „WINDOWS”, pozwala na tworzenie planów ochrony roślin i nawożenia w gospodarstwach rolnych, wyliczenie opłacalności produkcji z hektara danej uprawy. Wykonane plany pozwalają na uzyskanie informacji o gospodarstwie, o wysokości nawożenia pod poszczególne uprawy, ilości stosowanych środków chemicznych, kosztach produkcji roślin w odniesieniu do poszczególnych pól. Tworząc w każdym roku plany dla gospodarstwa użytkownik tworzy bazę informacji o gospodarstwie.

W latach 1995/96, powstała aplikacja do programu Excel pod nazwą „FIELDPLW”, która pozwalała na tworzenie planów ochrony roślin i nawożenia dla gospodarstwa. Aplikacja ta wykorzystywała założenia podobnego programu stosowanego w Danii. Aplikacja „FIELDPLW”, nie pozwalała na stworzenie pełnej bazy danych nawozów sztucznych oraz środków ochrony roślin. Ograniczeniem był sprzęt komputerowy, który zazwyczaj posiadają doradcy.

W latach 1996/97 podjęto pracę nad samodzielnym programem, który pozwalałby na stworzenie dużych baz danych nawozów sztucznych oraz pełnej bazy danych środków ochrony roślin - odpowiednik zaleceń opracowywanych i wydawanych przez Instytut Ochrony Roślin w Poznaniu. Program pod nazwą „AGRONOM” powstał we współpracy z Instytutem Ochrony Roślin, Instytutem Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa i Krajowym Centrum Doradztwa Rolniczego w Skejby - Dania, w ramach projektu finansowanego przez FAPA i Ministerstwo Rolnictwa i Rybołówstwa Danii. Obecna wersja programu „AGRONOM” to wersja 1.2.

Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu przeprowadziło trzynaście jednodniowych szkoleń dla użytkowników programu „AGRONOM”. Uczestniczyło w nich 158 osób. Byli to doradcy Ośrodków Doradztwa Rolniczego z terenu całego kraju, pracownicy Okręgowych Stacji Chemiczno-Rolniczych, Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin oraz nauczyciele Szkół Rolniczych. Do chwili obecnej Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu przesłało lub przekazało nieodpłatnie osobom, które wyraziły chęć korzystania z programu „AGRONOM” 250 instalacji programu, jednak ogólna liczba użytkowników przekracza 250 osób, gdyż program ten jest przekazywany nieodpłatnie, z możliwością dalszego kopiowania programu innym osobom przez użytkownika. O praktykach takich świadczą zapytania telefoniczne kierowane

bezpośrednio do Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu, przez użytkowników, którzy program otrzymali od użytkowników pierwotnych.

Obecnie w fazę praktycznej realizacji wchodzi budowa płyt obornikowych. Przed przystąpieniem do budowy doradcy zapoznali się z zasadami budowy takich obiektów, lokalizacją i warunkami jakie powinna taka budowla spełniać.

W maju br zorganizowane zostało przez Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie w Poznaniu seminarium pt. „Magazynowanie nawozów organicznych pochodzenia zwierzęcego”. W seminarium uczestniczyli doradcy z Ośrodków Doradztwa Rolniczego, w których realizowany jest projekt.

Problematyka zaprezentowana na seminarium to:

- „Wykorzystanie nawozów organicznych - duńskie przepisy i doświadczenia”;
- „Usytuowanie i pojemność płyty obornikowej”;
- „Termin stosowania nawozów organicznych”;
- „Wykorzystanie azotu z nawozów organicznych”;
- „Duńskie doświadczenia w budowie płyt obornikowych i zbiorników na gnojowicę”;
- „Budowa płyty obornikowej - polskie doświadczenia”;
- „Opracowywanie planów magazynowania nawozów organicznych”;
- „Problemy z zanieczyszczeniem wody w Polsce”.

Wykłady prowadzili doradcy z Krajowego Centrum Doradztwa Rolniczego w Skejby - Dania, Anders Fredenslund i Tage Sams oraz Jan Pietrzak - pracownik Instytutu Melioracji i Użytków Zielonych.

W wyniku spotkań z doradcami i rolnikami podjęto decyzję o budowie sześciu płyt obornikowych na terenie trzech województw, po dwie płyty na województwo. Płyty zostaną wybudowane do końca 1997 roku na terenie działalności Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Boninie, Minikowie i Przysieku.

Podobnie jak w poprzednich dwóch etapach również w etapie trzecim realizacji projektu, zorganizowane zostały warsztaty pt.: „Listy uprawowe - nowa forma doradztwa”. W warsztatach uczestniczyli doradcy z Ośrodka Doradztwa Rolniczego Szepietowo, Ostrołęka, Siedlce, Piotrowice i Sielinko, którzy w swoich ODR-ach podjęli się przygotowywania „Listów uprawowych” dla rolników.

W Ośrodkach Doradztwa Rolniczego, w których w etapach poprzednich, w ramach projektu, doradcy podjęli się zadania opracowywania „Listów uprawowych”, zadanie to również kontynuowano.

W sezonie wegetacyjnym 1996/97, w ramach projektu założone zostały doświadczenia demonstracyjne dla roślin w uprawie polowej oraz doświadczenia na wieloletnich użytkach zielonych.

Założone doświadczenia demonstracyjne obejmowały następujące tematy:

- „Redukcja dawek herbicydów w pszenicy jarej”
- „Redukcja dawek herbicydów w uprawie mieszanek zbożowych”
- „Redukcja dawek herbicydów w jęczmieniu jarym”
- „Zróżnicowanie dawek azotu w uprawie jęczmienia jarego”
- „Zróżnicowanie dawek fungicydu w ochronie pszenicy ozimej”
- „Porównanie odmian jęczmienia jarego i ich mieszaniny”
- „Porównanie odmian pszenicy ozimej”

Doświadczenia demonstracyjne na wieloletnich użytkach zielonych obejmowały zastosowanie dwóch mieszanin traw z koniczyną białą. Istotne w tych doświadczeniach było sprawdzenie reakcji tych mieszanin na warunki polskie (były to mieszaniny duńskie), oraz właściwe zaplanowanie wykorzystania tak założonego pastwiska.

W ramach projektu zostało założonych:

- 20 doświadczeń polowych i 2 doświadczenia łąkarskie w ODR Przysiek
- 10 doświadczeń polowych i 2 doświadczenia łąkarskie w ODR Bonin
- 10 doświadczeń polowych i 2 doświadczenia łąkarskie w ODR Minikowo
- 10 doświadczeń polowych w ODR Leszno
- 8 doświadczeń polowych w ODR Szepietowo
- 4 doświadczenia polowe w ODR Ostrołęka
- 5 doświadczeń polowych w ODR Legnica
- 3 doświadczenia polowe w ODR Siedlce

Wyniki doświadczeń polowych zademonstrowane zostały rolnikom na organizowanych w ramach projektu tzw. „Dniach pola”, w których uczestniczyli rolnicy, przedstawiciele rolniczych firm handlowych, pracownicy Okręgowych Stacji Chemiczno-Rolniczych i Państwowej Inspekcji Ochrony Roślin, przedstawiciele samorządu lokalnego i doradcy Ośrodków Doradztwa Rolniczego.

W ramach projektu doradcy z Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Lesznie i Przysieku założyli doświadczenia żywieniowe u rolników prowadzących produkcje tuczników. Każdy z rolników, u którego założone zostały doświadczenia, otrzymał dawki żywieniowe dla grupy wiekowej do 25 kg, do 50 kg i do zakończenia tuczu. Dawki żywieniowe ułożone zostały na bazie pasz z gospodarstwa uzupełnione o dodatki mineralne, witaminy i koncentraty. Rezultaty doświadczeń żywieniowych będą znane w miesiącu wrześniu, kiedy to doświadczenia te zostaną zakończone.

Ważnym zadaniem realizowanym w ramach projektu była organizacja spotkań z rolnikami uczestniczącymi w realizacji projektu, na których omawiane

były zagadnienia bezpośrednio dotyczące produkcji roślinnej, nawożenia i ochrony roślin. Spotkania z rolnikami pozwoliły na zawiązanie nieformalnych grup rolników. Były to swego rodzaju kluby dyskusyjne, w ramach których rolnicy spotykali się od marca do lipca - tzn. w okresie wegetacji roślin na polu.

Podsumowując opinię na temat zadań realizowanych w ramach projektu, można stwierdzić, że cieszy się on dużym powodzeniem zarówno wśród rolników jak i doradców.

O zainteresowaniu projektem ze strony rolników może świadczyć fakt, że w przeciwieństwie do etapu I, w etapie III doradcy nie mieli żadnych problemów z przekonaniem rolników do tego, aby w ich gospodarstwach założyć doświadczalnia demonstracyjne. Niejednokrotnie rolnicy sami proponowali założenie doświadczalni na konkretny temat.

Program „AGRONOM” tworzony w ramach projektu okazał się narzędziem, który może ułatwić pracę doradcy z zakresu ochrony roślin i nawożenia.

Budowa płyt obornikowych, które mają pomóc we właściwym wykorzystaniu nawozów organicznych, a jednocześnie przyczyniają się do ochrony środowiska, okazała się bardzo istotnym zagadnieniem, zwłaszcza w sytuacji polskiego rolnika, który w związku z planowanym przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej, będzie zmuszony dostosować swoje gospodarstwo do wymogów jakie będą stawiane przed nim przez przepisy związane z właściwym przechowywaniem i wykorzystaniem nawozów organicznych.

ANNA MUZYKA

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
w Warszawie*

UMIEJĘTNOŚĆ I GOTOWOŚĆ STOSOWANIA WIEDZY O MARKETINGU W PRAKTYCE PRZEZ DORADCÓW ROLNICZYCH Z WODR W OSTROŁĘCE

1. Uwagi wstępne

Wiedza marketingowa jest niezbędnym elementem wchodzącym w zakres kompetencji zawodowych doradców. Odpowiedni jej poziom bardzo znacznie wpływa na sposób i jakość wykonywania podstawowych funkcji doradczych, np. bycia łącznika z rynkiem (klientami), bycia negocjatorem lub współnegocjatorem w transakcjach, bycia katalizatorem pomiędzy polityką państwa a potrzebami i dążeniami rolników⁽¹⁾.

Rolnicy dostosowujący się do praw rządzących gospodarką rynkową powinni aktywnie uczestniczyć w życiu gospodarczym i rozwijać przedsiębiorczość. Dlatego też służba doradcza, udzielająca rolnikom informacji na temat prowadzonej przez nich działalności, służąca pomocą przy rozwiązywaniu problemów związanych z działalnością produkcyjną i związaną z nią sprzedażą, ustalaniem kanałów zbytu, cen za towary, warunków transakcji i promowania towarów, powinna posiadać odpowiedni poziom wiedzy marketingowej i być gotowa do wykorzystania jej w praktyce.

Katedra Doradztwa Rolniczego SGGW w 1996 roku przeprowadziła badania wśród doradców rolniczych z Wojewódzkiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Ostrołęce. Wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego opartego głównie na technice wywiadu według kwestionariusza, którego odpowiednie zestawy pytań nadały mu charakter testu wiadomości. Pytania z zestawów A-E miały na celu określenie stanu wiedzy marketingowej doradców rolniczych, natomiast pytania z zestawu F określały stopień gotowości stosowania jej w praktyce. Jeżeli

(1) Por. Z.J. Przychodzeń: „Miejsce doradztwa rolniczego w marketingu operacyjnym”. *Wiś i Państwo*, 1992, nr 2.

chodzi o poziom wiedzy marketingowej pytania dotyczyły zdrowo-rozrządkowej wiedzy o marketingu, wiedzy z zakresu polityki produktu, polityki cen i kontraktacji, komunikowania społecznego⁽²⁾. Ogólne wyniki tych badań przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1.

Poziom wiedzy doradców z zakresu marketingu (polityka produktu, cen, dystrybucji i promocji) w zależności od płci, wieku, stażu pracy, ukończenia studiów (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem badani	Płeć		Wiek (lata)			Staż pracy (lata)			Studia	
		M	K	25-35	36-45	>45	1-11	11-20	>20	tak	nie
Liczba badanych	40	19	21	8	12	20	12	21	7	23	17
PYTANIA											
Marketing	50,6	49,0	52,0	38,8	63,0	47,5	51,0	54,0	38,5	51,0	49,0
Produkt	43,8	42,6	44,9	31,3	56,6	41,0	42,4	47,0	35,7	46,5	40,0
Cena	61,7	62,1	61,4	48,7	67,5	63,5	56,5	68,1	51,3	63,0	60,0
Dystrybucja	45,4	47,2	43,4	31,2	52,2	46,5	39,7	58,4	35,6	47,0	42,9
Promocja	53,4	52,0	54,1	36,4	69,1	50,5	50,8	57,6	44,2	55,6	50,0
Średnia	50,9	50,6	51,2	37,5	61,8	50,0	48,2	55,7	41,0	52,7	48,5

Źródło: Wyniki badań własnych przeprowadzonych przez Katedrę Doradztwa Rolniczego SGGW.

Poziom umiejętności i gotowości stosowania wiedzy o marketingu w praktyce został określony na podstawie odpowiedzi, które respondenci udzielili na następujące pytania:

1. Czy Pan/i/ brał/a/ udział w czynnościach związanych z kształtowaniem produktu rolniczego (np. w procesie podwyższania jakości produktu, opracowania znaku towarowego, kształtowania dystrybucyjnej lub promocyjnej funkcji opakowania)?
2. Jaki był Pan/i/ udział w sporządzanym przez rolnika biznesplanie?
3. Czy Pan/i/ pomagał/a/ rolnikowi w prowadzeniu rachunkowości rolniczej?
4. Czy Pan/i/ prowadziła negocjacje transakcyjne w imieniu rolnika? Jeśli tak to czego one dotyczyły?
5. Czy Pan/i/ pomagał/a/ w wyborze kanałów dystrybucyjnych? Jeśli tak, to jakiego asortymentu i rodziny produktów dotyczyły one?

(2) Dokładne wyniki badań przeprowadzonych wśród doradców rolniczych z WODR w Ostrołęce przedstawione zostały w artykule Anna Muzyka: „Zakres wiedzy marketingowej doradców rolniczych z WODR w Ostrołęce”. *Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego* 1997, nr 2.

6. Czy Pan/i/ był/a/ pośrednikiem w zbycie produktów rolniczych? Jeśli tak, to na czym polegało to pośrednictwo (np. wyszukiwanie potencjalnych klientów, selekcja produktów dla klientów, przetarg z klientem, akwizycja i zaangażowanie własnych środków finansowych):
7. Czy Pan/i/ brał/a/ udział w kształtowaniu polityki promocyjnej produktów rolniczych:
 - a) w kształtowaniu programu promocyjnego przedsiębiorstwa rolniczego;
 - b) w kształtowaniu programu promocyjnego produktu rolniczego;
 - c) w reklamie przedsiębiorstwa lub produktu; udział dotyczył (np. doboru środków reklamy, opracowania haseł i apeli reklamowych):
 - d) w sprzedaży osobistej; udział dotyczył (np. porady wspierającej sprzedaż, wyjaśniania i demonstracji):
 - e) w propagandzie marketingowej (image, publicity); udział dotyczył (np. przygotowania wypowiedzi orzeczniczej do prasy, radia, udział aktyw-ny w seminarium oceniającym użyteczność danego produktu, przygo-towanie artykułu o zaletach tego produktu):

2. Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy z zakresu polityki produktu

Doradcom rolniczym zadano pytanie o udział w czynnościach związanych z kształtowaniem produktu rolniczego. Tylko 6% odpowiedziało twierdząco, przy czym byli to głównie mężczyźni - 10,5% (kobiety - 2%), powyżej 45 roku życia - 10% (wiek 36 - 45 lat - 4%), ze średnim stażem pracy - 9,5%, bez ukończonych studiów wyższych - 9% i dyplomowych - 7,5%. Brak twierdzących odpowiedzi wystąpił u doradców najmłodszych, z najkrótszym stażem pracy i u osób po studiach podyplomowych.

W odpowiedzi wymieniono następujące czynności:

- podwyższenie jakości materiału siewnego nasion roślin okopowych, strączkowych i pastewnych;
- zwiększenie mięsności w tuczu trzody chlewnej;
- krzyżowanie bydła rasami mięsnymi.

3. Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy z zakresu polityki cenowej

O gotowość stosowania wiedzy z zakresu polityki kształtowania cen zapy-tano doradców zadając im trzy pytania dotyczące:

1. Udziału w sporządzanym przez rolnika biznes planie;

2. Pomocy rolnikowi w prowadzeniu rachunkowości rolniczej;

3. Czy prowadzili negocjacje w imieniu rolnika?

W sporządzaniu biznes planu brało udział 26 doradców (65%), głównie mężczyzn 71%, w średnim wieku 87,5% i ze średnim stażem pracy 78,5%. Na uwagę zasługuje fakt, że udział ten dotyczy w głównej mierze doradców bez wyższego wykształcenia. Samodzielnie biznes plan sporządzało 10 osób, a 13 osób udzielało konsultacji. Większość prowadziło doradztwo ekonomiczne, 3 osoby - doradztwo bankowe, 8 osób przeprowadzało rachunek wyników.

29 osób pomaga rolnikom w prowadzeniu rachunkowości rolniczej. Są to głównie mężczyźni 84% (kobiety - 62%), w wieku średnim 83%, ze średnim - 76% i dłuższym stażem pracy - 71%. Tak duże zainteresowanie rachunkowością wynika z tego, że specjaliści z ODR wprowadzili ją już w 42 gospodarstwach rolnych. Doradcy rolniczy pomagali rolnikom w prowadzeniu dokumentacji, która obejmuje:

1. Opis gospodarstwa i inwentaryzację majątku.
2. Rejestr wpływów i wydatków gotówkowych w ujęciu miesięcznym.

Negocjacje transakcyjne prowadziło tylko 5 osób (12,5%), w tym aż 4 mężczyzn i tylko jedna kobieta. Na uwagę zasługuje fakt, że są to ludzie w wieku średnim i starsi mający już większe doświadczenie w pracy zawodowej.

Transakcje prowadzone przez doradców dotyczyły:

- zakupu paszy,
- zaopatrzenia w materiał siewny i wapno,
- zakupu materiału hodowlanego do remontu,
- zakupu zwierząt ogółem.

4. Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy z zakresu polityki dystrybucji

Rolnik dla swej produkcji może wybrać różne kanały zbytu. Może to być zbyt bezpośredni i różnej długości kanały w zbycie pośrednim. Wybór odpowiedniego kanału nie jest łatwy. Doradcy mogą w znacznym stopniu pomóc rolnikowi wykorzystując wiedzę z zakresu polityki dystrybucji.

W ankiecie zadano doradcom pytania dotyczące:

1. Pomocy w wyborze kanałów dystrybucyjnych;
2. Pośrednictwa w zbycie produktów rolniczych.

Z otrzymanych wyników badań wynika, że tylko 14% doradców pomaga rolnikom w wyborze kanałów dystrybucyjnych i pośredniczy w zbycie towarów.

Są to głównie osoby starsze ze średnim i dłuższym stażem pracy oraz bez wykształcenia wyższego. Pomoc ta dotyczyła głównie:

- zbytu materiału siewnego zbóż, sadzeniaków ziemniaka oraz łubinu;
- zbytu marchwi i siana;
- sprzedaży bydła rzeźnego;
- nabycia materiału siewnego i maszyn;
- wyszukiwania klientów;
- nawiązywania kontaktów z Danonem i wskazania rolników do zawarcia umów.

5. Umiejętność i gotowość stosowania wiedzy z zakresu komunikowania społecznego

Doradcom zadano pytanie dotyczące ich udziału w polityce promocyjnej produktów rolniczych, w zakresie:

A) Kształtowania programu promocyjnego przedsiębiorstwa rolniczego.

Na to pytanie twierdząco odpowiedziały 4 osoby (10%), w tym trzech mężczyźni w wieku powyżej 45 lat i ze Średnim stażem pracy, po studiach wyższych.

B) Kształtowania programu promocyjnego produktu rolniczego.

Twierdząco odpowiedziało 5 osób - 2 kobiety i 3 mężczyzn, 3 osoby powyżej 45 lat, ze średnim stażem pracy i z ukończonymi studiami wyższymi.

C) Reklamy przedsiębiorstwa lub produktu.

W reklamie brały udział 4 osoby: 1 kobieta i 3 mężczyzn w wieku powyżej 45 lat i ze średnim stażem pracy. Charakterystyczne jest, że w reklamie przedsiębiorstwa lub produktu brały udział osoby bez ukończonych studiów podyplomowych. Udział doradców polegał głównie na doborze środków reklamy.

D) Sprzedaży osobistej - jest to najpopularniejszą metodą promocji wśród doradców - 11 osób (27,5%). Są to głównie kobiety (7 osób), ze średnim stażem pracy (8 osób) i z ukończonymi studiami wyższymi. Udział doradców w sprzedaży osobistej polegał głównie na: wyjaśnianiu i demonstracji oraz udzielaniu porady wspierającej sprzedaż.

E) Propagandy marketingowej (image, publicity).

W propagandzie marketingowej brało udział 5 osób: 2 kobiety i 3 mężczyzn w wieku powyżej 45 lat, ze średnim stażem pracy, z ukończonymi studiami wyższymi, ale bez skończonych studiów podyplomowych (5 osób).

Tabela 2.

Poziom umiejętności i gotowości stosowania wiedzy marketingowej w praktyce przez doradców rolniczych według płci, wieku, stażu pracy, ukończenia studiów w %.

Wyszczególnienie	Ogółem badani	Płeć		Wiek (lata)			Staż pracy (lata)			Studia	
		M	K	25-35	36-45	>45	1-11	11-20	>20	tak	nie
Liczba badanych	40	19	21	8	12	20	12	21	7	23	17
PYTANIA											
1	6,0	10,5	2,0	-	4,0	10,0	-	9,5	7,0	4,0	9,0
2	65,0	71,0	60,0	44,0	87,5	60,0	46,0	78,5	57,0	56,5	76,4
3	72,5	84,0	62,0	62,5	83,0	70,0	66,5	76,0	71,0	74,0	70,5
4	12,5	21,0	4,5	-	16,5	15,0	-	14,0	28,5	8,5	17,5
5	14,0	16,0	12,0	-	8,0	22,5	4,0	21,5	7,0	11,0	17,5
6	31,0	31,5	31,0	6,3	41,5	35,0	16,5	40,5	28,5	39,0	20,5
7A	10,0	16,0	4,5	12,5	-	15,0	-	14,0	14,2	13,0	6,0
7B	12,5	16,0	9,5	12,5	8,0	15,0	-	19,0	14,2	17,0	6,0
7C	10,0	16,0	4,5	12,5	-	15,0	-	14,0	14,2	8,5	11,5
7D	27,5	21,0	33,0	37,5	34,0	22,0	16,5	38,0	14,2	39,0	11,5
7E	12,5	16,0	9,5	12,5	8,0	15,0	-	19,0	14,2	17,0	6,0
Epk7	72,5	85,0	61,0	87,5	60,0	82,0	16,5	34,4	71,0	94,5	41,0
śr	25,0	29,0	21,0	18,0	26,5	26,5	13,5	31,2	24,5	26,0	23,0

Źródło: Badania własne przeprowadzone w Katedrze Doradztwa Rolniczego SGGW.

6. Uwagi końcowe

W pracy doradców rolniczych bardzo ważna jest ich umiejętność i gotowość stosowania wiedzy i doświadczeń w praktyce zawodowej. Niestety niski poziom wiedzy o marketingu-mix wpłynął na jeszcze niższe wykorzystywanie jej w praktyce (25% doradców). Oczywiście trzeba podkreślić, że wyniki tych badań należy interpretować z dużą ostrożnością. Wiąże się to głównie z charakterem próby badawczej, która nie jest reprezentatywna dla wszystkich osób pracujących w doradztwie tym bardziej, że badania przeprowadzono na dwóch różnych grupach respondentów. Niezależnie od tego, oczywiste jest, że umiejętność i gotowość stosowania wiedzy i doświadczeń w praktyce zawodowej jest bardzo ważna w pracy doradczej. Dlatego też należałoby przystąpić do bardziej intensywnego upowszechniania podstawowych informacji o marketingu wśród doradców i o skutecznych sposobach stosowania go w praktyce. Niezbędnym wydaje się, aby każdy doradca miał możliwość ukończenia odpowiedniego studium

w zakresie marketingu i doradztwa rolniczego (wówczas będzie mógł on sprostać doradztwu marketingowemu), a także możliwość uczestniczenia w doskonaleniu zawodowym, szczególnie ci doradcy którzy z teorią marketingu nie mieli silniejszych kontaktów lub też nie potrafili jeszcze posiadanej wiedzy wykorzystać w swej dotychczasowej pracy.

INFORMACJE

NATALIA KOLASIŃSKA
*Akademia Rolnicza
w Poznaniu*

EDUKACJA EKOLOGICZNA

W ciągu ostatnich kilku lat nastąpił gwałtowny wzrost zainteresowania naukami dotyczącymi ochrony środowiska i ekologii. Przyjmuje ono różne formy - od najbardziej radykalnego przejawu jaki stanowi ruch Green Peace, poprzez ekologiczne rolnictwo po zdrową żywność czy też propagowanie zdrowego trybu życia. Ekologia wkroczyła w życie każdego z nas. Stosowanie opakowań nadających się do powtórnego przetworzenia, użytkowanie w gospodarstwach domowych przyjaznych dla środowiska urządzeń, środków chemicznych ulegających biodegradacji to już norma w większości krajów, a za pionierów tego kierunku można uznać kraje skandynawskie. Skandynawia kojarzy się najczęściej z nieskażonym powietrzem, czystą wodą i lasami. Region ten od dawna prowadzi politykę proekologiczną w stosunku do różnych dziedzin życia - propaguje ideę rolnictwa ekologicznego, zrównoważonego rozwoju regionalnego, zdrowego trybu życia itp. Polityka ekologiczna jest tylko jednym z wielu instrumentów stosowanym przez państwa skandynawskie. Duży nacisk kładzie się na rozbudzenie świadomości ekologicznej społeczeństwa, a co za tym idzie, na edukację ekologiczną. Z naukowego punktu widzenia, edukacja jest psychologiczno-pedagogicznym procesem oddziaływania na człowieka w celu kształtowania jego świadomości. Na potrzebę edukacji ekologicznej zwracano uwagę od zarania dziejów. Już Arystoteles twierdził, że należy rozbudzać ciekawość świata w uczniach, oraz nakłaniać ich do obserwacji przyrody i do przeprowadzania eksperymentów. Współcześnie, potrzebę powszechnej edukacji ekologicznej zaczęto głosić pod wpływem raportu UThanta, ogłoszonego w 1969 roku, o stanie środowiska na naszym globie. Od tego czasu dyskusje nad stanem środowiska podejmowały

różne międzynarodowe organizacje, autorytety naukowe i światowe mocarstwa. Zgadzano się z potrzebą poprawienia stanu środowiska na świecie. Za jeden z głównych problemów uznano brak sprecyzowanych celów i zadań edukacji ekologicznej. Na skutek dyskusji powstał szereg dokumentów określających podstawowe założenia kształcenia w zakresie świadomości ekologicznej. W wyniku podjętych działań wyłoniły się dwie drogi edukacji ekologicznej:

1. Edukacja formalna - obejmująca dzieci, młodzież, studentów i nauczycieli prowadzona przez specjalistów związanych z ochroną środowiska;
2. Edukacja nieformalna - obejmująca młodzież i dorosłych prowadzona przez środki masowego przekazu oraz za pomocą różnych form samoedukacji.

W systemie edukacji formalnej wykształciły się dwie koncepcje kształcenia: multidyscyplinarna i interdyscyplinarna. Model multidyscyplinarny zakłada wkomponowanie treści związanych z ochroną środowiska, w programy różnych przedmiotów, interdyscyplinarny zaś proponuje specjalny program ochrony środowiska, w którym zebrane są treści wyodrębnione z różnych przedmiotów. Praktyka wykazała, że najbardziej efektywnym okazał się kombinowany program multi-interdyscyplinarny.

Bazując na tych doświadczeniach oraz w związku z rosnącym na całym świecie zainteresowaniem problemami ochrony środowiska, Royal Institute of Technology w Sztokholmie w Szwecji, otworzył kierunek umożliwiający studia nad zagadnieniami dotyczącymi ekorozwoju i inżynierii środowiska. Studia trwające 1,5 roku (2 semestry nauki i 1 semestr pisanie pracy dyplomowej) są prowadzone na dwóch równoległych kierunkach - inżynierii środowiska i eko-infrastruktura (sustainable infrastructure). Studia na kierunku inżynierii środowiska mają na celu przekazanie niezbędnej wiedzy potrzebnej do rozwiązywania problemów środowiska, podczas gdy kierunek eko-infrastruktury skupia się na zagadnieniu planowania infrastruktury miejskiej i zarządzaniu środowiskiem naturalnym. Ponieważ w zajęciach biorą udział studenci starszych lat lub ci, którzy ukończyli już studia a chcą pogłębić swoją wiedzę, studia kończą się uzyskaniem tytułu magistra (Msc). Na każdym z kierunków kładzie się duży nacisk na zagadnienia dotyczące środowiska naturalnego i rozwiązywania jego problemów. Program jest polecany dla osób które interesują się inżynierią środowiska, planowaniem infrastruktury miejskiej i zarządzaniem zasobami naturalnymi, a ze względu na swój międzynarodowy charakter jest adresowany zarówno do studentów z krajów uprzemysłowionych jak i z krajów rozwijających się.

Program studiów każdego z kursów jest autonomiczny, jednak jest on tak skonstruowany, aby studenci zarówno jednego jak i drugiego kierunku część nauki odbywali wspólnie. Dzięki temu studenci pochodzący z różnych krajów mogą dzielić się wiedzą i spostrzeżeniami zdobytymi na zajęciach. W celu po-

wiązania teorii z praktyką organizowane są wycieczki terenowe, podczas których kursanci mają możliwość zaobserwowania proekologicznych rozwiązań stosowanych w przemyśle Szwecji, a dotyczących oczyszczania ścieków, użytkowania gruntów rolnych czy też planowania przestrzennego.

Charakterystyka kierunków

Głównym celem kursu inżynierii środowiska jest przekazanie studentom podstawowych zagadnień służących analizie i rozwiązywaniu problemów środowiska naturalnego. Studenci poszerzają swoje wiadomości o sposobach działania ekosystemu, uczą się w jaki sposób oceniać skutki działania człowieka w skali lokalnej i globalnej oraz jak modyfikować niekorzystny wpływ tej działalności poprzez odpowiednie rozwiązania. Uczy się również stosowania metod i technik identyfikacji, opisu, liczenia i rozwiązywania problemów środowiska. Omawianie tych zagadnień jest oparte na studium przypadku (case study).

Głównym celem kursu zajmującego się eko-infrastrukturą jest edukacja studentów w zakresie planowania miejskiego i regionalnego, ze szczególnym uwzględnieniem zarządzania zasobami naturalnymi oraz planowania infrastruktury osiedli mieszkaniowych. Ze względu na to, iż przyszłych inżynierów środowiska czeka współpraca ze społecznościami i władzami lokalnymi, ważne miejsce w programie studiów zajmuje umiejętność negocjowania i analiza decyzji podejmowanych przez samorządy dotyczących środowiska lub zagospodarowania przestrzennego. Specjalnie opracowane ćwiczenia symulacyjne pomagają w opanowaniu tych umiejętności w praktyce.

Ogólny program kursów przedstawia się następująco:

Kierunek: Inżynieria środowiska

Ocena wpływu środowiskowego

Kurs ten bada zależności pomiędzy systemami stworzonymi przez człowieka lub zmienionymi jego działalnością a systemami naturalnymi. Zbadanie interakcji zachodzących pomiędzy systemami pozwala na stopniowe wyeliminowanie zgubnego wpływu działalności ludzkiej i zwiększa możliwości utrzymania równowagi środowiska.

Dynamika środowiska

Zadaniem tego kursu jest nauczanie studentów podstawowych metod służących do ilościowego ujęcia procesów zachodzących w środowisku. Zajęcia pomagają w zrozumieniu ogólnych praw biologicznych, chemicznych i fizycznych rządzących systemami, regulującymi procesy i cykle zachodzące w atmosferze, hydrosferze, pedosferze i litosferze.

Dane środowiskowe

Ten kurs daje podstawową wiedzę o nowoczesnych technologiach, technikach pomiarowych i metodach statystycznych stosowanych w inżynierii środowiska. Zwraca się uwagę na rozwinięcie umiejętności technicznych i metodycznych studentów w zakresie odczytywania i interpretacji danych dotyczących środowiska, otrzymywanych za pośrednictwem bazy danych GIS (Geograficzny System Informacyjny), korzystania z banków danych, modelowania statystycznego i komputerowego.

Zarządzanie zasobami naturalnymi

Podczas tego kursu studenci uczą się jak należy:

- wybierać i stosować odpowiednie techniki monitoringu i wyznaczania wartości zasobów naturalnych, interpretować zmiany zachodzące w środowisku,
- ujmować ilościowo problemy środowiskowe wynikające z nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych,
- szacować efekty eksploatacji zasobów naturalnych i wyceniać wartość szkód powstałych na skutek niewłaściwego użytkowania środowiska.

Hydrologia stosowana

Tematem tego kursu jest przekazanie teoretycznych i praktycznych podstaw służących do analizy jakości wody z punktu widzenia procesów hydrologii i hydrodynamiki. Omawiane są przede wszystkim procesy hydrologiczne zachodzące podczas erozji wodnej oraz skutki transportu różnych osadów w wodzie.

Hydrogeologia ilościowa

Na zajęciach prezentowane są modele hydrogeologiczne pochodzące z różnych obszarów. Modele te są używane do analizy ilościowego przepływu wody gruntowej i śledzenia procesów chemicznych zachodzących w tej wodzie oraz analizy transportu (w zależności od warunków) substancji obojętnych lub reagentów w warstwie wody podziemnej.

Geologia środowiskowa

Na kursie są omawiane interakcje zachodzące pomiędzy ludźmi a środowiskiem geologicznym. Zawiera on wiadomości o:

- naturalnych niebezpieczeństwach, jak: osypiska, osuwiska, trzęsienia ziemi etc.,
- projektowaniu krajobrazu,
- potencjalnych zasobach naturalnych Ziemi, ich użytkowaniu i rozmieszczeniu.

Obsługa wody i ścieków

Studenci zdobywają podstawową wiedzę o funkcjach i roli wody dla człowieka oraz bardziej specyficzną wiedzę o ściekach i ich utylizacji w miastach i na terenach wiejskich. Analizowane są różne typy technologii mających zastosowanie w oczyszczalniach ścieków, wymiary produkcji ścieków komunalnych oraz sterowanie i kontrola tej produkcji.

Kierunek: Eko-infrastruktura

Ekonomia polityczna dla planistów środowiska

Kurs wprowadzający podstawowe pojęcia z zakresu ekonomiki zasobów naturalnych. Głównym celem wykładów jest ukazanie działania mechanizmów ekonomicznych i zapoznanie z koncepcjami rozwiązań krajowych i regionalnych dotyczących problemów środowiska, szczególnie tych, które wiążą się z produkcją przemysłową, handlem i transportem. Wyjaśniane są podstawowe mechanizmy rządzące światową ekonomiką środowiska oraz główne zagadnienia dotyczące problemów ekologicznych z jakimi spotyka się świat oraz zarządzania złożami zasobów naturalnych i ich wymiany towarowej.

Zrównoważony rozwój terenów miejskich i wiejskich

Wykłady dotyczą teorii rozwoju i strategii aktywności ekonomicznej regionu. Analizowane są korelacje pomiędzy rozwojem obszarów rolniczych i miejskich, efektów jakie niesie ze sobą wprowadzenie w życie strategii rozwoju i polityki dotyczącej zarządzania zasobami naturalnymi, powstawania nowych miejsc pracy, migracji ludności, planowania obszarów przeznaczonych pod budowę i pod powstające tereny zielone.

Dane środowiskowe - temat wspólny z kursem inżynieria środowiska

Zarządzanie zasobami naturalnymi - temat wspólny z kursem inżynieria środowiska

Zasiedlanie miejskie i budownictwo mieszkaniowe

Główny nacisk położono na rozwój budownictwa mieszkaniowego i jego socjologicznych oraz ekonomicznych następstw na danym obszarze. Porównywane są systemy budownictwa z różnych krajów, użytkowanie ziemi, regulacje prawne, istniejąca infrastruktura i wpływ tych czynników na środowisko naturalne.

Planowanie przedsięwzięcia i jego wdrażanie

Omawiane są funkcje i rola jaką pełnią międzynarodowe agencje rozwoju, rząd oraz organizacje samorządowe w podejmowaniu decyzji dotyczących rozwoju (regionalnego i krajowego). Kładzie się nacisk na fakt, iż tego typu instytucje, aby mogły pomagać w wyborze strategii rozwoju, lokalizacji inwestycji i wdrażania projektu w życie muszą same najpierw dobrze funkcjonować.

Infrastruktura miejska

Kurs ten zajmuje się 4 typami infrastruktury systemu miejskiego: transportem, energią, wodą i ściekami oraz zagospodarowaniem nieużytków. Ustalane są główne właściwości systemu miejskiego, takie jak wielkość, regulacje prawne, finansowanie przedsięwzięć, powiązania infrastruktura a ochrona środowiska.

Zarządzanie lądem i wodami

Przedmiotem tego kursu jest przegląd zagadnień związanych z użytkowaniem i własnością ziemi, konfiguracją strukturalną lądu i wody. Analizowany jest system oceny, opodatkowanie i polityka dotycząca użytkowania lądów i wody. Szczególną uwagę zwraca się na ekonomiczne i administracyjne metody zachęcania społeczności do efektywnego i racjonalnego użytkowania wody i lądu. Porównywane są systemy dotyczące zarządzania wodą i lądem występujące w innych krajach.

Przedstawiona pokrótce charakterystyka kierunków inżynierii środowiska i eko-infrastruktury jest programem edukacji formalnej. Zwrócić należy uwagę na fakt, że jest to model edukacji multi-interdyscyplinarnej. Studenci, mając już pewien zasób wiedzy uczestniczą w zajęciach wśród których są zarówno przedmioty ściśle związane z ochroną środowiska jak i tylko powiązane z tym zagadnieniem. Dodatkowym atutem takiej nauki, jest wprowadzenie elementów ekonomicznych (zarządzanie środowiskiem, ekonomia polityczna) do programu studiów. Niewątpliwie taki sposób przeprowadzenia kursów pozwala na pełne wykorzystanie wiedzy osób uczestniczących w nim.

Edukacja ekologiczna formalna jak i nieformalna jest w Szwecji wszechobecna. Nie należy zapominać, że Szwecja jest prekursorem w propagowaniu idei ochrony środowiska i świadomość ekologiczna społeczeństwa jest niezwykle wysoka. Doświadczenia szwedzkie warto zatem przenieść na grunt Polski, tym bardziej że wzrasta zainteresowanie ekologią i ochroną środowiska. Niemniej ciągle jeszcze niski poziom świadomości ekologicznej naszego społeczeństwa i brak zastosowań i rozwiązań proekologicznych na skalę przemysłową sprawia, że pomimo popularności idei ekologicznych, popyt na specjalistów z dziedziny ochrony środowiska jest niewielki. Są szanse, że w przyszłości zmieni się to diametralnie, gdyż Polska, za przykładem krajów rozwiniętych, zaczyna wprowadzać w życie koncepcję ekorozwoju, polegającą na zapewnieniu dalszego rozwoju społeczno-ekonomicznego, ale przy jednoczesnym odciążeniu środowiska w rejonach zagrożenia ekologicznego i zachowaniu jego walorów na obszarach cennych przyrodniczo. Charakter i tempo zmian proponowanych przez tę koncepcję w dużej mierze zależą od stopnia edukacji społeczeństwa. Przed szkoleniem stoi zatem zadanie wykształcenia odpowiednio przygotowanych kadr do tego celu. Zgodnie z założeniami obowiązującymi na uczelniach zachodnich,

najoptimalniejszym rozwiązaniem jest ekologizacja kierunków ekonomicznych i prawnych oraz ekonomizacja kierunków przyrodniczych, z jednoczesnym kształceniem specjalistów w zakresie sterowania procesami ochrony środowiska. Warto się zastanowić nad potrzebą otwarcia tego typu studiów w Polsce, mając także w perspektywie przyłączenie się Polski do struktur Unii Europejskiej, gdzie problemy ochrony środowiska nabierają coraz większego znaczenia. Mając już kilku uznanych specjalistów w tej dziedzinie, trzeba postarać się o powiększenie tego grona. Nie można także zapominać o edukacji nieformalnej, a w tej dziedzinie mamy dużo do nadrobienia. W nurt kształcenia nieformalnego należy włączyć szkoły, ośrodki kulturalne i samorządy lokalne. Należy przy tym pamiętać, że środowisko można stosunkowo łatwo zniszczyć, ale o wiele trudniej przywrócić jest stan sprzed. Nie możemy myśleć tylko o sobie i swojej wygodzie. Postarajmy się aby i przyszłe pokolenia mogły się cieszyć Ziemią.

LITERATURA

Cygler M., Poskrobko B.: Edukacja kadr na potrzeby ekorozwoju. *Ekonomia i środowisko*. 1 (4) 1994.

Górka K., Poskrobko B., Radecki W.: *Ochrona środowiska. Problemy społeczne, ekonomiczne i prawne*. PWE, Warszawa 1995.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

ABC Unii Europejskiej. Publikacja pod red. nauk. i koordynacją E.Kaweckiej-Wyrzykowskiej i E.Synowiec. Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), Warszawa 1997, ss. 81.

Publikację przygotowano na zlecenie Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), w Instytucie Koniunktur i Cen Handlu Zagranicznego, wykorzystując opracowania autorów: Jana Anusz, Ewy Kaliszuk, Elżbiety Kaweckiej-Wyrzykowskiej, Wojciecha Mroczek, Jarosława Pietras, Ewy Synowiec, Roberta Woreta, Jolanty Zombirt zawarte w książce Unia Europejska. Integracja Polski z Unią Europejską.

W okresie stowarzyszenia Polska powinna przygotować się do czekających ją obowiązków państwa członkowskiego. Procesy dostosowawcze muszą objąć wszystkie dziedziny naszej gospodarki. Powodzenie tych działań uzależnione jest m.in. od znajomości zasad i mechanizmów funkcjonowania Unii. Opracowanie dostarcza zwięzłych i aktualnych informacji o przyczynach i etapach integracji krajów zachodnioeuropejskich. Znajdują się w nim także informacje o instytucjach wspólnotowych, mechanizmach podejmowania decyzji, systemie finansowym, cechach, zakresie i formach polityki stosowanej wobec różnych działów gospodarki, w tym także sektora rolnego. Słowniczek ważniejszych terminów i użytecznych adresów instytucji stowarzyszeniowych działających obecnie w Polsce kończą opracowanie.

Materiały mogą stanowić cenne źródło informacji dla doradców, studentów i wszystkich osób zainteresowanych problemami integracyjnymi.

Kształcenie liderów społeczności wiejskich. Materiały z I Ogólnopolskiej Konferencji, Warszawa 21-22 stycznia 1997. Wyd. Fundusz Współpracy. Program Agrolinia 2000. Poznań 1997, ss. 166.

Konferencja została zorganizowana przez Fundusz Współpracy - Program Agrolinia 2000 oraz FAPA. Celem konferencji była prezentacja realizowanych dotychczas programów, wymiana doświadczeń i wspólna refleksja nad ideą, treścią, sposobami i efektami kształcenia liderów.

Zaprezentowane referaty i dyskusja były próbą szukania odpowiedzi na najważniejsze pytania i wskazania kierunków dalszych działań, których celem jest edukacja i wspomaganie liderów społeczności wiejskich.

W opracowaniu zawarto opis programów szkoleniowych prezentowanych na konferencji, a także referaty problemowe wraz z dyskusją, która miała miejsce po każdym referacie.

Kształcenie i wspieranie liderów jest jednym z podstawowych czynników realizacji strategii rozwoju obszarów wiejskich, w systemie demokratycznego państwa i gospodarki wolnorynkowej. Udział w konferencji twórców i realizatorów prowadzonych dotychczas programów szkoleniowych, przedstawicieli instytucji posiadających doświadczenie w kształceniu liderów, przedstawicieli nauki pozwolił na wydatne poszerzenie doświadczeń metodycznych i pogłębienie wiedzy.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki doradztwa, organizacji doradztwa, wspomagania doradztwa poprzez naukę, doskonalenia kadr doradczych, oświaty rolniczej oraz polityki agrarnej.
2. Oprócz artykułów *Zagadnienia* przyjmują:
 - informacje o pracy doradczej i życiu ODR,
 - informacje o sympozjach, seminariach i szkoleniach z zakresu doradztwa i dla doradców,
 - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i rolnictwem,
 - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach,
 - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (18 wierszy maszynopisu),
 - inne informacje w wymienionych wyżej dziedzinach.
3. Poszczególne artykuły nie powinny przekraczać – łącznie z tabelami i wykresami – 15 stron maszynopisu.
Redakcja zastrzega sobie prawo skrótów tekstu, ograniczenia tabel, wykresów i rycin w ramach opracowania redakcyjnego.
4. Maszynopisy, pisane jednostronnie według obowiązujących zasad w instytucjach wydawniczych (30 wierszy a 60 znaków na stronie, z marginesem 4 cm z lewej strony), powinny być dostarczane w dwóch egzemplarzach. W miarę możliwości prosimy o dołączenie dyskietki z tekstem artykułu lub informacji.
5. Przypisy i tabele zamieszcza się w tekście, rysunki prosimy dołączyć oddzielnie, a na marginesie tekstu zaznaczyć ołówkiem, gdzie mają być zamieszczone.
6. Przypisy bibliograficzne powinny zawierać nazwiska autora (autorów) i pierwsze litery imion oraz dokładny tytuł pracy (w języku oryginału), a ponadto przy wydawnictwach zwartych (książkach): wydawcę oraz miejsce, rok wydania i stronę cytatu, przy artykułach z czasopism: nazwę czasopisma, rok wydania, numer tomu, numer bieżący i stronę cytatu. Przypisy do tabel zaznacza się małymi literami alfabetu i zamieszcza pod tabelą.
7. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
8. Do nadsyłanych prac prosimy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, miejsce pracy i adres prywatny (ewentualnie również numer telefonu).
9. Redakcja zastrzega sobie prawo nieprzyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem redakcji. Prac nie zamówionych redakcja nie zwraca, jak również prac zakwalifikowanych do druku.
10. Wszystkie przyjęte prace są honorowane według obowiązujących stawek wydawniczych w CDiEwR na podstawie umowy wydawniczej, a autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie 1 *egzemplarz autorski*.
11. Prace prosimy nadsyłać na następujący adres

**Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, 61-619 Poznań,
ul. Winogrody 63, Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”**

